सप्तम

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

श्री
भा स्क
सटी०
१

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥ ॐ स्वभक्तपक्षपातेन तद्विपक्षविदारणं ॥ नृसिंहमद्भुतं वंदे परमानंदविग्रहम् ॥ १
कृतिः पंचदशाध्यायैः सप्तमे वर्ण्यते धुना कृतिश्च वासनाप्रोक्तानतत्कर्मानुसारिणी ॥ अशुभा च शुभा चेति
द्विधा साद्वैतभेदतः ॥ अशुभा महतां कोपात्शुभा महदनुग्रहात ॥ हरेर्द्वारपयोर्यद्वद्वैत्ययेवसतोरपि ॥ चत्वाः
सनकाद्या विष्णुद्वेषाय शुभवासना ॥ यथाहि दैत्यगर्भेपि प्रह्लादस्य मनः स्थिरा ॥ नारदानुग्रहाद्दासविसोमज
क्रिवासना ॥ सुभक्तं च सदा विष्णु द्विषं तमपि रक्षति ॥ तृतीये प्रथमे वेद्वाःस्थयोश्च करोदात्मसात्मनः ॥ अतो मनीषि
णा यत्नः कार्यो महदनुग्रहे ॥ इत्येतदर्थमुक्तीनामवलत्त्वणमुच्यते ॥ तत्रादौ दशभिर्दैत्यभिदैस्वतन्त्रमतिभेद
नः ॥ महत्कोपात्तकेपोत्थवासनाभे दउच्यते ॥ सद्वासनावशेनकर्मभिः

श्रीराजोवाच ॥ समः प्रियः सुहृद्ब्रह्मन्भूतानां भगवान्स्वयं ॥ इंद्र
स्यार्थे कथं दैत्यानवधीद्विषमो यथा ॥ १ ॥ न ह्यस्यार्थः सुरगणैः सा
क्षाद्विः श्रेयसात्मनः ॥ नैवासुरेभ्यो विद्वेषो नोद्वेगश्चागुणस्य हि
इति नः सुमहाभाग नारायण गुणान्प्रति ॥ संशयः सुमहान्
जातः तद्भवान्छेत्तुमर्हति ३ रामायनमः ॥ ॥ ॥

शुद्धचेतसः ॥ परं स्वपंचभिस्तस्मात् क्रियन्ते धर्मनिर्णयः ॥ तत्र तु प्रथमे ध्याः
ये हिरण्यकशिपोः सुते ॥ विष्णुभक्ते विरोधस्तु विष्णुनाप्यजरीक्ष्यते ॥ यद्वक्तो पूर्वस्कंधान्ते इन्द्रस्तत्पुत्रादिति शक्रपार्
ष्णिग्राहेण विष्णुना ॥ मन्युना शोककृदीप्तेन ज्वलन्नीपर्यवर्तयदिति ॥ ततश्च कृत्वा विस्मितः परीक्षित्पृच्छति समश्लोकवि
भिः ॥ न ह्यस्य समस्य सुहृदस्तु वैषम्यनामास्ति ॥ न च प्रियस्य प्रीतिकृत्त्वेषु वैषम्यंयुक्तमित्यर्थः ॥ किंच ॥ यस्यार्थे प्र
योजनं सिद्ध्यति स तन्यस्यपाती भवति ॥ येभ्यो विभेति तान्द्वेष्टि द्वेषणाद्वेति न तु तदस्तीत्याह ॥ नहीति ॥ निःश्रे
यसे परानंद एवात्मा स्वरूपं यस्य ॥ असुरेभ्यः चोद्वेगो भयं नास्ति ॥ अतो विद्वेषोपि नास्त्येतत्रहेतुः ॥ अगुणस्ये
ति ॥ श्रीनारायणस्य गुणान् ॥ अनुग्रहनिग्रहादीन्प्रति तत्र तं संशयम् ॥ ३ ॥ ॥ १ ॥

राम
१

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

त्वं संस्कृ[illegible] ये मन[illegible] भम[illegible] चोवेवे देवानकंडंदुभिघोषणं भाविभगवदवतारेणाकाश।
नीव[illegible] पृथिविप्रविततइतितत्र[illegible] हृकः पंडितः इतिकां[illegible]पपन्निभिस्सामभार्गेणसंबोधयन्॥३८॥ मरणभयेनहृ
कामांस्वस्यदातिस्थात[illegible]
मीति प[illegible]स्यापिहरणीयत्वाद्देहांतरस्याप्यवश्यंभावित्वान्नत्रापिचभोगप्रेमास्पदत्वादीनामवि
श्वासात्तद्भयेनपापाचरणमयुक्तमित्यभिप्रेत्याह॥३९॥ देहेनसहेतिविधात्राललाटेलिखितत्वात् इतितथैवपिकां

मृत्युरिति।

तं जुगुप्सितकर्माणं नृशंसं निरपत्रपं॥ वसुदेवो महाभाग उवाच परिसांत्वयन्॥३८॥ श्रीवसुदेव उवाच॥
श्लाघनीयगुणैः शूरैर्भवान्भोजयशस्करः॥ स कथं भगिनीं हन्यात्स्त्रियमुद्वाहपर्वणि॥३७॥ मृत्यु
र्जन्मवतां वीर देहेन सह जायते॥ अद्य वाब्दशतान्ते वा मृत्युर्वै प्राणिनां ध्रुवः॥३८॥ देहे पंचत्वमापन्ने देही क।
र्मानुगोऽवशः॥ देहांतरमनुप्राप्य प्राक्तनं त्यजते वपुः॥
पु॰३९॥ ॥
॥

लवितं वार्यहन्मीतिचेत्तत्राह॥ मृत्युर्वेति॥ अवश्यंभाविनि मरणे विलंबमात्राय पापाचरणमयुक्तमिति भावः॥ किं।
च॥ शक्तिर्देहगतेयदि देहांतरंस्यात्तदापुनरप्यनेनपापेनापितत्याल्लनेननुतदस्तीत्याह॥ ३९॥ देहे पंचत्वमापन्ने इत्याधन्न
प्रायेकर्मवशात्यत्तनपवश्यंदेहांतरंप्राप्यपश्चात्पूर्वंवपुः त्यजतीत्यत्र दृष्टांतः॥ व्रजन्निति॥४०॥ ॥ ॥

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

स्पष्टं भोजेन्द्रवंशनागारे [illegible] वनायब्रह्मा वमाह उग्रसेन इत्यादि यावत् ध्याय समाप्तिः ॥२६॥ मथुरायामावसन् विषयान् शूरसेनान् ॥२७॥ सर्वयादवभूभुजां यानप्रयाणे प्रयाणार्थं ॥२९॥ रश्मीन् गृहीतवान् ॥३०॥ पारिबर्हं उपस्कारं सार्धम् अयुतं पंचदशसह

श्रीशुकः ॥ इत्यादिश्यामरगणान्प्रजापतिपतिर्विभुः आश्वास्य च महीं गीर्भिः स्वधाम परमं ययौ ॥२६॥ शूरसेनो यदुपतिर्मथुरामावसन्पुरीं ॥ माथुरान्शूरसेनांश्च विषयान्बुभुजे पुरा ॥२७॥ राजधानी ततः साभूत्सर्वयादवभूभुजां मथुरा भगवान्यत्र नित्यं सन्निहितो हरिः ॥२८॥ तस्यां तु कर्हिचिच्छौरिर्वसुदेवः कृतोद्वहः देवक्या सूर्यया सार्धं प्रयाणे रथमारुहत् ॥२९॥ उग्रसेनसुतः कंसः स्वसुः प्रियचिकीर्षया ॥ रश्मीन्हयानां जग्राह रौक्मै रथशतैर्वृतः ॥३०॥ चतुःशतं पारिबर्हं गजानां हेममालिनां ॥ अश्वानामयुतं सार्धं रथानां च त्रिषट्शतं ॥३१॥ दासीनां सुकुमारीणां द्वे शते समलंकृते ॥ दुहित्रे देवकः प्रादाद्याने दुहितृवत्सलः ॥३२॥ शंखतूर्यमृदंगाश्च नेदुर्दुंदुभयः समं प्रयाणप्रक्रमे तात वरवध्वोः सुमंगलं ॥३३॥ पथि प्रग्रहिणं कंसमाभाष्याहाशरीरवाक् ॥ अस्यास्त्वामष्टमो गर्भो हन्ता यां वहसेऽबुध ॥३४॥ इत्युक्तः स खलः पापो भोजानां कुलपांसनः ॥ भगिनीं हंतुमारब्धः खड्गपाणिः कचेऽग्रहीत् ॥३५

राम ॥ राम ।
राम

हस्त [illegible] ॥ नव सहस्र [illegible] गजानां हेममालिनामिति सर्वत्रयोजनं ॥३१॥ प्रग्रहिणं रश्मियुतं योजनं सिद्धानि ॥ सन [illegible] पानी भवति ॥ येभ्यो हि [illegible] आभाष्य [illegible] नेदुः प्रवात्म [illegible] नृपयस्य ब्रह्म रेभ्यः [illegible] कुलपांसनः कुलदूषणः ॥३४॥ आरब्धुमुद्युक्तः कचे केशबंधे ॥३५॥
नाग [illegible] ॥ [illegible]

श्री भाग दशमे ६

वृषेणाथे ... के ... पो॥ यो रुक्षी पुरुषस्य भगवतो गां वाचं मेमत्तः माविश्य विलंवितं
॰ः प्रविशविनइतितत् ... हकः यं डितः इतिक्रमे॥
यद् कामांश्चरदातिश्रुतान् यथेति ... ॥ पुरैव पुंसाइत्य्वेणा ज्वरः सेनापाव धृतोऽतिश्चितः पूर्वमेवंन
तुभ्रम ... वंनाशं महतुः स्वायेत्याह॥ ईश्वराणां लोकपालादीनामपीश्वरः स्वस्वरूपकालवलानया

ब्रह्मातदुपधार्याथसहदेवैस्तयासह॥ जगामसत्रिनयनस्तीरंक्षीरपयोनिधेः॥१८॥ तत्रगत्वाजगन्ना
थंदेवदेवंवृषाकपिं पुरुषंपुरुषसूक्तेनउपतस्थेसमाहितः॥१९॥ गिरंसमाधौगगनेसमीरितांनिश
म्यवेधास्त्रिदशानुवाचहगांपौरुषींमेशृणुतामराः पुनर्विधीयतामाशुतथैवमाचिरं॥२०॥ पुरैवपुंसा
धरा॰ वधृतोधराज्वरो भवद्भिरंशैर्यदुषूपजन्यतां॥ सयावदुर्व्याभरमीश्वरेश्वरः स्वकालशक्त्याक्षपयंश्चरे
द्भुवि॥२१॥ वसुदेवगृहेसाक्षाद्भगवान्पुरुषःपरः॥ जनिष्यतेतत्प्रियार्थंसंभवंतुसुरस्त्रियः॥२२॥ वासु
देवकलानंतः सहस्रवदनः स्वराट्॥ अग्रतोभवितादेवोहरेः प्रि
यचिकीर्षया॥२३॥ विष्णोर्मायाभगवतीययासंमोहितंजगत्॥ आदिष्टाप्रभुणांशेनकार्यार्थे
संभविष्यति॥२४॥ राम ॥
॥

वर्द्धमानांस्तपयन भगवांश्चरेत्॥२२॥ सहस्रं॥२३॥ स्वेनाम्नास्वरूपेणराजत इतिस्वराट्॥२४॥ देवकीगर्भसंकर्ष
णायशेषोदामोदरनादिकार्यार्थंसंभविष्यति॥२५॥ यशोदायां॥ रामायनमोनमः॥ ॥ ॥

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

नव २

स्पृहे ॥ ननु त्वन्न ओ पीडितस्य कृत एव श्रवणावकाशः स्यादत ॥ नैषतित्यक्तोदस्यापि मम जीवने हरिकथामृत
पानं निमित्तं तदेव मे जीवितमेव सम्यग्ज्ञानं स्यादित्यर्थः ॥ ११ ॥ भृगुनंदन शौनक एवं साधु वादं समीचीनं प्रश्नं वैया
सकिः ॥ श्रीशुकः ॥ विसृज्यानेपरीक्षितं भागवतेषु श्रेष्ठः ॥ १२ ॥ व्यवसितां कृतनिश्चयां यया येतां बुद्धे ॥ १४ ॥ तत्त्याद सलि

देहे मानुषमाश्रित्यकतिवर्षाणि वृष्णिभिः यदुपुर्यां सहावात्सीत्पन्त्यः कत्यभवन्विभोः ॥ १० ॥ एतद
न्यच्च सर्वं मे मुने कृष्णविचेष्टितं ॥ वक्तुमर्हसि सर्वं मे श्रद्दधानाय विस्तृतं ॥ नैषातिदुःसहा क्षुन्मां त्यक्तो
नू३ दमपि बाधते ॥ पिबंतं त्वन्मुखांभोजच्युतं हरिकथामृतं ॥ श्रीसूतः ॥ इत्थं निशम्य भृगुनंदन साधु
वादं वैयासकिः स भगवानथ विष्णुरातं ॥ प्रत्यर्च्य कृष्णचरितं कलिकल्मषघ्नं व्याहर्तुमारभत भा
गवतप्रधानः ॥ १३ ॥ श्रीशुकः ॥ सम्यग्व्यवसिता बुद्धिस्तव राजर्षिसत्तम ॥ वासुदेवकथायां ते यज्जा
ता नैष्ठिकी मतिः ॥ १८ ॥ वासुदेवकथाप्रश्नः पुरुषांस्त्रीन्पुनाति हि ॥ वक्तारं पृच्छकं श्रोतृंस्तत्पादस
लिलं यथा ॥ १६ ॥ भूमिर्दृप्तनृपव्याजदैत्यानीकशतायुतैः ॥ आक्रांता भूरिभारेण ब्रह्माणं शरणं ययौ ॥ १७ ॥ ब्रह्माण्डे २
गौर्भूत्वाश्रुमुखी खिन्ना रुदंती करुणं विभोः ॥ उपस्थितांतिके तस्मै व्यसनं स्वमवोचत ॥ १८ ॥

लेरं [illegible] ... भः ॥ ननु समस्य [illegible] ... स्याद ॥ १६ ॥ दृप्तनृपव्याजा ये दैत्याः तेषामनीकशतानामयुतैः
[illegible] ... संसिद्धानि ॥ सत [illegible] ... यानी भवति ॥ ये भ्यो [illegible]
[illegible] गौर्भूत्वा [illegible] ... दपवा [illegible] ... संयस्य [illegible] ... स्थिता स्वं व्यसनमवोचत ॥ १८ ॥ राम ॥ ॥ ॥

श्री भाग० दश० ९

हेराजन् [illegible] णपाडवानां वंशतन्तुस्य निधाते ममयाता: कुरुवोऽपविष्टोधृत
ये: पविष्टविनष्टमितरां [illegible] हृकः पं डिताः इतिश्चं मेतस्य वहिरस्य पुरुषरूपेणकालरूपेणचेति प्रेशाभिप्रायेण
वक्ता: कामांस्वस्ददातिश्रुत [illegible]
वक्रः ९ ननुस्पसमाहम नामृतमपिपयत्कुतोभगवतः तस्यवीर्याणि वयस्वबृहिश्चयेभावः अंतर्यामिरूपेणांत
हे ९ वेनम [illegible] वहिर्देहीनांकालरूपेणामसंसृदंदातीति यतश्चैतांनरदेषु ज्ञानहीपाणांवद्यानन्यानीति
ननु वलेनैव [illegible] णचउमेदं विपुलेधुवे वसुदेवस्यरोहिण्यांकृतोदीनुदयादायदिति रोहिण्याः तनयोरामः

हेराजन्स्व विष्णु इमिदंमंदंगेसंतानवीजंकुरुपांडवानां नगोपकुर्विंगतस्यानेव कोस्यात्तस्यमेय: शर
णंगनाया: ६ वीर्याणितस्याखिलदेहभाजामंतर्बहि: पुरुषकालरूपैः प्रयछतोमृत्युमृतामतंमा च२
यामनुष्यस्यवदस्वविद्वन् ७ रोहिण्यास्तनय: प्रोक्तोरामसंकर्षणस्त्वया देवक्यागर्भसंबंधः कुतोदे
हांतरंविना ८ कस्मान्मुकुंदोभगवान्पितुर्गेहाद्व्रजंगतः क्ववासंज्ञातिभिः सार्धंकृतवान्सात्वतांपतिः ९
व्रजेवसन्किमकरोन्मधुपुर्यांचकेशवः भ्रातरंचावधीत्कंसंमातुरद्धानदर्हणं १०

तस्यैवोक्तः२ भ

हे
प्रोक्तः वसुदेवस्तुदेवक्यामष्टपुत्रानजीजनत कीर्तिमंतंसुषेणंचभद्रसेनमुदारधीः मर्द्दसंमर्दनं वंसंकर्षणं
महीश्वरं अष्टमस्तुतयोरासीत्स्वयमेवहरिः किलेतिपुनर्देवक्यागर्भसंबंधः मकृतोघटतेइत्याशंकाया कस्मा
दितिभगवतःकंसभयशंकासंभवादित्यर्थः पितुर्गेहाद्वसुदेवगृहाद्व्रजंगोकुलंकस्मात्गतइतिप्रस्तावः ११
मातुर्भ्रातरंकंसं तस्माद्वधार्हं ब्रह्मसाक्षादवधीत् १२ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ २

न१

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

५३

वि

यदोश्च वितत्वर्णितमित्यन्वयः अंशेनेति पूर्णस्यापि स्वांशेनोक्तं ॥ ननु उक्तानि जातो गतः पितृगृहाद्व्रजमेधितार्थो
इत्यादिना सत्यं पुनर्विस्तारेण वदेत्याह अवतीर्येति ॥ २ ॥ भूतानि भावयति दैत्योपद्रवाद्रक्षतीति भूतभावनः ॥ अत्र
लोके त्रिधा जना मुक्ता मुमुक्षवो विषयिणश्च ॥ तेषां मध्ये अत्र न कस्याप्यलं प्रत्यय इत्याह ॥ ३ ॥ निवृत्ततर्षैर्गीतत्वमुक्ते
मुक्तैरपीत्यर्थः मुमुक्षूणामप्ययमेवोपाय इत्याह भवौषधादिति ॥ विषयिणामपि परमो विषयोयमित्याह ॥ श्रो
त्रमनोभिरामादिति ॥ अपगतान्पशुगात्मानं यस्मात्तं हन्तीत्यपशुघ्नः ॥ तस्मादन्यः पशुघ्नो यातिनः इति वा तस्माद्विनोत्तमःश्लो

यदोश्च धर्मशीलस्य नितरां मुनिसत्तम ॥ तत्रांशेनावतीर्णस्य विष्णोर्वीर्याणि शंस नः ॥ २ ॥ अवतीर्य य
दोर्वंशे भगवान्भूतभावनः ॥ कृतवान्यानि विश्वात्मा तानि नो वद विस्तरात् ॥ ३ ॥ निवृत्ततर्षैरुपगीय
मानाद्भवौषधाच्छ्रोत्रमनोभिरामात् ॥ क उत्तमश्लोकगुणानुवादात्पुमान्विरज्येत विना पशुघ्नात् ॥ ४
पितामहा मे समरे मरंजयैर्देवव्रताद्यातिरथैस्तिमिङ्गिलैः उवत्ययं कौरवसैन्यसागरं कृत्वा तरन्व
त्सपदं स्म यत्प्लवाः ॥ ५ ॥ राम

गुणायस्य स
हेयवर्तो

को[illegible]डउत्तमश्लोकः श्रीकृष्णस्य गुणानुवादात् [illegible] पुमान्विरज्येत विरक्तो भवेत् ॥ अस्तु कालः अत
लत[illegible]व श्रोतव्यं त्वयाप्येनाह ॥ ४ ॥ अमरान् जयन्तीति यैस्तैः देवव्रतो भीष्मः तदाद्यैरतिरथैः तिमिङ्गिलतु
ल्यैः ईदृशं[illegible]भेः ॥ तेन लक्षणेन सैन्यसागरं वत्सपदं कृत्वा तेन पितामहा युधिष्ठिराद्यास्तरन्त अत्र हेतुर्यः श्री
कृष्णः [illegible]नसिद्धाति स[illegible]त्पानी भवति यस्मात् [illegible] केवा त्वयः न केवलं पांडवानेवायं ददिदं मच्छरीरं पीत्याह ॥ ५
[illegible]दपल[illegible] स्वयंयस्य अस्त्रेभ्य[illegible]

कुलदनं

दौः

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

श्री भा द टी ६६

स्वमनोरथः पूरयिष्यति इति तथ्य ब्राह्हकः पंडितः इति कृतज्ञगिरः सत्यवाच स्वत्तोपरं शरणं कः समीयाद् गच्छेत् यतो भवा
नभितः कामांश्च ददाति आत्मानमपीति २६ ननु अविवेकिनां तत्रापि इह गृहे २७ वाग्यष्मा कंप्रजापुत्राः दि[illegible]वय।
मिति २९ ननु नृभिः देवांसेव्याः इति प्रष्टुंतत्राह देवाः इति स्वार्था स्वकार्यसाधनपराः साधवस्तु केवलं परानुग्रहपराः प
रमार्थतस्तु साधव एव देवाः इति न पृथं सेव्या इत्यर्थः तर्हि मृच्छिलामयाः किं देवा न इत्यत आह न हीति अम्मया

कः पंडितस्त्वदपरं शरणं समीयाद्भक्तप्रियादृतगिरः सुहृदः कृतज्ञात् सर्वान्ददाति सुहृदो भजतोऽभिका
मानात्मानमप्युपचयापचयौ न यस्य २६ दृष्ट्वा जनार्दन भवानिह नः प्रतीतो योगेश्वरैरपि दुरापगतिः सुरे
शैः छिंध्याशु नः सुतकलत्रधनाप्तगेहदेहादिमोहरशनां भवदीयमायां २७ श्रीभगवानुवाच त्वं नो
गुरुः पितृव्यश्च श्लाघ्यो बंधुश्च नित्यदा वयं तु रक्ष्याः पोष्याश्च अनुकंप्याः प्रजा हि वः २९ भवद्विधा म
हाभागा निषेव्या अर्हसत्तमाः श्रेयस्कामैर्नृभिर्नित्यं देवाः स्वार्था न साधवः ३० न ह्यम्मयानि तीर्थानि
न देवा मृच्छिलामयाः ते पुनंत्युरुकालेन दर्शनादेव साधवः ३१ स भवान्सुहृदां वै नः श्रेयान्श्रेयश्चिकीर्ष
या जिज्ञासार्थं पांडवानां गच्छस्व त्वं गजाह्वयं ३२ पितर्युपरते बालाः सह मात्रा सुदुःखिताः आनीताः स्व
पुरं राज्ञा वसंत इति शुश्रुम ३३ ॥

च्छिलाम[illegible]

जलमयानि तीर्थानि मृच्छिलामयाः याश्च देवाः न भवंति अपितु भवंत्येव तथापि साधूनां तेषां च महदंतरमित्याह ते पुनंतीति
३१ किंच चिकीर्षया आगादिति यदक्रूरेण तत्कार्यमादिशति स इति नः सुहृदां मध्ये भवान् श्रेष्ठः अतः पांडवानां
श्रेयश्चिकीर्षया गजाह्वयं हस्तिनापुरं त्वं गच्छेति यद्वा श्रेय इति पृथक् आदेहस्य आत्मीयत्वं इत्यर्थः ३२ ॥

१६६

नतु स्वस्मादिकर्त्तृत्वेन स्वगुणाभावेन च मम किं जीववद्बंधयद्भक्तः नहि तन्महोत्साहस्वजनो [illegible] तेन दुर्गुणा कर्मभिर्बंधो तैर्गु-
णैः कर्मभिर्वेत्यर्थः ॥ यतः क्वापि कदाचिदपि बंधो हेतुरविद्या न त्वत्ते वासित्कृतत इत्यत आह त्वत्तो नास्ति न इति मायया
आश्रयानावृतकत्वादिति भावः ॥ २१ ॥ किंवा त्वत्तो नावतन्त्रबंधनशोका यत्तो विद्योपायैर्जीवात्मनो पितृत्वस्य तत्रैव बंधो
नीति ॥ आह देहाद्युपाधेरितिभिन्नो ज्ञानमात्मलाभिदात्मा त्वात्स्वरूपतो न स्यादिति ननु [illegible] बंधाभवं दत्ताव या।
किं मोहो गीतः कृतः ज्ञोमित्विचेन्नहिं बंधाभावमात्त्वात्मभावादापत्ती बंधापीत्याशंकामाह यत इति यतो न अवि-
या ॥ अतो न बंधो न मोक्षश्च एव मुमुक्षो न स्यातामित्यर्थः ननु [illegible] वलेमा बद्ध [illegible] स्तुतवान यम्नु नाद्वैतमुक्ते र
स्त्रमस्यया त्वं परमिपासिविश्वरजस्तमः सत्वगुणैः स्वशक्तिभिः ॥ नव यासित [illegible] कर्मभिर्बद्धो नाम
न त्वेव च बंधहेतुः ॥ २१ ॥ देहाद्युपाधेरनिरूपितत्वाद्भवो न साक्षान्नभिदात्मनः ॥ अतो न बंधस्तव नैव मो
क्षः स्यातां निकामस्त्वयि नो विवेकः ॥ २२ ॥ वयादितो यजनानेहिं नाना यद्दावेदपथः पुराणः आ-
ख्येत पार्षद्रूपयैरसकृत्सिद्धस्त्वदाभवांस्तव गुणं विभर्ति ॥ २३ ॥ सत्वं प्रभो ह्य वसुदेवगृहे वतीर्णः स्वांशेन भा-
रमपनेतुमिहासि भूमेः ॥ अक्षौहिणीशतवधेन सुरेतरांशराज्ञाममुष्य च कुलस्य यशो वित-
न्वन् ॥ २४ ॥ अद्येश नो वसतयः खलु भूरिभागा यः सर्वदेवपितृभूतनृदेव मूर्तिः ॥ यत्पादशौच सलि-
लं [illegible] त [illegible] कथं स्मत्पश्च यनास्य तत्राह निकामइति अतिशयेन [illegible] स्वाभिमान [illegible] स्वरूपः तद्भिनोस्माकं ॥ अवि-
वेकरूपव परमेवंभूतस्यात्मत्वात् अविवेकप्रतनवो भानस्यातामिति ॥ २२ ॥ ननु तर्हि मम अवतारा न च विद्योत्तिच स्व
कि रमनत्ववतः अविद्याकल्पत्वान्नेव किं नहि नहि इदं तत्त्वलीलेत्याह द्वयेन नवयादितः इति ॥ स्वरं तरात्राणयैरी ज्ञानतः
तेवामतो हि राशीशतानां वधेर्भूभारमपनेतुं स्वांशेन रामेण सहावतीर्णोसीति ॥ २४ ॥ अत एवंभूतस्य तव आगमेन न
कृतार्थौ स्मीत्याह अद्येश अयेन्नि ईश अद्य यनो वसतयो गृहाः न योवनादपि बहु गुण्या ॥ कुतः यावसतीस्त्वं सादा

अस्मत्वात्

श्री भा० स्क० १५

कामयवरवरसं दत्त्वामान पिता वालंकारादिदाने ॥९॥ मनोग्राह्यं विषयसर्वंगुणं न ॥ किंचिच्चिकीर्षयन्नरस्ति
नापुरप्रस्थानं कारयितिमिकुरस्यर्थः ॥ अक्रूरप्रियकाम्यया च ॥ नृप इति केदं आमर्वतो धारयिन्नित्यर्थः ९९
वासुदेवयोः कुलमिदमुद्धृतं समेधितं च ॥१०॥ वामिदं कुलमित्यादि व्यवहारदृष्ट्या समार्थमाह ॥ युवामिति जगत्कारणं योगवां क्का२
कुनः जगद्धेतू तदपि कुतः प्रधानपुरुषोत्तरात्मकौ अतो भवद्भ्यां विना परं कारणमपरं कार्यं च नास्तीति १८ न
श्रीहाषितामिह प्रेष्ठ दिनानि कतिचिन्मया ॥ रमस्व नो स्वस्ते कृतं संगतैर्बुद्धहेतुना ॥ तस्यैकामवरं दत्त्वामान
पिताश्चमानदः सहोद्धवेन सर्वेशः स्वधामागमद् दर्वितं ॥११॥ दुराराध्यं समाराध्य विष्णुं सर्वेश्वरेश्वरम् ॥ यो वृणीते म
नोग्राह्यम् असत्त्वात् कुमनीषसौ ॥१२॥ अक्रूरभवनं कृष्णः सह रामोद्धवः प्रभुः ॥ किंचिच्चिकीर्षयन्प्रागादक्रूर
प्रियकाम्यया ॥१३॥ स तान्नरवरश्रेष्ठानाराद्वीक्ष्य स्वबान्धवान् ॥ प्रत्युत्थाय प्रमुदितः परिष्वज्याभिनंद्य च ॥१४॥ न
नाम कृष्णं रामं च स तैरप्यभिवादितः ॥ पूजयामास विधिवत्कृतासनपरिग्रहान् ॥१५॥ पादावनेजनीरापो धा
रयन्शिरसा नृप ॥ अर्हणेनांबरैर्दिव्यैर्गंधस्रगभूषणोत्तमैः ॥१६॥ अर्चित्वा शिरसानम्य पादावंकगतौ मृजन् ॥
प्रश्रयावनतो क्रूरः कृष्णरामावभाषत १७ दिष्ट्या पापो हतः कंसः सानुगो वामिदं कुलं ॥ भवद्भ्यामुद्धृतं
कृच्छ्राद्दुरंताच्च समेधितं ॥१८॥ युवां प्रधानपुरुषौ जगद्धेतू जगन्मयौ ॥ भवद्भ्यां न विना किंचित्परमस्ति न चाप
प्र० रं ॥१९॥ आत्मसृष्टमिदं विश्वमन्वाविश्य स्वशक्तिभिः ॥ ईयते बहुधा ब्रह्मन् श्रुतप्रत्यक्षगोचरं ॥२०॥ यथा हि भूते
षु चराचरेषु मह्यादयो योनिषु भांति नाना ॥ एवं भवान्केवल आत्मयोनिष्वात्मात्मतंत्रो बहुधा विभाति ॥२॥
नु प्रत्यक्षत्वादिसिद्धं कथं नास्तीत्युक्तं ॥ अत आह आत्मसृष्टमिति ॥ हे ब्रह्मन् परमेश्वर ब्रह्मन्निति वा पाठः ॥ रजआदि था
क्तिभिः आत्मनैव सृष्टमिदं विश्वमन्वाविश्य कारणात्मना तत्र प्रविष्टोपि न प्रविश्यैव स्थितः श्रुत प्रत्यक्षगोचरं यथा भव
ति तथा बहुधा भवानेव प्रतीयते ॥२०॥ एकस्यैव बहुधा प्रतीतौ दृष्टांतमाह ॥ यथा हीति योनिषु स्वस्वेव रूपांतरेणाभिव्य
क्तिस्थानेषु चराचरेषु भूतेषु मह्यादीनि भूतानि कारणानि एव नानाभांति आत्मयोनिषु कारणेषु भूतभौतिकेषु
जीवोपि न स्वमात्रादिषु शरीरेषु ॥ पूर्वस्मात् एव तथा प्रतीयत ॥ इति न तु एवं केदार्थे

उ० स्कं० १५५

व२ घा खि२

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

नंदादीनां श्रीकृष्णमादिश्योभगवान्केकमादाय पायनातिप्रदायिति ॥ ३६ ॥ इतिश्रीदशमसप्तचत्वारिंशोध्यायः ॥ ४७ ॥ अष्टचत्वारिं
शके त्वहं कृष्णः कुब्जामरीरमत ॥ स्वकृरस्य गृहं गत्वा तं गतं हूयमादिशत ॥ सैरंध्रीकाममाधूर्य पूरयित्वा मतो वयं प्रेहूस्य ततः कृ
ष्णः नेत्र पार्थान सांतयन्तर्महार्होहरन् ॥ उपस्करैर्गृहोपकरणै रचितं ॥ कामोपायैस्तु दीपकैः स्वतसंबंधादि लेखैः उपबृंहि

कृष्णायप्रीतिमुत्पाद्य भक्तं दैककं कुब्जौकसा ॥ वसुदेवाय रामाय परात्मेनोपायनान्यदात् ॥ ३८ ॥ इतिश्रीदशमस्कंधे
सप्तचत्वारिंशोध्यायः ॥ ४७ ॥ शुकः ॥ अथ विज्ञाय भगवान्सर्वात्मा सर्वदर्शनः ॥ सैरंध्र्याः कामतप्तायाः प्रियमि
२२ च्छन्गृहं ययौ ॥ १ ॥ महार्होपस्कराढ्यं च कामोपायोपबृंहितं ॥ मुक्तादामपताकाभिर्वितानशयनासनैः ॥ २ ॥ धूपैः सु
गंधिभिर्दीपैः स्रग्गंधैरपि मंडितं ॥ ३ ॥ गृहं तमायांतमवेक्ष्य सासनात्सद्यः समुत्थाय हि जातसंभ्रमा ॥ यथोपसं
गम्य सखीभिरच्युतं सभाजयामास सदासनादिभिः ॥ ४ ॥ तथोद्धवः साधुतयाभिपूजितो न्यषीददुर्व्यामभि
मृश्य चासनं ॥ कृष्णोपि तूर्णं शयनं महाधनं विवेश लोकाचरितान्य [illegible] नुव्रतः ॥ ५ ॥ साम
ज्जनालेपदुकूलभूषणस्रग्गंधतांबूलसुधासवादिभिः ॥ प्रसाधितात्मोपससार माधवं सव्रीडलीलोत्स्मि
तविभ्रमेक्षितैः ॥ ६ ॥ आहूय कांतां नवसंगमह्रिया विशंकितां कंकणभूषिते करे ॥ प्रगृह्य शय्या [illegible]
मधिवेश्य रामया रेमेनुलेपार्पणपुण्यलेशया ॥ ७ ॥ सानंगतप्तकुचयोरुरसस्तथाक्ष्णोर्जिघ्रंत्यनंतचरणेन
रुजो मृजंती ॥ दोर्भ्यां स्तनांतरगतं परिरभ्य कांतमानंदमूर्तिमजहादतिदीर्घतापं ॥ ८ ॥ सैवं कैवल्यनाथं तं प्राप्य
दुःप्राप्यमीश्वरं ॥ अंगरागार्पणेनाहो दुर्भगेदमयाचत ॥ ९ ॥

तं यथा यथोचितं ॥ १ ॥ ५ ॥ प्रसादितो योगपना मापादितः आत्मदेहोयया सव्रीडं यल्लीलयोक्तं स्मितं तद्युक्तवि
भ्रमेक्षुनयनकैर्वीक्षितैः ॥ ६ ॥ उपलक्षिता ॥ ७ ॥ अनुलेपार्पणात् द्वन्यतस्याः पुण्यं नास्तीति दर्शयितुं ॥ आलेपलेशायेत्युक्तं
नतु पुण्यस्यास्याविवक्षया ॥ ८ ॥ जचादीनां रुजो मृजंतीति जिघ्रंतीश्चरणं ॥ ९ ॥ काममेव प्राकृतदृष्ट्यायाचत न तु मोक्ष
इव प्राप्तावपीत्येति दुर्भगेत्युक्तं कृतार्थत्वेत्वत्र संदेह ॥ १० ॥

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

वृजिनार्णवात् ॥ ५२ ॥ श्रीकृष्णमथोद्धवं ज्ञात्वा ॥ ५४ ॥ विदुरं नयन् ॥ ५५ ॥ सरिद्वनगिरिद्रोणीर्दिष्ट्वा प्रत्येकं कृष्णलीलासंस्मृ
तिभिः ॥ संस्मारयन् तेषु ॥ ५५ ॥ कृष्णस्यावशेषो नामनो मनसो विकृतं वेदितव्यं वेकृष्यता गोपीर्नमस्यन् नमस्कुर्वन्
उत्तमस्यात्मनो गोपस्त्रीनमस्कृतिरन्यार्थेनभवतीति दर्शयितुं तासां महत्त्वं पूर्वमभिर्गोऽवास्वयताइति ॥ ५६ ॥ एताः परं
केवलं तनुभृतः सफलजन्मान इति रूढभावाः परमप्रेमवत्यः यदि तिर्यंदिष्ट्वं भावं भवभियो मुमुक्षवः ॥ मुनयो

हे नाथ हे रमानाथ व्रजनाथार्तिनाशन ॥ मग्नमुद्धर गोविंद गोकुलं वृजिनार्णवात् ॥ ५२ ॥ शुकः ॥ ततस्ताः
कृष्णसंदेशैर्व्यपेतविरहज्वराः ॥ उद्धवं पूजयांचक्रुः ज्ञात्वात्मानमधोक्षजं ॥ ५४ ॥ उवास कतिचिन्मासान्
गोपीनां विनुदंशुचः ॥ कृष्णलीलाकथां गायन् रमयामास गोकुले ॥ ५५ ॥ यावंत्यहानि नंदस्य व्रजेवात्सीत्स उद्ध
वः ॥ व्रजौकसां क्षणप्रायाण्यासन् कृष्णस्य वार्तया ॥ ५६ ॥ सरिद्वनगिरिद्रोणीर्वीक्षन् कुसुमितान् द्रुमान् ॥ कृ
ष्णं संस्मारयन् रेमे हरिदासो व्रजौकसां ॥ ५७ ॥ दृष्ट्वैवमादि गोपीनां कृष्णावेशात्मविक्लवं ॥ उद्धवः परम
प्रीतस्ता नमस्यन्निदं जगौ ॥ ५८ ॥ एताः परं तनुभृतो भुवि गोपवध्वो गोविंद एवमखिलात्मनि रूढभावाः
वांछंति यं भवभियो मुनयो वयं च किं ब्रह्मजन्मभिरनंतकथारसस्य ॥ ५९ ॥ क्वेमाः स्त्रियो वनचरीर्व्यभि
चारदुष्टाः कृष्णे क्व चैष परमात्मनि रूढभावः ॥ नन्वीश्वरोनुभजतोविदुषोपि साक्षाच्छ्रेयस्तनोत्यगद

इवाश्रयेति वयं च वांछंति वयं भक्ताश्रयेण च ॥ अनंतकथारसो यासां यस्य तस्य ब्रह्मजन्मभिः त्रिभिः सावित्र्या सोत्र
सावित्र याज्ञिकैस्त्रिभिर्जन्मभिः किं कोतिशयः यत्रतत्र जातः स एव सर्वोत्तम इत्यर्थः ॥ यद्वा अनंतकथारसो य
स्य तस्य ब्रह्मजन्मभिरनुत्तमैस्तु जन्मभिरपि किमित्यर्थः ॥ किं च ईश्वरप्रसादो महत्त्वे कारणं न तु स्वयं जाति
वा तेनानेकारणं किं तु केवलं भजनमित्याह ॥ ५९ ॥ साक्षादज्ञजनतः संस्मरणं तु स्पृहोऽपि उपेक्षः सेवितः अगदराज

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

श्री
भा. द.
मू. टी.
५५८

श्रीगोवत्सास्यि उ स्वहानि नांतवंतः स्वकीनवनिमन्याः स्त्रियापिनायं श्रमादः श्रनुग्रहोऽस्ति नन्ति नस्यैवयो योकृकांतिश्च
यामातानां सास्वर्योषितो श्र स्मरमामपि श्रन्या पुनरद्वनानिवत्ताः रासोत्सवे कृष्णभुजदंडाभ्यां गृहीतश्रालिंगितः कंठ
तेन लब्धाश्राशिषो या याभिल्ला सांगोपीनां यदुद्गात सा विर्वे पूर्वं किं च श्रा ल्लांतावल्लवीनां भाग्यं ॥ ममत्वेतावत्प्रार्थ्या
मित्याह श्रासामिति ॥ ६० ॥ गोपीनां चरणरेणुभाजां तरुगुल्मादीनामन्यतमं किमप्यहं स्यां श्रार्यां एणमार्गं धर्मं च विहि

नायं श्रियोंऽग उनितांतरतेः प्रसादः स्वर्योषितां नलिनगंधरुचां कुतोऽन्याः ॥ रासोत्सवेऽस्य भुजदंडगृहीतकंठल
ब्धाशिषां य उदगाद्व्रजवल्लवीनां ॥ ६१ ॥ आसामहो चरणरेणुजुषामहं स्यां वृंदावने किमपि गुल्मलतौषधीनां ॥ या
दुस्त्यजं स्वजनमार्यपथं च हित्वा भेजुर्मुकुंदपदवीं श्रुतिभिर्विमृग्यां ॥ ६२ ॥ या वै श्रियार्चितमजादिभिराप्तकामै
र्योगेश्वरैरपि यदात्मनि रासगोष्ठ्यां ॥ कृष्णस्य तद्भगवतश्चरणारविंदं न्यस्तं स्तनेषु विजहुः परिरभ्य तापं ॥ ६३ ॥
वंदे नंदव्रजस्त्रीणां पादरेणुमभीक्ष्णशः ॥ यासां हरिकथोद्गीतं पुनाति भुवनत्रयं ॥ ६४ ॥ श्रीशुकः ॥ अथ गोपी
रनुज्ञाप्य यशोदां नंदमेव च ॥ गोपानामंत्र्य दाशार्हो यास्यन्नारुरुहे रथं ॥ ६५ ॥ तं निर्गतं समासाद्य नानोपायन
पाणयः ॥ नंदादयोऽनुरागेण प्रावोचन्नश्रुलोचनाः ॥ ६६ ॥ मनसो वृत्तयो नः स्युः कृष्णपादांबुजाश्रयाः ॥ वाचोऽभि
धायिनीर्नाम्नां कायस्तत्प्रह्वणादिषु ॥ ६७ ॥ कर्मभिर्भ्राम्यमाणानां यत्र क्वापीश्वरेच्छया ॥ मंगलाचरितैर्दा
नैरतिर्नः कृष्ण ईश्वरे ॥ ६८ ॥ एवं सभाजितो गोपैः कृष्णभक्त्या नराधिप उद्धवः पुनरागच्छन्मथुरां कृष्ण
पालितां ॥ ६९ ॥

त्वा कृष्णस्याप्यविरहिष्यियावापीति ॥ ६३ ॥ योगेश्वरैरप्यात्मन्येवार्चितं स्तनेषु न्यस्तं परिरभ्य तापं जहुरिति ॥ वमहत्वंश्र
तिपायनमस्करोति वंदे ... ति ॥ ६४ ॥ अनुज्ञाप्यानुज्ञां या याचित्वा श्रामंत्र्य ॥ ६५ ॥ अस्माकं मनसो वृत्तयः कृष्णपादांबुजा
श्रयाः स्युः अभिधायिनीरभिधायिन्य ॥ ६६ ॥ कृष्णे रतिः स्यादिति ॥ ६७ ॥ [illegible] ॥ ६८ ॥ ॥ ॥

मित्याप्युंसांक
यंश्रुत्सानोया
इति ६

५५८

पृष्ठा २

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

श्रीभा० द० टी० १५

अन्याऊचुः। ताः किमितिकुमुदैरुत्पलैः कुंदेश्व शशांकेन रम्ये वृंदावने कृष्णं क्वणच्चरणनूपुराणि यस्यां तस्यां रासगोष्ठ्यां
अस्माभिः प्रियाभिः ईडिता मनोज्ञकथा यस्य सः तदा यासु निशासु रेमे ताः कदाचिदपि किं नु स्मरति वा न वा इति ॥४७॥ स्व
निमित्तेन शोकेन तप्तान् अस्मान् गात्रैः करस्पर्शादिभिः संजीवयन् किं नु इह एष्यतीति ॥४८॥ अन्या ऊचुः कस्मादिति प्र
नयगतिर्नितरां सर्वभावः सन् ॥ संप्रति महदैश्वर्यं प्राप्तः कस्मादिहागमिष्यतीति ॥४९॥ अनन्याः स्वपरमार्थं सूचं किम

ताः किं निशाः स्मरति यासु तदा प्रियाभिर्वृंदावने कुमुदकुंदशशांकरम्ये ॥ रेमे क्वणच्चरणनूपुररासगोष्ठ्या-
मस्माभिरीडितमनोज्ञकथः कदाचित् ॥४७॥ अप्येष्यतीह दाशार्हस्तप्ताः स्वकृतया शुचा संजीवयन्नु नो गात्रै-
र्यथेंद्रो वनमंबुदैः ॥४८॥ कस्मात्कृष्ण इहायाति प्राप्तराज्यो हताहितः नरेंद्रकन्या उद्वाह्य प्रीतः सर्वसु-
हृद्वृतः ॥४९॥ किमस्माभिर्वनौकोभिरन्याभिर्वा महात्मनः ॥ श्रीपतेराप्तकामस्य क्रियेतार्थः कृतात्मनः ॥५०॥
परं सौख्यं हि नैराश्यं स्वैरिण्यप्याह पिंगला ॥ तज्जानतीनां नः कृष्णे तथाप्याशा दुरत्यया ॥५१॥ क उत्सहेत संत्य-
क्तुमुत्तमश्लोकसंविदं ॥ अनिच्छतोपि यस्य श्रीरंगान्न च्यवते क्वचित् ॥५२॥ सरिच्छैलवनोद्देशा गावो वेणुरवा
इमे ॥ संकर्षणसहायेन कृष्णेनाचरिताः प्रभो ॥५३॥ पुनः पुनः स्मारयंति नंदगोपसुतं बत ॥ श्रीनिकेतैस्तत्प-
दकैर्विस्मर्तुं नैव शक्नुमः ॥५४॥ गत्या ललितयोदारहासलीलावलोकनैः ॥ माध्व्या गिरा हृतधियः कथं तं
विस्मरामहे ॥५५॥

स्पया२
स्माभिरिति वनेचरीभिः। अन्याभिर्वा राजकन्याभिः सह महात्मनोर्थः स्यात् किं च श्रीपतेः तदप्याप्तस्वत एवाप्तकामस्य
अतएव कृतात्मनः पूर्णस्य किं कोप्यर्थः क्रियेत न कश्चिदित्यर्थः ॥५०॥ यतो वयं मानं श्रीकृष्णसंगतिः सैवास्मान् बाध
त इति अतो नैराश्यमेव परं सुखं स्वैरिण्यपि पिंगलाह इत्याहुः परं सौख्यमिति पिंगलाख्या वेश्या कामचारिणी ॥५१॥ संविदं संकांतवा
र्ता ॥५२॥ किं च न हि विस्मर्तुं न तावत् शक्नुमः खमस्ति सर्पिना स्माकं संभवतीत्याहुः ॥ सरिदिति शैलादिभिः आचरिताः सहिताः हे

उद्धव श्रीकृष्णं कथं विस्मरामेति ॥५५॥

१५

ननु किं मन्यानिवास्मान् प्रात्मविषया प्रलोभयसि ॥ वयं तु सर्वसुंदरसकलगुणालंकृतेनानेन विरहेनैव सहामहे
तिवेत्तस्यात्र्याहृयन्तस्मिति दृष्टपन्ना हृरे पद्दनेतन्मदनुध्यानायैतद्ध्यानेमनसः सन्निकर्षेणेमिति ॥२४॥ एतदुपपादयति
प्रयेण यथा दूरवरेति ॥२५॥ उपच्छयंति माधुर्यमात्रमिति विदत्तस्माहृय इति ॥२६॥ इकल्याणं संभर्तृभिः प्रतिबद्धा
यावनेक्रीडितामयासह प्रलब्धं इत्यत्र दैवमामामाप्नुः प्राप्नुः प्रतिबद्धाव्रजेष्विताना इतिपाठः तस्यस्त्रीहृत्सस्यसंदेशं

यद्वहं भवतीनांवैदूरेवर्तेप्रियोदृशां ॥ मनसः सन्निकर्षार्थमदनुध्यानकाम्यया ॥२४॥ यथा दूरचरे प्रेष्ठमनन्या
विषयवर्तिने ॥ स्त्रीणां वनितया चेतः सन्निकृष्टेन्तगोचरे ॥२५॥ मय्यावेश्य मनः कृत्स्नं विमुक्ताशेषवृत्ति यत् ॥ अ
नुस्मरंत्यो मां नित्यमचिरान्मामुपैष्यथ ॥२६॥ यामयाक्रीडिता रात्र्यां वनेस्मिन्व्रज आस्थिताः ॥ अलब्धकामा
कस्यापि मापुर्मद्वीर्यचिंतया ॥२७॥ शुकः ॥ एवं प्रियतमादिष्टमाकर्ण्य व्रजयोषितः ॥ ता ऊचुरुद्धवं प्री
तास्तत्संदेशागतस्मृतीः ॥ १ ॥ गोप्य ऊचुः ॥ दिष्ट्याहतोऽहितः कंसो यदूनां सानुगोऽघकृत् ॥ दिष्ट्याप्तैर्ल
ब्धसर्वार्थैः कुशल्यास्तेऽच्युतोऽधुना ॥२॥ कथयति विशेषज्ञः प्रियः सपुरयोषितां ॥ नानुबध्नेत तद्वाक्यैर्वि
भ्रमैश्चानुपूजितः ॥३॥ कच्चिद्गदाग्रजः सौम्य करोति पुरयोषितां ॥ प्रीतिं नः स्निग्धसव्रीडहासोदारेक्ष
णार्चितः ॥४॥ अपि स्मरति नः साधो गोविंदः प्रस्तुते क्वचित् ॥ गोष्ठीमध्ये पुरस्त्रीणां ग्राम्याः स्वैरकथा

नागना स्मृ[illegible]तिः स्मरणां यासां तां प्रथमार्थे द्वितीया ॥१॥ यदूनां महितः शत्रुः [illegible] कृत दुःखदः दिष्ट्या
तिस्राप्ते देश्ये प्राप्ते ॥ हितैर्वा सह ॥२॥ अन्या ऊचुः कथमिति तासां वाक्यैर्विभ्रमैश्चानुभाजितः ॥४॥ अन्या ऊ
चुः कच्चिदिति नोस्माकं करणीयां प्रीतिं पुरयोषितां करोति स्निग्धं वचनं ॥ सव्रीडहासेनोदारमीक्षणं तेना
र्चितः ताभिः अस्माभिर्वा पुनरन्या ऊचुः ॥ किमनया चिंतया अस्माकं विनि स्तुते स्मरति किं ग्राम्या अविदग्धाः ४२

श्री
भाग
द० पू
१५८

भवतीनां मम यासां वा वियोगो नास्ति कुतः । सर्वात्मना सर्वस्योपादानकारणत्वेनानपायवत्सर्वं पुमनआदिकार्येषु अहम
नुगतत्वेन स्थित इति सदृष्टांतमाह । यथेति भूतेषु घटादिषु भूतानि यथा वायुरग्निः वायुसहिताग्निः वा कस्मान्नित्यर्थः
तथाहं चेति मनआदिकार्याणां गुणाः कारणं तेषामाश्रयत्वेनानुगत इत्यर्थः ॥ २९ ॥ ननु कारणत्वे सर्वानुगतत्वेन का
र्यकारणभेदः स्यात्तत्रात्मन्येवेति ॥ ननु नित्यसिद्धस्य कुतः सृष्ट्यादि तत्रूपतां तत्राह ॥ भूतेंद्रियगुणात्मना बुद्धींद्रियेति
वाचकः तद्रूपेणेति ॥ ननु निर्विकारस्य कुतः तद्रूपेणेति तत्राह ॥ आत्ममायानुभावेनेति ॥ ३० ॥ नन्वात्मनो भूतादिरूपत्वेन
दोषप्रसंगः स्यात्तत्राह आत्मेति ॥ आत्मा तु शुद्धः कुतः अगुणान्वयः नगुणेषु अन्वेति तत्र यातः कुतः व्यतिरेकः व्यतिरिक्तः
न दृष्टः कुतः ज्ञानमयः ज्ञानस्वरूपः ननु हे प्रभो एवं स्वयमेवात्मनो नानावस्थावेशः इति कुतः शुद्धत्वं तत्राह सुषुप्ते ।

श्रीभगवानुवाच ॥ भवतीनां वियोगो मे न हि सर्वात्मना क्वचित् ॥ यथा भूतानि भूतेषु खं वाय्वग्निर्जलं मही ॥ २९ ॥ तथा
हं च मनःप्राणबुद्धींद्रियगुणाश्रयः ॥ आत्मन्येवात्मनात्मानं सृजे हन्म्यनुपालये ॥ आत्ममायानुभावेन भू
तेंद्रियगुणात्मना ॥ ३० ॥ आत्मा ज्ञानमयः शुद्धो व्यतिरिक्तोऽगुणान्वयः ॥ सुषुप्तस्वप्नजाग्रद्भिर्मायावृत्तिभिरीयते ॥ ३१ ॥
येनेंद्रियार्थान्ध्यायेत मृषा स्वप्नवदुत्थितः ॥ तन्निरुंध्यादिंद्रियाणि विनिद्रः प्रत्यपद्यत ॥ ३२ ॥ एतदंतः स
माम्नायो योगः सांख्यं मनीषिणां ॥ त्यागस्तपो दमः सत्यं समुद्रांता इवापगाः ॥ ३३ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

तिमायाकार्यमनोवृत्तिभिर्विश्वतैजसप्राज्ञरूपेण प्रतीयते न स्वत इत्यर्थः ॥ कुतो मनो निरोधनं तदभावादिति व्यतिरे
कदर्शयितुं मनो विरोधं विदध्यन्नयेनेति ॥ ३१ ॥ उत्थितः प्रमातः यथा मिथ्याभिभूतमेव स्वप्नं ध्यायति ॥ एवं वाधितान
पि इंद्रियार्थान् ग्राह्यादीन्येन मनसा ध्यायेत चिंतयेत ध्यायेत् इंद्रियाणि पत्नप्रतिपद्यत ॥ प्रथमात्मनो विनिद्रो न लं
सः सन् निरुंध्यात् नियच्छेदिति तात्पर्यं तावता कृतार्थो भवतीत्याह एतदंत इति एष मनोनिरोधः अंतः समाप्तिः फलं
यस्य सः समाम्नायो वेदः सर्वत्रापि पर्यवस्यतीत्यर्थः योगोऽष्टांगः सांख्यं आत्मानात्मविवेकः त्यागः संन्यासः तपः
स्वधर्मः दमः इंद्रियदमनं मार्गभेदेऽप्येकत्र पर्यवसाने दृष्टांतः समुद्रांता आपगा नद्यः इवेति ॥ ३३ ॥

१५८

९३

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

परावृत्यगतः पुनर्वागतं प्रत्याह ॥ प्रियसखे विनिहे प्रियसखे वै प्रेयसा श्रीकृष्णेन पुनः प्रेषिता किं त्वमागतोसि हे प्रगमे मानयनीयः पृष्टोसि भवान् किमनुरूपं प्राप्नुमिच्छतीत्यर्थः तद्वयत्वं प्राणेषु संमानितं प्रत्याह नयसीति ॥ २ ॥
हमतीस्मान् उरस्यनुष्ठं देवमिपुनी भावायस्यतस्य पार्श्वे समीपं कथं नयसि तयोर्हे सौम्य श्रीर्नीवधूः साकं सदैव
शिवकृ सततमास्तेनत्वाम्पुरेस्यैव ॥ तेन संमंत्रितासती वृते प्रपिवलेतिवक्षे हे सौम्य गुरुकुलादागत्यार्यपुत्रः श्री वा४
प्रियसख पुनरागाः प्रेयसा प्रेषितः किं वरय किमनुरुंधे मान्यनीयोसि मे अंग ॥ नयसि कथमिहास्मानदु
स्त्यज द्वन्द्वपार्श्वे सततमुरसि सौम्य श्रीर्वधूः साकमास्ते ॥ २ ॥ अपि बत मधुपुर्यामार्यपुत्रोधुनास्ते स्मरति स
पितृगेहान् सौम्य बंधूंश्च गोपान् ॥ क्वचिदपि स कथा नः किंकरीणां गृणीते भुजमगुरुसुगंधं मूर्ध्न्यधास्यत्कदा
नु ॥ २१ ॥ शुक उवाच ॥ अथोद्धवो निशम्यैवं कृष्णदर्शनलालसाः सांत्वयन्प्रियसंदेशैर्गोपीरिदमभाषत ॥ २२ ॥
उद्धव उवाच ॥ अहो यूयं स्म पूर्णार्था भवत्यो लोकपूजिताः ॥ वासुदेवे भगवति यासामित्यर्पितं मनः ॥ २३ ॥
दानव्रततपोहोमजपस्वाध्यायसंयमैः ॥ श्रेयोभिर्विविधैश्चान्यैः कृष्णे भक्तिर्हि साध्यते ॥ २४ ॥ भगवत्यु
त्तमश्लोके भवतीभिरनुत्तमा ॥ भक्तिः प्रवर्तिता दिष्ट्या मुनीनामपि दुर्लभा ॥ २५ ॥ दिष्ट्या पुत्रान्पतीन्देहा
न्स्वजनान्भवनानि च ॥ हित्वावृणीत यूयं यत्कृष्णाख्यं पुरुषं परं ॥ सर्वात्मभावोधिकृतो भवतीनामधोक्षजे
विरहेण महाभागा महान्मेनुग्रहः कृतः ॥ २७ ॥ श्रूयतां प्रियसंदेशो भवतीनां सुखावहः ॥ यामादायागत
॥ किं मधुपुर्यां वर्तते कदाचिदपि नोस्माकं वार्तां पृच्छते अगुरुवत्सुगंधं भुजं नो मूर्ध्नि कदा नु धास्यतीति ॥ २१ ॥ श्री
कृष्णः अधुना किं मधुपुर्यां वर्तते कदाचिदपि नोस्माकं वार्तां तदाह षड्भिः अहो इति स्म नूनं यू
कृष्णदर्शनालसाः गोपीः प्रियसंदेशैः सांत्वयन्प्रथमं तावदिदमभाषत ॥ २२ ॥ तदाह षड्भिः अहो इति स्म नूनं यू
यं पूर्णार्थाः २३ श्रेयोभिः श्रेयः साधनैः अनुत्तमा अतिश्रेष्ठा ॥ २५ ॥ अवृणीत वृतवत्यः ॥ २६ ॥ सर्वात्मभावः सर्वं
तभक्तिः अधिकृतः प्राप्तः भगवत्प्रेमसहितदर्शनेन ममैव महाननुग्रहः कृत इति ॥ २७ ॥ भर्तुः श्रीकृष्णस्य

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

अपि न जानीमः पूर्ववत्तत्कथापि त्रिविधवर्गलतानां मूलोन्मूलनीति तथापि न त्यक्तुं न शक्नुमः किं कुर्मः इत्याह यदनुचरिते
ति यस्यानुचरितमेव लीला तान्येव कर्णपीयूषं तस्य विप्रुट्कणिका तस्याः सकृददनमेव तेन विधूता निरस्ता द्वंद्व
धर्मा रागादयो यैस्ते ॥ अत एव विनष्टाः सम्यक्तुल्यादीनेऽः खिन्नं गृहकुटुंबं विहाय दीना भोगहीना विहंगा अपि भि
क्षुचर्यां प्राणवृत्तिमात्रं चरंति ॥ अतस्तस्यान्यस्तु यापि त्यक्तुं न शक्नुमः इति निंदापरत्वेऽपि यं तावत् श्रोतारो यौः उक्तस्य जने
षि पर्वमार्थिकोयमर्थः विधूतं द्वंद्वधर्मैरित्यतः समासः एवं वर्तते वेतव अविनष्टो ॥ इतरे तु न द्वंद्वधर्मेणाविनष्टाः
एव सर्वदित तत्त्वानामेव दीनं तत्वं गृहसहितं कुटुंबं विहाय दीनाः सर्वं किंचनाधीरा इति वा पाठः ॥ बहवो विहंगा इस

यदनुचरितलीलाकर्णपीयूषविप्रुट्सकृददनविधूतद्वंद्वधर्माविनष्टाः ॥ सपदि गृहकुटुंबं दीनमुत्
सृज्य दीना बहव इव विहंगा भिक्षुचर्यां चरंति ॥ १८ ॥ वयमृतमिव जिह्मव्याहृतं श्रद्दधानाः कुलिकरु
तमिवाज्ञाः कृष्णवध्वो हरिण्यः ॥ ददृशुरसकृदेतत्तन्नखस्पर्शतीव्रस्मररुज उपमंत्रिन्भण्यतामन्यवार्ता
॥ १९ ॥

सारा १ हं

इवं मा विवेकचतुराः ॥ भिक्षुचर्यां पारमहंस्यं चरंति तस्मादेवं परमपुरुषार्थरूपत्वात् दुस्त्यजस्तत्कथार्थ
इति ॥ ननु किमेवं दूषयथ एवं न चेयं वः सा का वः सि किमेवं नावोचदित्यत आह ॥ वयमिति हे उपमंत्रिन् दूत अस्मा
भिरेवं वार्तीयतः कुलिकस्य मृगयोः कृतगीतं यथा तथा कृते सत्यमिति श्रद्दधानाः कृष्णस्य वध्वो भार्याः हरिण्यः हरिण्यः
इवाज्ञानाः मृग्यो रुजो ददृशुः एवं जिह्मस्य कुटिलस्य व्याहृतं वचनमृतमिव श्रद्दधानाः सत्यं हृदयं येन यथा वयं असकृदेतत्
ददृशुर्मा किं तत्र तस्य नखैः स्पर्शात् तेन तीव्रः स्मररुजः पीडाः तस्मात् अन्यवार्ता भण्यतां कथ्यतामिति ॥ १९

हरिण्यः २

श्री
१५५

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

पादमूले प्रविष्टं तं त्वमायायिष्यं तमिवमत्वाहशिरसि न्यस्तं पादं विसृज । तथापि मुंचनमाह वेत्सीति मुक्तं दाहमेताततः
स्मिन्विमर्थ्यः ॥ दूतैर्दूनकर्मभिश्चाटुकारैः ॥ अनुनयविदुषः प्रार्थनाचतुरस्य नेमर्दमह वेत्सि मुक्तं दवनमप्यविश्वसनी
यइति भावः नन्वनेन किमपराद्धं ॥ नजाहस्यकृतेरनिस्सकृनेनदर्थमेवविसृष्टाअपत्यपत्यान्यलोका ॥ अपत्य
निवपतयस्य इह लोकस्य अन्यलोकोधर्मः साध्यस्त्रयाभिताः प्रकृतवेनाः असंयतचित्तः योऽस्य सृजनन्तु अ
स्मिन्नस्त्रीकृमे किंनु संधानव्यमित्यर्थः ॥ ९ ॥ किं च स्त्रीकृतस्य पूर्वाणि अनुसंदधानो विभेमि स्तमस्मादित्याह ॥ म

कर्माणि २

विसृज्योषि तंशिरसि पादं वेत्स्यहं चाटुकारैरनुनयविदुषस्ते भयं रोत्स्ये मुक्तं दात ॥ सकृन्न इह विसृष्टाः पत्यपत्यान्यलो
कान्यसृजदकृतवेतां किंनु संधेयमस्मिन् ॥ १० ॥ मृगयुरिव कपीन्द्रं निघ्नपेलुब्धधर्मा स्त्रियमकृतविरूपां
स्त्रीजितः कामयानां ॥ बलिमपि बलिमत्वावेष्टयत्यांह्वयन्तं दलमसितेनस्खेद्दुस्त्वज्ञताकृतार्थः ॥ १० ॥

मृगयुरिवेति मृगयुर्लुब्धक इव यः कपीन्द्रं वालिनं छिद्रेप्रविध्य न लुब्धधर्मा क्रोधवान् ॥ अलुब्धधर्मेति लुब्धकोऽन्यां सम
भू कामो विध्यति ॥ अयं तु न तथा अतो वृथा कठिन इत्यर्थः तथा स्त्रियं च शूर्पणखां स्त्रीजितः सीतापरतंत्रः कामय
वयानां प्राप्तिसाधनं स्यां स्त्रीं ॥ विरूपां छिन्नकर्णनासिकां अकरोत् दाशरथिरूपेण तथा बलिमपि बलिमत्वा
भवता विनाऽधीनत्ववतस्त्र वेष्टयन्तवद्धं यजमानरूपेण बलि मधुर्यहिपत विष्टपायां इति पाठे गृहीत्वा विष्ट
पाल्वर्गादयोऽतिपदित्यर्थः ॥ ततस्मात् दक्षिणस्य कृतस्य समवैलंघ एवं चेत् ॥ किमिति निर्गमा यथेतत्राह तस्य
तत्कथार्थ इति ॥ ११ ॥

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

श्री भाग॰ स्कं॰ १०

हे मधुप कितवस्य धूर्तस्य बंधो नोस्माकमंघ्रिं मा स्पृश । मा मां नमस्कारेण प्रार्थयस्वेत्यर्थः । तत्किमित्यपेक्षायां कृष्णव
तोस्य तस्य घमश्रुणा लोहितेन कारणेनान्यस्त्रीणां हे सपत्न्याः कुचाभ्यां विलुलितानां मर्दितानां श्रीकृष्णस्य वनमालानाश्र
नयदनस्याः कुंकुमेय युतैः श्मश्रुभिरुपलक्षितैः ॥ किं तत्तासामेव मानिनीनां प्रसादं मधुपतिर्वहतु ॥ किमस्मत्प्रसा
दे न तस्य यदुसदसि विडंब्यो ऽपहास्यः कृतः यस्य हृतस्त्वमीदृक् ईदृशः ॥ १२ ॥ ननु किमित्येवं व्रजनारी यत्कि
वलेनापकृतं श्रुतं तत्राह सकृदिति ॥ भवादृक् भवादृश एव सुमनाः सुमनसः कुसुमानि यथा त्यजति न ह्यतः ॥ यदेवं तावि
तस्य पादपद्मे श्रीः कथं सेवत इति चेदित्यत आह ॥ अपीति वनोविदे ऽउत्तमश्लोकजल्पैर्मिथ्याकथाभिः प्रायो हृतचे
ताः वयं तु न लक्ष्मीवदविचक्षणा इति भावः ॥ १३ ॥ हे कावेवं कथां कुर्वन्तमसत्प्रसादलाभाय गायन्तीति मत्वा आह किमि

मोऽपुर्वेव ॥ मधुप कितवबंधो मा स्पृशांघ्रिं सपत्न्याः कुचविलुलितमालाकुंकुमश्मश्रुभिर्नः ॥ वहतु मधुप
तिस्तन्मानिनीनां प्रसादं यदुसदसि विडंब्यं यस्य दूतस्त्वमीदृक् ॥ १२ ॥ सकृदधरसुधां स्वां मोहिनीं पाययित्वा ।
सुमनस इव सद्यस्तत्यजेऽस्मान्भवादृक् परिचरति कथं तत्पादपद्मं तु पद्मा ह्यपि बत हृतचेता उत्तमश्लोक
जल्पैः ॥ १३ ॥ किमिह बहु षडंघ्रे गायसि त्वं यदूनामधिपतिमगृहाणामग्रतो नः पुराणं ॥ विजयसखसखीनां गी
यतां तत्प्रसंगः ॥ क्षपितकुचरुजस्ते कल्पयंतीष्टमिष्टाः ॥ दिवि भुवि च रसायां काः स्त्रियस्तद्दुरापाः कपटरु
चिरहासभ्रूविजृंभस्य याः स्युः चरणरज उपास्ते यस्य भूतिर्वयं का अपि च कृपणपक्षे ह्युत्तमश्लोकजल्पः ॥ १५ ॥

इति ॥ पुराणं पुरातनं बहुशोऽनुभूतं विजयः सखा यस्य तस्य श्रीकृष्णस्य सखायस्तासां सख्यः तासामग्रतः तत्प्रसंगो
गीयतामिति ॥ इष्टाः श्रीकृष्णस्य प्रियाः नेतः प्रणिता इति वा ॥ ते तालिंगितैः क्षपिता कुचानां रुक् रोगो यासां ताः ते व
इष्टमपेक्षितं दास्यन्तीति ॥ १४ ॥ भो मानमेवं वाचः ॥ त्वामनुसृत्यानंगविक्लवतां प्रसादयितुं मामादिश्य वा निवर्तितेन
आह दिवि भुवीति ॥ रसातले च याः स्त्रियः स्युः ताः का वा मदुपायेन काङ्क्षिता इति प्रव्ययं तस्यार्थः कपटेन रुचि
रहासो भ्रूविजृंभा पश्य तस्य श्रीकृष्णस्य हे कपटेनेवा किंचन यस्य चरणरजः श्रीः सेवते तत्र वयं गोप्यः काः अपि

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

ससवदनारविंदाकेयहृत्स्मादैत्रोनगोपिकाः॥ बोधयितोऽद्रुवक्त्रमनुत्ताप्यागमन्तरी॥ अपीवांमुदंदर्शनंयस्य
सः श्रत्नुतस्यवेशभूषणानिचयस्यसः कोयंकृतोवाकस्यचेनिवर्दस्यस्तंपरिवव्रुः॥ ॥ सार्थंदसेवकं॥ ॥ पित्रोः॥
श्रियचिकीर्षयेत्यत्रहेतुः स्नेहानुबंधइतिश्रन्यथाश्रव्रजेनतस्यतत्रहेतुः श्रस्येष्वि तिश्चर्थंकृतकार्यंनिमित्ताविः
दुंवनेकरणमात्रेनत्वनानास्त्रिकीमैत्रीपुंभिरितिदृष्टांतेः॥ ८॥ श्रस्येवान्यार्थदर्शनैः प्रपंचः तिःस्वंस्यादिनादत्ताद

श्लोकः तंवीत्सकृत्स्मानुचरंव्रजस्त्रियः प्रलंबवाहुंनवकंजलोचनं॥ पीतांबरंपुक्करमालिनंलसन्मु
खारविंदंमणिमृष्टकुंडलं॥ श्रुविस्मिताकोयमपीव्यदर्शनः कृतस्वकस्याच्छृतवेशभूषणः इतिस
र्वाः परिवव्रुरुत्सुकास्तमुत्तमश्लोकपदाम्बुजेर्षया॥ १॥ तंप्रश्रयेणावनताः सुसत्कृतंसव्रीडहासेक्षणसू
नृतादिभिः॥ रहस्यपृच्छन्नुपविष्टमासनेविज्ञायसंदेशहरंरमापतेः॥ २॥ जानीमस्त्वांयदुपतेः पार्षदंस
मुपागतं भर्त्रेहप्रेषितः पित्रोर्भवान्प्रियचिकीर्षया॥ ३॥ अन्यथागोव्रजेतस्यस्मरणीयंनचक्ष्महे स्ने
हानुबंधोबंधूनांमुनेरपिसुदुस्त्यजः॥ ४॥ अन्येष्वर्थकृतामैत्रीयावदर्थविडंबनं॥ पुंभिःस्त्रीषुकृतायद्
वत्सुमनःस्विवषट्पदैः॥ ५॥ निःस्वंत्यजंतिगणिकाअकल्पंनृपतिंप्रजाः॥ अधीतविद्याआचार्यमृ
त्विजोदत्तदक्षिणं॥ ६॥ खगावीतफलंवृक्षंभुक्त्वाचातिथयोगृहं॥ दग्धंमृगास्तथारण्यंजाराभु
क्त्वारतांस्त्रियं॥ ७॥ इतिगोप्योहिगोविंदेगतवाक्कायमानसाः॥ कृष्णदूतेव्रजंयातेउद्धवेत्यक्तलौकि
काः॥ ८॥ गायंत्यःप्रियकर्माणिरुदंत्यश्चगतह्रियः॥ तस्यसंस्मृत्यसंस्मृत्ययानिकैशोरबाल्ययोः॥ ९॥ का

दिलायेवतंयात्स्यं॥ ७॥ यतिरोविगतफलंवृत्तंरतामन्त्प्राप्तनुरनामित्यर्थः॥ ८॥ त्यक्तलौकिकालोकव्यवहाराः
॥ प्रियस्यकर्माणिगायंत्यः तथातस्यबाल्यकैशोरयोः॥ यानिकर्माणितानिसंस्मृत्यगतह्रियःसंत्यः रुदंत्यश्च॥
तेमहत्कृतिनिएवंकियधैवसंबंधः॥ ९॥ प्रियेणश्रीकृष्णेनमांप्रसादयितुंप्रस्थापितोयंदूतइतिकल्पयित्वाब्रवी

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

श्री भाग टी० १५२

किं च युवयोरेवैवायमात्मजः किंतु सर्वेषामपि तत्रापि नात्मज एव किंतु शत्रुमित्रादिरूपोपीति सर्वात्मत्वान्निरूपयन्नत मो०१
माह न त्वन्नैवं बंधमनेन कान्तिर्युवयोर्भवति द्वाभ्यां ॥४१॥ दृष्टश्रुतादिनावस्तुतः नानितरां तत्तेनावाच्यनिर्वचनाहं वस्तुनास्ती
ति ॥४२॥ दीपान्निरूप्य प्रज्वाल्य वास्तून्देहल्यादीन् ॥४४॥ मणिभिः कंठाभरणादिस्थितैः रज्जूर्विकर्षन्त्यश्च भुजेषु कंकणानां
स्रजो यासां ताः चलंतो नितंबादयो यासां कुंडलयोस्त्विषा तः कपोलयोश्चारुणानि कुंकुमानि येषु तान्याननानि यासां
ताश्च ताश्च ॥४५॥ तदा व्रजौकसो यायायाः ॥४७॥ स क्रोधमाह अक्रूर इति ग्रंथं साधितवानित्यर्थः सा

युवयोरेव नैवायमात्मजो भगवान्हरिः ॥ सर्वेषामात्मजो ह्यात्मा पिता माता स ईश्वरः ॥४२॥ दृष्टं श्रुतं भूतभवद्भ
विष्यत्स्थास्नुश्चरिष्णु महदल्पकं च ॥ विनाच्युताद्वस्तु तरां न वाच्यं स एव सर्वं परमार्थभूतः ॥४३॥ एवं निशा सा
ब्रुवतोर्व्यतीता नंदस्य कृष्णानुचरस्य राजन् ॥ गोप्यः समुत्थाय निरूप्य दीपान्वास्तून्समभ्यर्च्य दधीन्य
मथन् ॥४४॥ ता दीपदीप्तैर्मणिभिर्विरेजू रज्जूर्विकर्षद्भुजकंकणस्रजः ॥ चलन्नितंबस्तनहारकुंडलत्विषत्कपो ९४
लारुणकुंकुमाननाः ॥४५॥ उद्गायतीनामरविंदलोचनं व्रजांगनानां दिवमस्पृशद्ध्वनिः ॥ दध्नश्च निर्मंथन
शब्दमिश्रितो निरस्यते येन दिशाममंगलं ॥४६॥ भगवत्युदिते सूर्ये नंदद्वारि व्रजौकसः ॥ दृष्ट्वा रथं शातकौ
भं कस्यायमिति चाब्रुवन् ॥४७॥ अक्रूर आगतः किं वा यः कंसस्यार्थसाधकः ॥ येन नीतो मधुपुरीं कृष्णः कमल
लोचनः ॥४८॥ किं साधयिष्यत्यस्माभिर्भर्तुः प्रेतस्य निष्कृतिं ॥ इति स्त्रीणां वदंतीनामुद्धवोगात्कृताह्निकः ॥४९॥

धकः तदाहुर्येन नीत इति ॥४८॥ कंसं घातयित्वा पुनः किमर्थमागतः इत्याशंक्य कार्यं संभावयंति किमिति ॥ तदास्मा
भिस्तेन कार्येण प्रीतस्य भर्तुः ॥ पारलोकिकं प्रेतस्य कंसस्य निष्कृतिमौर्ध्वदेहिकमस्माभिः कृत्वा साधयिष्यति किमस्मन्मां
सैः पिंडान्दास्यतीत्यर्थः ॥ एवं वदंतीनां स्त्रीणां ततः तस्मिन्नवसरे कृतस्नानादिनियम उद्धव आगत इति ॥४९॥ ॥
इति श्रीभावार्थदीपिकायां दशमस्कंधे षट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥४६॥ ॥ ॥ ॥४६॥

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

मृखिलस्यात्माचेदेतस्वतस्मिन्करणेन मनुष्याकृतो महात्मनि प्रियपूर्णो भवतो भक्तिं कुरुतः प्रेतः कृत्वा वित्यर्थः ॥ १९ ॥
प्रश्नतमाह ॥ आगमिष्यतीति पित्रोर्युवयोः यातसूपं व्रजस्थानवयं च स्नेहदुःखिता न ॥ ज्ञातीन वोदृष्टुमिष्यामो विश्वा
यसहृदां सुखमिति ॥ यदाह कृष्णः तत्स्वत्यकमिष्यतीत्यर्थः ॥ २० ॥ कालविलंबमसहमानो प्रत्याह मो विज्ञनामिति
हे महाभागौ प्रतिके इदानीमेव समीपे वा जन इत्यत आह ॥ अंतर्हृदीति न हि सर्वेः किमिति न दृश्यते तत्राह ॥ ज्योति
रिति तथा यथा मथनं विना न दृश्यते तथा भक्तिं विनाहमपीति भावः ॥ २१ ॥ अहो आस्तामेतत्तस्य त्विह गमनं स्व
न स्मिन्नेवं नावविलात्मा हे नौ नारायणो कारणमर्त्यमूर्तौ ॥ भावं विधत्तां तनरोमहात्मन् किं वा विशिष्टं युवयोः
सुकृतं ॥ २२ ॥ आगमिष्यत्यदीर्घेन कालेन व्रजमच्युतः ॥ प्रियं विधास्यते पित्रोर्भगवान्सात्वतां पतिः ॥ २४ ॥
हत्वा कंसं रंगमध्ये प्रतीपं सर्वसात्वतां ॥ यदाह वः समागत्य कृष्णः सत्यं करोति तत् ॥ २५ ॥ मा खिद्यतं म
हाभागौ द्रक्ष्यथः कृष्णमंतिके ॥ अंतर्हृदि स भूतानामास्ते ज्योतिरिवैधसि ॥ २६ ॥ न ह्यस्यास्ति प्रियः कश्चि
न्नाप्रियो वास्त्यमानिनः ॥ नोत्तमो नाधमो वापि समानस्यासमोपि वा ॥ २७ ॥ न माता न पिता तस्य न भार्या
न सुतादयः ॥ नात्मीयो न परश्चापि न देहो जन्म एव च ॥ २८ ॥ न चास्य कर्म वा लोके सदसन्मिश्रयोनिषु ॥
क्रीडार्थं सोपि साधूनां परित्राणाय कल्पते ॥ २९ ॥ सत्त्वं रजस्तम इति भजते निर्गुणो गुणान् ॥ क्रीडन्नती
तोत्र गुणैः सृजत्यवति हंत्यजः ॥ ३० ॥ यथा भ्रमरिकादृष्ट्या भ्राम्यतीव महीयते ॥ चित्ते कर्तरि तत्रात्मा क
तिप्रियाप्रियादीन् विहाय न संगाच्छत इत्यत आह न ह्यस्येति प्रियाप्रियादयो न हि संति ॥ न ह्येतत् समानिनः समानस्ये
न च ॥ मापि जन्मकर्मादिरहितोपि क्रीडा प्रयोजनः सन्साधूनां परिपालनाय सदसन्मिश्रयोनिषु सात्विकराजस
तामसयोनिषु यज्ञादिरवतारिमत्स्यादिनृसिंहादियोनिषु कल्पते आविर्भवतीत्यर्थः ॥ २९ ॥ ननु जन्मकर्मादिरहितस्य कृत
पुनरित्यत आह सत्त्वमिति क्रीडमतीतोपि क्रीडन् तथापि मायागुणैः ॥ इत इत्यर्थः ॥ अभाविययोपाधेर्जीवस्य कर्तृत्व
दृष्टांतेनाह यथेति भ्रमरिकाभ्रमणं नयोपलक्षितया दृष्ट्या ...विभ्राम्य

श्री
भाग
स्की
१४२

सुराणामर्थायमहत्त्वं भीर्वर्गस्य वचनं यथा ॥१४॥ न केवलं तद्वचनानुसारेणैव व्यवहारः संवादयीत्याह ॥ कंसमिति
१४ इभराट् षष्ठिमिव नालत्रयप्रमाणोत्थनुर्बभंज ॥१५॥ अखिलगुरुत्वमेव कृतानुकरणेन नियंतृत्वेन चाह ॥ एतावितिरामो
मकुंदस्येत्यनेनाविश्वस्य बीजयोनीति श्लोकपादेन ॥ ननु पुरुषप्रधानयोर्बीजयोनीति प्रसिद्धमतआह ॥ पुरुषः प्र
धानं इति पुरुषोऽप्रधानेष्वाक्षिप्तः प्रधानपुरुषावप्येतावेवेत्यर्थः ॥ एवं जनकत्वमुक्तं ॥ किंच अन्वीयभूतेष्वनुप्र

मन्यः कः संव्रजामं च प्राप्नावि हस्येरेन्नेमो ॥ सुराणां महदर्थाय गर्गस्य वचनं यथा ॥१४॥ कंसं नागायुत।
प्राणं मल्लौ गजपतिं यथा ॥ अवधिष्टां लीलयैव पशूनिव मृगाधिपः ॥१५॥ तालत्रयं महासारं धनुर्यष्टि
मिवेभराट् ॥ बभंजैकेन हस्तेन सप्ताहमदधाद्गिरिं ॥१६॥ प्रलंबो धेनुकोऽरिष्टस्तृणावर्तो बकादयः दैत्याः
सुरासुरजितो हता येनेह लीलया ॥१७॥ श्रीशुकः ॥ इति संस्मृत्य संस्मृत्य नंदः कृष्णानुरक्तधीः अत्यु
त्कंठोऽभवत्तूष्णीं प्रेमप्रसरविह्वलः ॥१८॥ यशोदा वर्ण्यमानानि पुत्रस्य चरितानि च ॥ शृण्वंत्यश्रूण्यवास्रा
क्षीत्स्नेहस्नुतपयोधरा ॥१९॥ तयोरित्थं भगवति कृष्णे नंदयशोदयोः वीक्ष्यानुरागं परमं नंदमाहोद्धवो मु
दा ॥२०॥ उद्धवः युवां श्लाघ्यतमौ नूनं देहिनामिह मानद ॥ नारायणेऽखिलगुरौ यत्कृता मतिरीदृशी ॥२१॥ ए
स्प॰ तौ हि विश्वस्य च बीजयोनी रामो मुकुंदः पुरुषः प्रधानं ॥ अन्वीय भूतेषु विलक्षणस्य ज्ञानस्य चेशात इमौ पुरा
णौ ॥२२॥ यस्मिन् जनः प्राणवियोगकाले क्षणं समावेश्य मनो विशुद्धं ॥ निर्हृत्य कर्माशयमाशु याति
परां गतिं ब्रह्ममयोऽर्कवर्णः ॥२३॥ ॥

विश्वरूपतालां तदुपाधितस्य विलक्षणस्य ज्ञानाभेदस्य च जीवस्य ईशाते ईश्वरौ नियंतारौ भवतः कुतः पुराणौ अ
नादी अनादित्वात् कारणत्वं तत्त्वनियंतृत्वमित्यर्थः ननु सत्यमादिसमावेशात् मनुष्यादिवत् जन्मदर्शनात् तत्स्या
नयोः को विशेषः इत्याशंक्याह यस्मिन्निति द्वाभ्यां कर्माशयं कर्मवासनां निर्हृत्य त्यक्त्वा ब्रह्ममयः स्वरूपज्ञान

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

विलंबाद्विरहत्यतद्विः गोदोहगावैः सहाभिनोखवाः मुंचंतु चनपमानपगृहाणा॥ दृष्टीमारयोमस्मिन्लने वेणुना
निःस्वनेन॥१०॥गायंतीभिर्गोपीभिर्गोपिश्चसुविराजितं॥११॥प्रपूर्यं वेनात्वितैः धूपैश्चमनोरमम॥१४॥पंडेसमूहे॥१
ग्रवेपत्नजयामाह॥१५॥साधूनामितिकर्मशास्त्रष्टी॥१८॥गावोमाः सितिगोवईते॥१८॥श्रपिग्राया स्पतिर्मुगोमिष्यति

हतस्ततोविलंबाद्विर्गोवत्सैर्मंडितैः सितैः॥ गोदोहपात्राभिरवैर्वेणूनां निःस्वनेनच॥१०॥गायंतीभिश्चकर्मा
णिशुभानिबलकृष्णयोः॥ स्वलंकृताभिर्गोपीभिर्गोपैश्चसुविराजितं॥११॥अग्न्यर्कातिथिगोविप्रपितृदेवार्चनान्वितैः॥
धूपैर्दीपैश्चमाल्यैश्चगोपावासैर्मनोरमं॥१२॥सर्वर्तुः पुष्पितवनंद्विजालिकुलनादितं॥ हंसका
रंडवाकीर्णपद्मषंडैश्चमंडितं॥१३॥तमागतंसमाज्ञाय कृष्णस्यानुचरंप्रियं॥ नंदः प्रीतः परिष्वज्य वासुदे
वधियार्चयत॥१४॥भोजितंपरमान्नेन संविष्टंकशिपौसुखं॥ गतश्रमंपर्यपृच्छत्पादसंवाहनादिभिः २५
कच्चिदंगमहाभाग सखानः शूरनंदनः॥ आस्तेकुशल्यपत्याद्यैर्युक्तोमुक्तः सुहृद्वृतः॥ दिष्ट्याकंसो ल्य६
हतः पापः सानुगः स्वेनपाप्मना॥ साधूनांधर्मशीलानां यदूनांद्वेष्टियः सदा॥ अपिस्मरतिनः कृष्णोमात
रंसुहृदः सखीन्॥ गोपान्व्रजंचात्मनाथंगावो वृंदावनंगिरिं॥ अप्यायास्यतिगोविंदः स्वजनान्सकृदीक्षि
तुं॥ तर्हिद्रक्ष्यामतद्वक्त्रंसुनसंसुस्मितेक्षणं॥ दावाग्नेर्वातवर्षाच्चवृषसर्पाच्चरक्षिताः॥ दुरत्ययेभ्योमृ
त्युभ्यः कृष्णेनसुमहात्मना॥२॥ स्मरतांकृष्णवीर्याणिलीलापांगनिरीक्षितं॥ हसितंभाषितंचांगसर्वानः॥
श्लथिलाः क्रिया॥२॥ सरिच्छैलवनोद्देशान्मुकुंदपदभूषितान्॥ आक्रीडानीक्ष्यमाणानांमनोयातितदा
किं॥१॥ श्रीकृष्णस्यापकारस्मरणादिभिः अनुपमानंदेनाभिभूयमानोऽप्याह॥ दावाग्निर्व्यालादिनावातात् वर्षाच्चेतिवृषाप्स
र्पाच्चेति मृत्युभ्यश्चदुरतिक्रमेभ्यो मृत्युभ्यः श्रीकृष्णेनरक्षितास्म॥२॥ किंचस्मरतामितिलीलयापांगेननिरीक्षितं अंग

श्री
भा द
श टी
१५१

षट्चनार्थं शोकेनुद्धवमुद्धवे प्रेषितवान् ॥ यशोदानंदयोश्चकेऽकृत्लः शोकोपनोदनं ॥ कामचारं द्विजातिः सन्यसित्य
न्यातिमयनेनोद्धवो ज्ञानमनुप्राप्य मा व्यागोपीः प्रादिशत ॥ सा न नमतिबहुस्यं स नं त्रिसाध्यमिनितदर्थं उद्धवं विशिन
ष्टि ह्रतीनामिति बुद्धिसत्तमः बुध्याति श्रेष्ठः ॥ गोपीनां विशेषतः संदेशकारणमाह ॥ ता इति मय्येव संकल्प्यात्म
कं मनो यासां ताः अहमेव प्राणा यासां ता मदर्थं त्यक्तदैहिकाः पतिपुत्रादयो याभिस्ताः ततः किमत आह
त्यक्तदैहिकाः पतिपुत्रादयो याभिस्ताः ततः किमत्र आ लोकधर्मा इति सत्रिमिति त्यक्ता लोकधर्मा इहामुत्र
सुखे तत्साधनानि च येन ताविभर्मि पुनस्ताः निसंवर्धयामीत्यर्थः ॥ ४ ॥ तासां वियोगादि दर्शयति द्वयेन ॥ मयिता
५ श्रीशुक उवाच ॥ इत्युक्तो नाम्रुवयो मंत्री कृष्णस्य दयितः सखा ॥ शिष्यो बृहस्पतेः साक्षादुद्धवो बुद्धिसत्तमः ॥ ५ ॥ त
मा ह भगवान् प्रेष्ठं भक्तमेकांतिनं क्वचित ॥ गृहीत्वा पाणिना पाणिं प्रपन्नार्तिहरो हरिः ॥ ६ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ गच्छो
द्धव व्रजं सौम्य पित्रोर्नौ प्रीतिमावह ॥ गोपीनां मद्वियोगाधिं मत्संदेशैर्विमोचय ॥ ७ ॥ ता मन्मनस्का मत्प्रा
णा मदर्थे त्यक्तदैहिकाः ॥ ये त्यक्तलोकधर्माश्च मदर्थे तान्बिभर्म्यहं ॥ ८ ॥ मयि ताः प्रेयसां प्रेष्ठे दूरस्थे
गोकुलस्त्रियः ॥ स्मरंत्योंग विमुह्यंति विरहौत्कंठ्यविह्वलाः ॥ ९ ॥ धारयंत्यतिकृच्छ्रेण प्रायः प्राणान्कथं
चन ॥ प्रत्यागमनसंदेशैर्बल्लव्यो मे मदात्मिकाः ॥ १० ॥ श्रीशुक उवाच ॥ इत्युक्त उद्धवो राजन्संदेशं भर्तुरादृतः
आदाय रथमारुह्य प्रययौ नंदगोकुलं ॥ ११ ॥ प्राप्तो नंदव्रजं श्रीमान्निम्लोचति विभावसौ ॥ छन्नयानः प्र
विशतां पशूनां खुररेणुभिः ॥ १२ ॥ वाशितार्थेऽभियुध्यद्भिर्नादितं शुष्मिभिर्वृषैः ॥ धावंतीभिश्च वास्राभि
इतिविरहेणोत्कंठया तेन विह्वलाः परवशाः गोकुलात्त्रिगमिसमये यो पुनरागमिष्यामीति प्रत्यागमनसंदेशास्ते
र्मदीयावल्लव्यो गोप्यो मदात्मिकाः इति तासां मामात्मा स्वदेहे यदि स्यात् तर्हि विरहे तावन्न दशैव मयि वर्तमानत्वात्
जीवंतीति भावः ॥ इदं च भवतीनां वियोगो मनतद्विसर्वात्मना क्व विदित्यादिकं ॥ निम्लोचति अस्तं गच्छति सति सूर्ये ॥
छन्नयानं यस्य निश्चितभिः तदा गोपीभिः ज्ञातं न तत्र नंदसंगतं व्याप्तवातिनि सूचयति ॥ व्रजं वर्णयति पंचभिः वाशि
पुष्पवत्या गावः ता अभिः युध्यद्भिः शुष्मिभिः मत्तैः गोवृषैः नादितं वास्राभिर्धेनुभिः ॥ स्ववत्सकान्प्रति

माने चदर्शितं
प्रेमाणमात्मानं
मनसागताः
४

ल०४

मयिता

श्रीमिति   ग।

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

इत्यर्थः सिंधुर्विदित्वा समुद्रस्तयोरर्हणमाजहार ३८

पंचजनस्यसमुद्रेऽन्तर्हितस्याप्रहार्षीत ॥ सचमहानसमामाभयत्वित्यर्थः ॥ ४९ ॥ सर्पयोरेकत्रां ॥ ४२ ॥ सर्वेषांभूतानांप्राणायानः करणम्
विनाविशालयोनिवामयोयस्यतं ॥ ४४ ॥ निजंकर्मैवबंधनंयस्यतेनतथाभूतमपिमहायुवस्तनःमकासनेनाग्रेहृतःप्रा
नयवंतनस्तेनदोषइत्यर्थः ॥ ४५ ॥ वस्तेनिग्राधानेनयकस्यसंवाधनेगुरोर्निष्क्रियोगुरुदक्षिणायुंगुरोर्मम कामानाम

तथेत्यथारुह्यमहारथौरथंप्रभासमासाद्यदुरंतविक्रमौ ॥ वेलामुपव्रज्यनिषीदतुःक्षणंसिंधुर्विदित्वा
र्हणमाहरत्तयोः ॥ ३८ ॥ तमाहभगवानाशुगुरुपुत्रःप्रदीयतां ॥ योसाविहत्वयाग्रस्तोबालकोमहतोर्मिणा
समुद्रउवाच ॥ नैवाहार्षमहंदेवदैत्यःपंचजनोमहान ॥ अंतःजलचरःकृष्णशंखरूपधरोसुरः ॥ ४१ ॥ आस्ते
तेनाहृतोनूनंतच्छ्रुत्वासत्वरंप्रभुः ॥ जलमाविश्यतंहत्वानापश्यदुदरेर्भकं ॥ तदंगप्रभवंशंखमादायरथमागमत ॥ ४२ ॥ ततःसंयमनींनामयम
स्यदयितांपुरीं ॥ गत्वाजनार्दनःशंखंप्रदध्मौसहलायुधः ॥ शंखनिर्ह्रादमाकर्ण्यप्रजासंयमनोयमः ॥ त
योःसपर्यांमहतींचक्रेभक्त्युपबृंहितां ॥ ४३ ॥ उवाचावनतःकृष्णंसर्वभूताशयालयं ॥ लीलामनुष्ययोर्विष्णो
युवयोःकरवामकिं ॥ ४४ [illegible] ॥ गुरुपुत्रमिहानीतंनिजकर्मनिबंधनं ॥ आनयस्वमहाराजमच्छा
सनपुरस्कृतः ॥ ४५ ॥ तथेतितेनोपानीतंगुरुपुत्रंयदूत्तमौ ॥ दत्वास्वगुरवेभूयोवृणीष्वेतितमूचतुः ॥ ४६ ॥ श्रीगुरुरुवाच ॥ सम्यक्संपादितोवत्सभवद्भ्यांगुरुनिष्क्रियः ॥ कोनुयुष्मद्विधगुरोःकामानामवशिष्यते ॥ ४७ ॥ गुरुणैवमनुज्ञातौरथेना
निलरंहसा ॥ आयातौस्वपुरंतातपर्जन्यनिनदेनवै ॥ ४९ ॥ समनंदन्प्रजाःसर्वादृष्ट्वारामजनार्दनौ ॥ अपश्यत्योबहूनहिगृहवीरौकीर्त्तिंविमलपावनी ॥ ५० ॥ अनिलवद्रंहोयस्यतेनपर्जन्यवद्घोषेण ॥ ४८ ॥ अपश्यन्त्यो नष्टमदृष्टिंतत्पुनर्लब्धधनंयामिवाप्सराइव ॥ ५० ॥ इति श्रीभावार्थदीपिकायांदशमेपंचचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४५ ॥ ॥

अविधयोः

४८

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

तावतीः चतुःषष्टिकलाः ताश्चमे वेत्ता ताः का लिख्यंते यथा गीतं १ वाद्यं २ नृत्यं ३ नाट्यं ४ आलेख्यं ५ विशेष
कच्छेद्यं ६ तंडुलकुसुमविकाराः ७ पुष्पास्तरणं ८ दशनवसनांगरागाः ९ मणिभूमिकाकर्म १० शयनरचनं ११
उदकवाद्यमुदकाघातः १२ चित्रयोगाः १३ माल्यग्रथनविकल्पाः १४ शेखरापीडयोजनं १५ नेपथ्ययो
गाः १६ कर्णपत्रभंगाः १७ गंधयुक्तिः १८ भूषणयोजनम् १९ ऐंद्रजालं २० कौचुमारयोगाः २१ हस्तलाघवं
२२ चित्रशाकापूपभक्ष्यविकारक्रिया २३ पानकरसरागासवयोजनं २४ सूचीवायकर्म २५ सूत्रक्रीडा
२६ वीणाडमरुकवाद्यानि २७ प्रहेलिका २८ प्रतिमाला २९ दुर्वाचकयोगाः ३० पुस्तकवाचनं ३१ नाटकाख्या

प्रद्योतेषु तु चतुःषष्ट्या संयत्तौ तावतीं कलाः गुरुदक्षिणां याचार्यं छंदयामास तु नृप ॥३६॥ द्विजस्य
यात्मजं दिमाननमद्भुतं संलब्धराज ततिमानुषीं मतिं ॥ संमंत्र्य पत्न्यासमहार्णवे मृतं बालं प्रभा
सेवरयाबभूवद्द ॥३७॥

मणिरागज्ञानं ४० आकरज्ञानं ४१ वृक्षायुर्वेदयोगाः ४२ मेषकुक्कुटलावकयुद्धविधिः ४३ त्रुटि २

पिकादनं ३३ काव्यसमस्यापूरणम् ३४ पट्टिकावेत्रवाणविकल्पाः ३५ तर्ककर्माणि ३६ तक्षणं ३७ वास्तुवि
द्या ३८ रूप्यरत्नपरीक्षा ३९ धातुवादः ४० शुकसारिकाप्रलापनं ४४ उत्सादनं ४५ केशमार्जनकौशलं अ
क्षरमुष्टिकाकथनं ४७ म्लेच्छितकविकल्पाः ४८ मानसीकाव्यक्रियाः अभिधानकोशः ५० छंदोज्ञानं ५१
क्रियाविकल्पाः ५२ छलितकयोगाः ५३ वस्त्रगोपनानि ५४ द्यूतविशेषाः ५५ आकर्षक्रीडा ५६ बालक्रीडनका
नि ५७ वैनायिकीनां ५८ वैजयिकीनां ५९ व्यायामिकीनां विद्यानां ६० इति चतुःषष्टिकलाः छंदयामास तु प्रभासे

देशभाषाज्ञानम् ६१ पुष्पशकटिका ६२ निमित्तज्ञानं ६३ यंत्रमातृका धारणमातृका संपाठ्यं ६४

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

गावश्चैवगाः रुक्मस्य मालाः विभूतेर्यामातां दोमवस्य मालावती ॥ २४ ॥ यात्रैवैमनोदत्ताः ग्रामं कन्नापवाददत ॥ नत्र
ताः केसेनाहूताः सत्यंगजुगोष्टादाक्षिणा प्रदत्त ॥ इत्याह केसेनाथमैनोहूताइति ॥ २५ ॥ मापत्रं व्रतं ब्रह्मचर्यं ॥ ६ ॥ श्रु
केषांतां भवेति ग्राम्यानि निभवौ ब्रतपवेसवैनौ सूतः सिद्धममलज्ञानं प्रकाट्यं नौनरवे ष्ठिते ॥ ६ ॥ ६४ ॥ यथाय
थावन ॥ उपसाय पर्ण्यगुरोर्हत्रि मन्याद्रू यात्यैतो विदितयंतौ गुरुमुपेतौ उपगतौ सवितवतौ इत्यर्थः ॥ ६६ ॥
तयोर्द्विजवरइतिस्तु द्वाभ्यां यासुतानभिर्हूतिभि ॥ सांगोपनिषदः श्रंगानि शिक्षादीनि तेः उपनिषद्भि

तैर्भ्योदादहितिलांगावो रुक्ममालास्वलंकृताः ॥ स्वलंकृतेभ्यः संहृष्टमवत्सा दोमसमालिनीः ६५ ॥ या
हूत्सग्रामंजदैमनोदत्ता महामतिः ताश्चाददत्तु प्रहृष्टात्मकेसेनाथमैतो हूता ॥ २७ ॥ ततश्च लब्धसंस्का
रौ द्विजन्वंशाग्यसुव्रतौ ॥ गार्ग्यो यदुकुलाचार्यो झायत्रं व्रतमास्थितौ ॥ २ ॥ प्रभवौ सर्वविद्यानां सर्वज्ञौ
जगदीश्वरौ ॥ नान्यसिद्धामलज्ञानं गूहमाना नरेहितौ ॥ २८ ॥ अथो गुरुकुलेवासमिच्छंताबुपजग्म
तुः काश्यंसांदीपनिंनामत्यवंतिपुरवासिनम् ॥ यथोपसाद्यतौ दांतौ गुरौ वृत्तिमनिंदितां ग्रा
हयंतावुपेतौ समभ्यमाद्देवमिवादृतौ ॥ ३३ ॥ तयोर्द्विजवरस्तुष्टः शुद्धभावानुवृत्तिभिः ॥ प्रोवाचवेदान
खिलान्सांगोपनिषदो गुरुः ॥ ३४ ॥ सरहस्यं धनुर्वेदं धर्मान्न्यायपथांस्तथा ॥ तथा चान्वीक्षिकीं वि
द्यां राजनीतिं च षड्विधां ॥ ३५ ॥ सर्वं नरवरश्रेष्ठौ सर्वविद्याप्रवर्तकौ ॥ सकृन्निगदमात्रेण तौ संजगृह
तुर्नृप ॥ ३६ ॥ राम ॥

सहितान् ॥ ३७ ॥ सरहस्यं मंत्रदेवताज्ञानसहितं धर्मान्मन्वादिधर्मशास्त्राणि ॥ न्यायपथान् मीमांसादीन् ॥ आ
न्वीक्षिकीं तर्कविद्यां षड्विधां ॥ संधिविग्रहयानासनद्वैधमाश्रयैः इति षड्विधराजनीतिं ॥ ३५ ॥ सकृन्निगद
मात्रेणापकवारं गुरोरुच्चारमात्रेण ॥ ३६ ॥

श्री भा. द. मु. टी. १४५

ममताहं मयीयां किं नोस्मीति वेत॥ तत्राह मयीति मत्प्रसादेन सर्वं भविष्यतीत्यर्थः॥१४॥ स्वान् ज्ञातीन् संबंधांश्च दिग्भ्य॥ आ
वयेति॥१५॥ सिद्धाः पूर्णं कृत्स्नरामाभ्यां गतो निवृत्तो ज्वरः संतापो येषां ते॥१७॥ सदयस्मितं वीक्षणं यस्मिंस्तत॥१८॥ प्रवय
सो वृद्धा अपि प्रतिशायितं बलमोजश्च येषां ते॥२०॥ भृशमात्मनोप्याधिक्येन पोषितौ॥ नन्वाश्चर्यं मत्तदित्याह पित्रोरिति

मयि भृत्य उपासीने भवतो विबुधादयः बलिं हरंत्यवनताः किमुतान्ये नराधिपाः॥१५॥ सर्वान्स्वान्ज्ञाति
संबंधान्दिग्भ्यः कंसभयाकुलान्॥ यदुवृष्ण्यंधकमधुदाशार्हकुकुरांधकान्॥१६॥ सभाजितान्समाश्वास्य
विदेशावासकर्शितान् न्यवासयत्स्वगेहेषु वित्तैः संतर्प्य विश्वकृत्॥१७॥ कृष्णसंकर्षणभुजैर्गुप्ता लब्ध
मनोरथाः गृहेषु रेमिरे सिद्धाः कृष्णरामगतज्वराः॥१८॥ वीक्षंतोहरहः प्रीता मुकुंदवदनांबुजं॥ नित्यं प्रमु
दितं श्रीमत्सदयस्मितवीक्षणं॥१९॥ तत्र प्रवयसोप्यासन्युवानोतिबलौजसः पिबंतोक्षैर्मुकुंदस्य मु
खांबुजसुधां मुहुः॥२०॥ अथ नंदं समासाद्य भगवान्देवकीसुतः॥ संकर्षणश्च राजेंद्र परिष्वज्येदमूचतुः
पितर्युवाभ्यां स्निग्धाभ्यां पोषितौ लालितौ भृशं॥ पित्रोरभ्यधिका प्रीतिरात्मजेष्वात्मनोपि हि॥२१॥ सपिता
सा च जननी यौ पुष्णीतां स्वपुत्रवत्॥ शिशून्बंधुभिरुत्सृष्टानकल्पैः पोषरक्षणे॥२२॥ यात यूयं व्रजं तात
वयं च स्नेहदुःखितान्॥ ज्ञातीन्वो द्रष्टुमेष्यामो विधाय सुहृदां सुखं॥२३॥ एवं सांत्वय्य भगवान्नंदं सव्रज
मच्युतः॥ वासोलंकारकुप्याद्यैरर्हयामास सादरम्॥२४॥ इत्युक्तस्तौ परिष्वज्य नंदः प्रणयविह्वलः॥ पूरयन्
अश्रुभिर्नेत्रे सह गोपैर्व्रजं ययौ॥२५॥ अथ शूरसुतो राजन्पुत्रयोः समकारयत्॥ पुरोधसा ब्राह्मणैश्च यथावद्द्वि

आत्मनो देहादप्यात्मजेष्वधिका हि प्रीतिरिति॥२१॥ देवकीवसुदेवयोः पुत्रौ युवां नास्मत्पुत्राविति न वाच्यमित्याह स पितेति॥२२॥
सव्रजं व्रजवासिभिः सहितं कुप्यानि स्वर्णरजतातिरिक्तं कांस्यादि पात्रादीनि तन्मयभूतानि॥२३॥ ॥२४॥ ॥२५॥ ॥२६॥ पुरोधसा गर्गाचार्येणाहि

१० २४५

श्रमात्रः पुत्रस्त्रिभिर्मातिसैकोठिनयोरपि पुत्रयोः पुत्राभ्यां कृत्वा बाल्यपोगंडके यौवाः तन्नद्वस्यानुभवसुखातो
यर्थः तेनाभवत्रितिस्थमात्रः पुत्राभ्यामितिसामानधिकरण्यं वा ॥ ३ ॥ श्रावामेवदैवहीना विम्याहनलश्च इति पितृगेहस्या
बालायां सुदं विंदितेस्म नलश्चेतिप वृनावनस्माकदये न पुत्रयोगावयोस्त्वकामहानिर्जातेनमुक्तं ॥ ४ ॥ श्रावयोः पुनः पु
त्रमात्यां विद्यतिर्लोपेन धर्महानि रपि तृतनेत्याह ॥ सर्वार्थसंभव इति सर्वे पांथमीयर्थानांसंभवो यस्मिंस्तदेहो यतः या

नास्माकं पुत्रयोरनातनिस्पोकाठिनयोरपि ॥ बाल्यपोगंडके यौवाः पुत्राभ्यामभवत्कृचित ॥ ३ ॥ नलश्चादैव
हतयोर्वा सोनेभवदंतिके ॥ यां बालाः पितृगेहस्याविंदते ललितां मुदं ॥ ४ ॥ सर्वार्थसंभवो देहो जनितः पो
षितापतः ॥ न तयोर्यातिनिर्वेशापि श्रामर्त्यः स्यातापुषा ॥ ५ ॥ यस्तयोरात्मजः कल्पश्चात्मना च धनेन च ॥ वृत्तिं
नदद्यात्तं प्रेत्यस्वमांसं खादयंति हि ॥ ६ ॥ मातरंपितरं वृद्धं भार्यां साध्वीं सुतं शिशुं ॥ गुरुं विप्रं प्रपन्नं च कल्पो
विभ्रत्यसकृत्सः ॥ ७ ॥ तन्नाववकल्पयोः कंसान्नित्यमुद्विग्नचेतसोः ॥ मोघमेते व्यतिक्रांता दिवसा वामनर्च
तोः ॥ ८ ॥ तत्क्षं तुमर्हथस्तात मातनौ परतंत्रयोः ॥ अकुर्वतोर्वा शुश्रूषां क्लिष्टयोर्दुहृदाभृशं ॥ ९ ॥ श्रुकः ॥
इतिमायामनुष्यस्य हरेर्विश्वात्मनो गिरा ॥ मोहितावंकमारोप्य परिष्वज्याप तुर्मुदं ॥ १० ॥ सिंचतावसु
धाराभिः स्नेहपाशेन चावृतौ ॥ न किंचिदूचत् राजन्बाष्पकंठौ विमोहितौ ॥ ११ ॥ एवमाश्वास्य पितरौ भ
गवान्देवकीसुतः ॥ मातामहं तूग्रसेनं यदूनामकरोन्नृपं ॥ १२ ॥ आह चास्मन्महाराज प्रजाश्चाज्ञप्तुम
र्हसि ॥ तिलपोषितस्त्वतयोः पितोर्निर्देशं मात्रंण्पमर्त्यः शतसंवत्सरमात्रेणापुषा न प्राप्नोति ॥ ५ ॥ तयोः पित्रोः यः
पुत्रः कल्पः समर्थः सन्नपि देहेन धनेन च पित्रोर्वृत्तिं जीविकां न संपादयेत् तं प्रेत्य लोकांतरे यमदूताः स्वस्यैव
मांसं खादयंतिहीति ॥ ६ ॥ किंच मातरादि शुश्रूषामकुर्वंस्तिफलं जीवितं भवतीत्याह ॥ मातरमिति सुविप्रं न शु
श्रूषन्नसमन्नपि स्वतनत्स्य एवेति ॥ ७ ॥ तत्र सत्रो श्रावयोः मोघं व्यर्थमनर्चतोरर्चयतोः ॥ ८ ॥ दुर्हृदा कंसेन

॥ वमेवं ज्ञापयेति ॥ मा वदेत्याह ॥ य यातिष्मा कादिति नव
न यादव नेपि मदाह्न्यानदोष इति भावः ॥ १२ ॥

श्री भाग द पु टी १६८

ऽनागसामितितत्परमार्थाभिधानेनैव दीर्घपत्याविवहितानां धियं नश्शोभतेऽस्तिरह्यभिधाने ॥४०॥ पुत्रकृतसंभ्रमवंतयस्मा
दितिसंभवः श्रीपीयंन्यूप्पयः सवमवतदेवध्यानेनतद्वत्ता नतो कतंपीलेयस्यमः ॥४१॥ प्रासद्धपरेषन्तरहा पुत्रऔंतिवि
हायजगदीश्वरोज्ञानवितिशाकितोनमस्वजानेनालिंगतवंतो ॥ किंतुवक्षाजलीनितस्यततिन्यर्थः ॥४२॥ इत्यामेच
वीतिशः ॥४३॥ एवंवचन्वाविश्वाकेथपितरनंदादिसान्त्वनं उग्रसेनाभिषेकश्वगुरोवासान्तुरागमः उपलब्धार्थौविदि।

तयाविदिवतापत्यापुरीयंपुरुषर्षभ ॥ नशोभतेवयमिवनिवृतेतास्त्वमंगला ॥४४॥ अनागसांत्वभूतानांकृ
तवानुग्रहमुल्लणं तेनमांभोदृशानीतोभूतधुककोन्तभेनसं ॥४५॥ सर्वेषामिहभूतानामेषहिप्रभवाप्य
यः गोप्ताचनदवध्यायीनक्वचित्तवमेधते ॥४६॥ श्रीशुकः ॥ राजयोषितआश्वास्यभगवानलोकभावनः
यामाहुर्लौकिकींसंस्थांहतानांसमकारयत ॥४७॥ मातरंपितरंचैवमोचयित्वाथबंधनात ॥ कृष्णरामौववं
दातेशिरसास्पृश्यपादयोः ॥४८॥ देवकीवसुदेवश्चविज्ञायजगदीश्वरौ ॥ कृतसंवंदनौपुत्रौसस्वजातेनेशं
कितौ ॥४९॥ इत्यसाराइवाहसुतेंद्रमल्लेंद्रामल्लवीलया ॥ बीभत्साचवितेकंससवीभत्ससमावयत ॥५०॥ इति।
श्रीभागवतेदशमस्कंधेववनाविंशोध्यायः ॥४४॥ श्रीशुकः ॥ पितरावुपलब्धार्थौविदित्वापुरुषोत्तमः ॥ मा
भूदितिनिजांमायांततानजनमोहिनी ॥ उवाचपितरावेत्यसाग्रजः सात्वतर्षभः ॥ प्रश्रयावनतः प्रीणन्नं
वतातेतिसादरं ॥१॥

तेनिश्चयमर्थः उपसमीपेत्यावयोः पुत्रबुद्ध्यासंसारिकपरमस्वावभोगान्सर्वमेवलब्धार्थौ। आवामीश्वरावितिप्राप्ताः प
रमज्ञानरूपोयौयाभ्यांतथाभूतौनोज्ञानामयिप्रसन्नमतिश्चनयोर्ज्ञानंनामकिंउभेलभ स्यानदुर्लभंनुमयिपुत्रत
याप्रेमघ्नतस्तदानीमेवतत्वज्ञानमाभूदिति ॥ निजांस्वाधीनांमायांनयोः प्रसारितवानिति ॥ तदेवदर्शयतिउवा
चत्यादिप्रश्रयाभिः श्लोकैः प्रीणयन्सादरंतु वतः ॥१॥ ॥

टीकाश्लोकः

श्री १६८

साधुसाध्विति वदत: ॥ ३० ॥ एवमभ्यर्थमानः त्वधिष्ठानालावेवेन ॥ ३१ ॥ दुर्विषहोग्रतेजो यस्य समश्रीकृतः ॥ ३२ ॥ न विष्टवान् प्र
तिष्ठापयन्गुरुः सा वसाना विष्णाश्रयतमङ्गं ॥ तत्र वेदगुः प्रब्रह्मनाभः कृतस्तस्यापर्यैव प ॥ पर्तनालतत्र ॥ ३३ ॥ तिर्विशोनि
जनाः प्रजहृषु सर्वैकर्मणाणामकलयो ॥ मेतेकं सं विषमुख्योः साधवः साधुसाधिति ॥ ३४ ॥ हतेषुम
हत्वेर्येषु विदुतेषु व भोजनाद् ॥ नवावयत्वतूयोगिवाकांवेदमुवावह ॥ ३५ ॥ निष्कामयवडवृंदनौ वसुदेवाम्न
नोपुरान ॥ ३६ ॥ नेदवतगोपानांनंदेवश्री नितुर्मतिः ॥ ३७ ॥ वसुदेवस्तु दुर्मेधा हन्यतामाशु मन्नमः ॥ उग्रसेनः पितावापि
मातुलः पदमद्यः ॥ ३८ ॥ एवं विकत्थमाने वै कंसे पक्वाखितेऽव्ययः तावि स्नातान्यतवसामेचमुन्तुंगमा हृदतः ॥ ३९ ॥
तमाविशांतमालोक्य मृत्युमात्मनश्रासनो ॥ मनस्वीसहसोत्थाय जगृहे सासिचर्मणी ॥ ४० ॥ तं खड्गपाणिं
विचरंतमाशु श्येनं यथा दक्षिणसव्यमंबरे ॥ समगृह्णी दुर्विषहोग्रतेजा यथोरगं तार्क्ष्यसुतः प्रसह्य ॥ ४१ ॥ प्र
गृह्य केशेषु चलत्किरीटं निपात्य रंगोपरि तुंगमंचात् ॥ तस्योपरिष्टात्स्वयमब्जनाभः पपात विश्वाश्रय आ
त्मतंत्रः ॥ ४२ ॥ तं संपरेतं विचकर्ष भूमौ हरिर्यथेभं जगतो विपश्यतः ॥ हाहेति शब्दः सुमहांस्तदाभूदुदीरि
तः सर्वजनैर्नरेंद्र ॥ ४३ ॥ स नित्यदोद्विग्नधिया तमीश्वरं पिबन्नदन्वा विचरन्स्वपन्श्वसन् ददर्श चक्रायुधमग्र
तो यतस्तदेव रूपं दुरवापमाप ॥ ४४ ॥ तस्यानुजा भ्रातरोऽष्टौ कंकन्यग्रोधकादयः अभ्यधावन्नतिक्रुद्धा भ्रातुर्नि
र्वेशकारिणः ॥ ४५ ॥ तथातिरभसांस्तांस्तु संयत्तान्रोहिणीसुतः अहन्परिघमुद्यम्य पशूनिव मृगाधिपः ॥ ४६ ॥
नेदुर्दुंदुभयो व्योम्नि ब्रह्मेशाद्या विभूतयः पुष्पैः किरंतस्तं प्रीताः शशंसुर्ननृतुः स्त्रियः ॥ तेषां स्त्रियो महा
राज सुहृन्मरणदुःखिताः तत्राभीयुर्विनिघ्नत्यः शीर्षाण्यश्रुविलोचनाः ॥ ४७ ॥ शयानान्वीरशय्यायां पतीना
लिंग्य शोचतीः विलेपुः सुस्वरं नार्यो विसृजंत्यो मुहुः शुचः ॥ ४८ ॥ हा नाथ प्रिय धर्मज्ञ करुणानाथवत्सल ॥ त्व
कृतिः श्वानृणामित्यर्थः ॥ तत्का ॥ या हतेन निहता वयं ते सगृहप्रजाः ॥ ४९ ॥ त्वया [illegible]ः संतस्ते मन्यथा वयं ॥ ५० ॥ त्वया तारं
गोनिरभमानो वशा ये पांतानत्सुजनान ॥ ५१ ॥ शोचंत्या विलापा पात्त्वकृतः ॥ अर्वेयसृणि ॥ ५२ ॥ एवं मत्तरत्या दीनिविलापे प्रेम

11
भा॰ द॰ ॥

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

एवं समयं च्छ्रुत्वा तास्तत्स्त्रीषु नाथं भयनिवृत्तये श्रीकृष्णं मन्तुं हृतं मनस्कां ॥७॥

मातरियायुतस्य वेगं तु निशम्य गृहान्तर्गता निर्गम्य पथि सस्मितं मुखं पश्यन्ति ता भूरिशुण्णोऽहमिति ॥ ८ ॥ सभयाभय-
सहिताः स्त्रीगणा गिरः कृष्णाग्रजयोः ॥ त्वं हे नया कृतया सुवाचा तु ते ग्राविद्धलो पुत्रयोर्बलमज्ञानंनो पितरो च
नुतापंसा मावित ॥ ९ ॥ नरास्त्रीभागवनागाग्रा णाम्निविज्ञानादीनां निष्ठा तेः प्रहारैः ॥ वज्रं निष्पेषं स्त्री
मानं त्रिलोकं जनस्माविष्णातन्त्वस्मायं गोभिः ॥ समंक्षणायतो सानिशम्यैव गं ॥ निर्गम्य तूर्णं सबलाः
पथि भूरिशुण्णाः पश्यन्ति सस्मितं मुखं समदयावलोकं ॥ ९ ॥ एवं प्रभाषमाणास्तस्त्रीषु याग्रेस्वरा ह
ति ॥ शान्तं हे तं मनस्वकं भगवान्भवतः क्षेम ॥ १२ ॥ सभयास्त्रीगिरः कृष्णाग्रज त्वं हत्वा तेरो ॥ पितरा
वनु ते ख्याताग्रजयोर्बुधो बलं ॥ १० ॥ ते संनियुद्ध विधिभिर्विविधैर्युद्धं नेतो ॥ युयुधाते यथान्यो
न्यं तयैव बलिमुष्टिको ॥ ११ ॥ भगवतां चानिष्पाते वज्रनिष्पेषनिष्ठुरैः ॥ चाणूरो भज्यमानांगो मुहु
र्ग्लानिमवाह ॥ मश्येनवेगं द्रुतमुष्टिं हत्वा करावुभौ ॥ भगवन्तं वासुदेवं क्रुद्धो वक्षस्यबाधत ॥ १३
नाचलत्तत्प्रहारेण मालाहत इव द्विपः ॥ बाहोर्निगृह्य चाणूरं बहुशो भ्रामयन्हरिः ॥ १४ ॥ भूपृष्ठे पोथ
यामास तरसा क्षीणजीवितं ॥ विस्रस्ताकल्पकेशस्रगिन्द्रध्वज इवापतत् ॥ तथैव मुष्टिकः पूर्वं स
मुष्ट्याभिहतेन वै ॥ बलभद्रेण बलिना तलेनाभिहितो भृशं ॥ १५ ॥ प्रवेपितः स रुधिरमुद्वमन्मुखतो
र्दितः ॥ व्यसुः पपातोर्व्युपस्थे वाताहत इवाङ्घ्रिपः ॥ १६ ॥ ततः कूटमनुप्राप्तं रामः प्रहरतां वरः ॥ अवधी
ल्लीलया राजन्सावज्ञं वाममुष्टिना ॥ १७ ॥ तर्ह्येव हि शलः कृष्णपादापहतशीर्षकः ॥ द्विधा विदीर्ण
स्तोशलक उभावपि निपेततुः ॥ १८ ॥
शेषाः प्रदुद्रुवुर्मल्लाः सर्वे प्राणपरीप्सवः ॥ चाणूरे मुष्टिके कूटे शले तोशलके हते ॥ १९ ॥ गोपान्वयस्यानाकृष्य तैः संसृज्य विजह्रतुः ॥ वाद्यमानेषु तूर्येषु वल्गन्तौ रुतनूपुरौ ॥ २० ॥ जनाः प्रजहृषुः सर्वे कर्मणा रामकृष्णयोः ॥ ऋते कंसं विप्रमुख्याः साधवः साधु साध्विति ॥ २१ ॥

श्री भा॰ द॰ पू॰ ३६

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

प्रपराऊचुः नमभामिति ॥ एवं ब्रुवन्तांपि नृमीतिष्ठन् विब्रुवन्नग्रतोननानामीतिब्रुवन् ॥ अन्तःप्रान्तोनसभांप्रविश्येति ।
वलउत्तःशत्रुममितङ्गतिघातेसर्वतोधावत ॥ श्रीकृष्णस्यप्रमवाशिणउअप्रव्याप्रंवदनोबुद्धंटप्रपतो ॥ अ
पराऊचुः किंनप्रपतेतितसामर्षंसक्रोधंहासेनसंरंभःआवेगस्तेनप्राभितं ॥ २ ॥ अन्याऊचुः पुण्यावतेतिं
नृलिंगेनमनुष्यदेहेनगूढः ॥ वनस्पा॰ निविश्राणिमाल्यानियस्यसः ॥ गिरित्रोमहादेवश्चरमालक्ष्मीश्चता
भ्यामर्चिताङ्घ्रीयस्यसः ॥ अयंभावः धिगिमांसभां यस्यामयंपराभूयतेतस्तुब्रजभुवोधन्याः यतोयासुअयं
नसमांप्रविश्यगोपालः सम्यग्दोषाननुस्मरन् ॥ एवंब्रुवंविब्रुवन्नतोनरःकिल्बिषमश्नुते ॥ १ ॥ वलउत्तःशत्रुम
भितःहाकृष्णस्यवदनांबुजम वीक्ष्यतोऽग्रमवाप्नुयंप्रायकोपमिवाग्निभिः ॥ किंनप्रपतनामस्यमुखमातत
चलोचनं ॥ सुष्टिकंप्रतिसामर्षंहासंसंरंभशोभितं ॥ २ ॥ पुण्यावनेव्रजभुवोयदयंनृलिंगगूढः पुराण
पुरुषोवनचित्रमाल्यः ॥ गाःपालयन्सहवलःक्वणयंश्चवेणुंविक्रीडयांचतिगिरित्ररमार्चितांघ्रिः
गाप्यस्तपःकिमचरन्यदमुष्यरूपंलावण्यसारमसमोर्ध्वमनन्यसिद्धं ॥ दृग्भिःपिबंत्यनुसवाभिनवंदु
रापंएकांतधामयशसःश्रियएश्वरस्य ॥ ४ ॥ यादोहनेवहननेमथनोपलेपप्रेंखेंखनार्भरुदितोक्षणमा
र्जनादौ ॥ गायंतिचैनमनुरक्तधियोऽश्रुकंठ्यो धन्याव्रजस्त्रियउरुक्रमचित्तयानाः ॥ ५ ॥
हृक्षोविविधक्रीडयांच तिगकुर्तीति ॥ ३ ॥ अहोकष्टंअल्पपुण्याबयंयतोऽस्माभिरनवसरेदृष्टोऽगोप्यस्तबहु
पुण्यादृत्याहृग्भिः ॥ गोप्यइतिअमुष्यइतिश्रीकृष्णस्यरूपंअंगरूपंलावण्यनसारंश्रेष्ठं किंचअसमोर्ध्वंअ
धिकंचेतनरहितानान्य नाभरणादिनामिदंसिद्धंतएव ॥ पुनःस्यपरस्यएकांतधामासामिवाविद्यमानं पाठांत
रे ॥ अमुष्येत्यस्यावर्तनात्वयः एवंचनितितयनवीनंरूपंयानेत्रैःपश्यंतीति ॥ ४ ॥ किंचयादोहनेनाराज्ञेनगायंति
तेव्रजस्त्रियोधन्याः ॥ प्रेंखोलनंदोलंदोलनेऽहनांणां सेवनेकयंभूताउरुक्रमेविन्नेउरुक्रमेचित्तनेनेवयानं

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

ग्रास्फोटय हस्तौ हस्ताभ्यामूरूचैव पुनः पुनः विसृज्य भूयः संगृह्य परिक्रम्य परस्परम् ॥३॥२

वर्त्तितः ॥ निभृतपवं मेकस्यो यस्य सः बाहुमूला कनिष्ठांगुलि व्यतिरेकेण कृतमुष्टिहस्तौ वध्वैः ॥१॥ पश्चिमपादेर स्यादिसुगृहीना पार्श्व स्थालने क्षिप्तपानो दक्षेपरिभ्रमो वाहुभ्यांपीडनं भ्रूवपातनं भ्रथ ॥२॥ सेपः उन्मर्पणो उन्मज्य पुरंतो भामेन श्रपसर्पणम्हतो वामनेपतैः भ्रमपरिवर्तना ग्रन्याहृतवतो ॥४॥ उत्थापने पादौ जानुनी च पिंडी हस्त्यपति तमध्याह्लाटनेउत्थापन ॥ हस्ता भ्याम हृत्पनयने वालने कटादिलग्नस्यानिस्सारणस्थापने पादादि पिंडीकरणे

पीडकोउ वाच ॥ एवं चवर्तितं संकर्ल्प भगवान मधुसूदनः ग्रामसमार्द्धश्चाणुरे मुष्टिके रोहिणी सुतः ॥ हस्ता भ्याहस्तयो वद्धा पद्मामेकंवपादयोः विचकर्षतु रन्योन्यं प्रसह्यविजिगीषया ॥ १३॥ सहसा भ्यां जानुभ्यां जानु । ती भ्यां च वजानुनी शिरः शीर्ष्णोरसैम स्तादन्यान्य मभिजघ्नतुः ॥ १४ ॥ परिभ्रमणविक्षेप परिरंभावपातनैः उ त्सर्पणा पसर्पणै श्चान्योन्यं प्रत्यरुंधतां ॥ १५ ॥ उत्थापनैरुन्नयनैश्चालनैः स्थापनैरपि ॥ परस्परं जिगीषां तावपचक्रतुरात्मनः ॥ १६ ॥ तद्बलाबलवद्युद्धं समेताः सर्व योषितः ॥ ऊचुः परस्परं राजन् सभा सानुकंपा वरूथ शः ॥ १७ ॥ महानयं बताधर्म एषां राजसभासदां ये बलाबलवद्युद्धं राज्ञोन्विच्छंति पश्यतः ॥ क्वचवज्रसारसर्वां गौ मल्लौ शैलेंद्र सन्निभौ ॥ क्व चातिसुकुमारांगौ किशोरौ नाप्तयौवनौ ॥ १९ ॥ धर्मव्यतिक्रमो ह्यस्य समाज स्य ध्रुवं भवेत ॥ यत्राधर्मः समुत्तिष्ठेन्न स्थेयं तत्र कर्हिचित ॥ २० ॥

क्व बलाबलवत् एकतो बलमन्यतो बलं तन्न युद्धं वि

एवं परस्य वं मात्मनोदेहस्यापवक्रतः अपकारं कृतवंतौ ॥ ५ ॥ एतत्पूर्वबालयोर्बलवतोश्च युद्धं राजा चेत्पश्यति संवारणीयं पतेतु ॥ मात्तः पश्यतः स्वयमप्यानिच्छंतिम्मेत्तमन्यंते इति महानयमधर्म इत्यर्थः ॥ ८ ॥ बलाबलवद्यु द्धं नाप्रपंचयति चभिः क्वेति ॥ वज्रसाराणिव जवल काठिनानि सर्वाणि यो मल्लौ समाज सभा यां ॥ ९ ॥

समं वीक्ष्य जिचुरि त्यर्थः । तदेव द र्शयति मल्लानिति यद्वांत ह्रलो बलनो युद्धं दृष्ट्वा मल्लानन यम धर्मं १६ इत्यूचुरि त्यर्थः ॥१२॥

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

धेनुकं वत्सासुरेषु विपर्ययोक्तिः ज[illegible]न बुद्धि धृतिस्थ्या याति ॥ १८ ॥ जनेष्वेवं ब्रुवाणेषु भगवान् पसहमानस्त्वा सूक्ते १
ब्रुवीरिति ॥ हे कृष्ण प्रियं करवामेत्याति प्रीतिभूतानि च प्रसीदेषु ॥ १७ पयोविनंनिपु[illegible]वासु[illegible]भवेत् ॥ मह
मभाधिहृतानां ॥ प्रथमी मासम्प्रशोनाम्प्रशादित्यर्थः हेमह्लेतिवा ॥ १८ ॥ महस्त्वद्विपानो मत्वं बलविभर्तीति १५
ग्रयंचास्यायजः श्रीमान्रामः कमललोचनः ॥ प्रलंबो निहतो येन वत्सो दैत्यनुकादयः ॥ २० ॥ जनेष्वेवं
ब्रुवाणेषु तूर्यघुलिनदन्सुव ॥ हृष्यमाणो समाभाष्य वाणरो वाक्यमब्रवीत् ॥ २१ ॥ हे नेदस्मत्तोहे वामभ
वंतो वीर्यसम्मतौ ॥ निपुड ऊशलो कृतावात्ताहूलौ दिरदाणा ॥ प्रियं राज्ञः प्रकुर्वंतः श्रेयो विंद
तिवेप्सना ॥ मनसा कर्मणा वाचा विपरीतमतोन्यथा ॥ नित्यप्रमुदिता गोपा वत्सपालाय यास्फुटं ॥ २२ ॥
वनेषु मत्स्य हेनकी उत्स्वावयं तिगा ॥ २४ ॥ तस्मा[illegible]नः प्रियं ययेव वचकरवामहे ॥ भूतानि नः प्रसीतिसर्व दं५ यं५
भूतमयान् पः ॥ २५ ॥ नत्रिशाम्यावृवीहि सोदेशकोलो वितव्वुः ॥ निपु हमात्मनोसीरमन्यमानो भिन
युव ॥ २६ ॥ पनाभोजपतेस्यवयं चापि वनेचराः करवाम प्रियं नित्यं तन्नः पसमनुग्रहः ॥ वालावयं तु त्वबलेः
कीभिघ्यामो यथाविति ॥ भवे त्रिपुड्डमाथमः स्पृशेन्मल्लसमासदः ॥ २५ ॥ वाणरः नवालीनाकिशोरत्वेव
लस्तु वलिनोवरः लीलया भाहतो येन सहस्तद्विपसत्त्वभूतः ॥ २५ ॥ तस्मात्कृ वद्ध्यो वालिभिर्पद्भुवं नानयो
ऽवै मयि विक्रमवार्ल्पयवलेन सहस्तमुष्टिकाः ॥ ४ ॥ इति श्रीभागवते दशमस्कंधे विष्णुलीरिंसोध्याय ॥ ५२
तथा वालिभिर्मोहप्रोः सह[illegible]भ्रनयोधर्मः विक्रमपराक्रमे [illegible]कुरुमुष्टिको विक्रमनामितेति ॥ ५ ॥ इति श्रीभागवते दी
पिकायां दशमस्कंधे व िं मोध्यायः ॥ वनुश्वसावि ॥ केतम हालंकसादिमर्दने केसयो विस्समाम्ब्रासस्ताभ्यां विज्ञो

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

श्री भा॰ द॰ पू॰ ४३

प्रहर्षवेगेनोत्कलितानि ॐ उत्फुल्लितानि ईक्षणानि येषां तेन तथा आननं परं पपुः तत्र आनीताः को तावत्सु विनयेषु
॥२०॥ तदेवाह पिबंत इवेति श्लिष्यंतः परिष्वंगं कुर्वंत इव लालसिता इत्यर्थः ॥२१॥ यथादृष्टं यथाश्रुतं गादिर्यथाक्रमतो
वक्ष्यमाणो यत्तत्तदनुतिक्रम्य तत्तद्रूपमित्यर्थः इत्यत्र तेन यो रूपेण तत्रादि युक्तं गुणाः शौर्यादयः माधुर्यं

निरीक्ष्य तावुत्तमपूरुषौ जना मंचस्थिता नागरराष्ट्रका नृप ॥ प्रहर्षवेगोत्कलितेक्षणाननाः पपुर्न तृप्ता
नयनैस्तदाननं ॥२०॥ पिबंत इव चक्षुर्भ्यां लिहंत इव जिह्वया ॥ जिघ्रंत इव नासाभ्यां श्लिष्यंत इव बाहुभिः ॥२१॥
ऊचुः परस्परं ते वै यथादृष्टं यथाश्रुतं ॥ तद्रूपगुणमाधुर्यप्रागल्भ्यस्मारिता इव ॥२२॥ एतौ भगवतः सा
क्षाद्धरेः नारायणस्य च ॥ अवतीर्णाविहांशेन वसुदेवस्य वेश्मनि ॥२३॥ एष वै किल देवक्यां जातो नीत
श्च गोकुलं ॥ कालमेतं वसन् गूढो ववृधे नंदवेश्मनि ॥२४॥ पूतनानेन नीतांतं चक्रवातश्च दानवः ॥ अ
र्जुनौ गुह्यकः केशी धेनुकोऽन्ये च तद्विधाः ॥२५॥ गावः सपाला एतेन दावाग्नेः परिमोचिताः ॥ कालि
योऽदमितः सर्प इंद्रश्च विमदः कृतः ॥२६॥ सप्ताहमेकहस्तेन धृतोऽद्रिप्रवरोऽमुना ॥ वर्षवाताशनि
भ्यश्च परित्रातं च गोकुलं ॥२७॥ गोप्योऽस्य नित्यमुदितहसितप्रेक्षणं मुखं ॥ पश्यंत्यो विविधांस्तापां
स्तरंति स्माश्रमं मुदा ॥२८॥ वदंत्यनेन वंशोऽयं यदोः सुबहुविश्रुतः ॥ श्रियं यशो महत्वं च लप्स्यते परिर
क्षितः ॥२९॥

हसितावलोकनादि प्रागल्भ्यं धार्ष्ट्यं तैः स्मारिता इव स्मरणं प्रापिता इत्यर्थः विस्मिता नो वा कयान्याहाह एतौ इति ॐ कि
ले ति सर्वज्ञानवः गुह्यकः शंखचूडः अन्ये चाघासुरादयः ॥ श्रमनुदं ईक्षणं श्रममुक्तं श्रमं सुखमिति वा ॥ श्रमं
यथा भवति तथा तरंतीति ॥२८॥ अनेन परिरक्षितो यदोर्वंशः सुबहुविश्रुतः सन् श्रियादि लप्स्यते ॥

नं१

तावित्यादि
मि॰१

१५५

किंच यथावत्रितिप्रहस्तंतंप्रहस्तन ॥ रंगं समाविशतां तदा वीरश्रिया वभोकशंभूतः ॥ स्रंसेन्यसंविषाणागजेंद्र
नोरोनसः प्रसस्नोरक्तस्यमदेस्यवविंदुभिः परितोंकितः विरूढ ॥ दन्ताः स्वेदकणिकाः ॥ नाभिकूपलसितेव
दनांबुरुहं यस्यमः नकेवलं सपृक्तः समाविशत ॥ किंतमोपारितिश्चवशृंगारादिसर्वरसकंदंवमूर्तिः ॥ भगवान्ल
दभिप्राया नुसारेणाविर्भानमाकल्पेन समवेषामित्याह ॥ मल्लानामिति ॥ ९ ॥ मल्लादीनामन्नानदृष्ट्णोप्रयान्यादि
सथावन्नकौ इयाभूमौ पतितावासरसोन्यितः ॥ तंमत्वा पतितं कुंजरेंद्रं नाभ्यासो हन्तुमिति ॥ ॥ सविक्रमेय
लिरते कुंजरेंद्रोत्यमर्षितः चोद्यमानो महामात्रैः कृष्णमभ्यद्रवद्रुषा ॥ २ ॥ तमापतंतमासाद्य भगवान्मधु
सूदनः ॥ निगृह्यपाणिनाहस्तंपातयामासभूतले ॥ ३ ॥ पतितस्यपदाक्रम्यमृगेंद्रइवलीलया ॥ दंतमु
त्पाट्यतेनैव हस्तिपं हस्तिनं हरिः ॥ मृतकं द्विपमुत्सृज्यदंतपाणिः समाविशत ॥ प्रंसन्यस्तविषाणोसृ
ङ्मदविंदुभिरंकितः ॥ ५ ॥ विरूढस्वेदकणिकावदनांबुरुहोवभौ ॥ वृतोगोपैः कतिपयैः वलदेवजनार्
दनौ ॥ ६ ॥ रंगं विविशतूराजन्गजदंतवरायुधौ ॥ मल्लानामशनिर्नृणां नरवरः स्त्रीणां स्मरो मूर्तिमान् गो
पानां स्वजनो सतां क्षितिभुजां शास्ता स्वपित्रोः शिशुः ॥ मृत्युर्भोजपतेर्विराडविदुषां तत्वं परं योगि
नां वृष्णीनां परदेवतेति विदितो रंगं गतः साग्रजः ॥ १० ॥ हतं कुवलयापीडं दृष्ट्वा तावपि दुर्जयौ ॥ कंसो मनस्व
प्यतिदाभृशमुद्विविजेनृप ॥ ११ ॥ तौ रेजतू रंगगतौ महाभुजौ विचित्रवेषाभरणस्रगंबरौ ॥ यथान
टावुत्तमवेषधारिणौ मनः क्षिपंतौ प्रभया निरीक्षतां ॥ मल्लादिष्वभिव्यक्तोरसाः क्रमेणाश्लोके निबं
ध्नाति ॥ रौद्राद्भुतश्च शृंगारो हास्यवीरो दया तथा ॥ भयानकश्चबीभत्सः शांतः सप्रेमभक्तिकः ॥ प्रविदुषां वि
राट् अविकला पर्यायश्रोराजनइतिवा ॥ अनेनवीभत्सउक्तः [illegible] ॥ [illegible]

व हसीनां॰

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

श्री भ
द्र पृ॰
टी॰ का ६
१७४

इत्येवंकृतापरापपरीक्षाविनिमुक्तानां डुडुभीनां घोषं मल्लुनालडुडुभिघोषं वा श्रवं वेष्टो हस्तिपसेन वोदि
तं॥५॥परिकेरपुडे वितंपरिधानेकृत्वा समुपस्थितवस्त्र॥६॥अनंतको मृत्युःकालस्तानिमिवं यमनियंत्रितो
रूपमायस्यतं॥७॥विगलितो विस्मृतः मुष्टिनानिहन्तुः प्रलीयतप्रटैष्यविवभूव॥८॥प्रवर्द्धमानो श्रपशानश्वा
णामवद्वा नेवरहिर्ईशानं यस्यमः लोचनागोचरमपि पशुवो हिवाणीनन्त्वानेतोति श्रमिहंपराम्पृडू
तवान्॥पुष्केरणाश्रुअग्रेणामः कृत्स्नः श्रमस्यबलेन॥८॥धनुषः धनुषां पंचविंशतिं यावन्॥तावंते हैरोपा
रंगहारंसमासायतस्मिन्नागमवस्थिते॥अथपर्यंकुवलयापीडं कृत्स्नो वक्षस्यचोदितो॥वक्षस्थवि
करंष्याविः समुन्नतकुटिलान्तकात॥उवाचहस्तिपवावामेवृनादगंभीरया॥९॥अवहावहमापेदे
ह्यपकममाविरेनाचत्सकुंजरेवाप्नुनयाम्यिपमस्मापतं॥९॥एवंनिर्भर्त्सितोवह्नःकुपितःकोपितस्मा
ने॥चोदयामासकृष्णायकालान्तकयमोपमं॥५॥करीन्द्रस्तमभिदुत्यकरेणातरसाग्रतः॥कराद्विग
लितःमामुनिहस्त्याविप्रलीयत॥८॥संक्रुद्धस्तमवद्धाणणैजुगामरहिंसकेशवं॥पराङ्मुखस्नुष्क
वाणासप्रमस्य विनिर्गतः॥४॥पृष्ठेग्रगृह्यातिवलधनुषःपंचविंशतिं॥विद्वकर्षयथानागसुपर्णं
श्ववलीलया॥८॥सपर्यावर्तमानेनसव्यादक्षिणतोऽच्युतः॥बभ्राम भ्रामयामासानयोवलेनैव बालकः
तेनोम्निलुलमागात्यपाणिनाहत्यवारणम्॥प्राद्रवन्यानयामामसमस्पृशमानःपदेपदे॥१०॥
नेविवकर्षश्राकृष्यानीतवान्करेवविचकर्ष॥यथानागसर्पवहतमानेनसुपर्णइव [illegible] स्वयमिति
श्राविनामीयायाच्चोदिंषीदुस्त्वपुक्कलदृतवन्॥५॥सपर्यावर्तमानेतिपुच्छेयाहिणाश्रीकृष्णेपृहीत्वपदि
दक्षिणानःपरिवर्तिते॥गजस्ताहिसव्यतोभ्रामयति॥पराङ्मुखतःपरिवर्तेनेनदक्षिणतोभ्रामयस्तेनसहब
भ्राम गोवत्सेनधात्र्यस्यमा ना बालकः सपवकृष्णोयथाश्रन्योन्यं वा बालकैरवेति ॥ वारणागतप्रोद्रवत्प्रकर्षणासमंतनेत्राप्राद्रवत् पातयामासयथाप

गतिनत्याज्यंवयतप्रायकविस्कः॥४॥

राम. १७४

द्र धावन्

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

सभ्रान्त्याहस्तप्रवृत्तिप्रेतैः प्रेतैः परिवृत्ताः एवं मा फल्गयाने विषभक्ताणां नंदे तें मालीजपाकः समम मालीयायाः दि
तियजं स्थ्येकं उनिर्मितं तं इति ।। को हेतन कं यो चित्रभाता यां पुरः सर्वे ग्राम्याः समुत्थितं यते ।। तया वक्षा तियर्ड दगा
सुरस्ता महता स्पुणा वा त ।। विभ्राजमानाः सविदस्य मध्ये ।। समामा रूपमाला हिता दः ।। स्त्रियो विपादिम्म न सा पुन
वति ।। २२ ।। यशोदा गोपीषु यशासु ते ।। २३ ।। मलताल उत्तर उपरिउच्चं भूषतं ये पुनेषु नयेषु उपाध्यायामहाल्लांवीयाः
उपस्थाने महारंगा ।। २८ ।। समाहूतानि विदितानि [illegible] पायनानि ये स्ते ।। २९ ।। इति श्री भा वार्थदशमस्कं
स्वप्रेत्तपरिवृत्ताः स्वरयाने विषादनम् ।। यायान्द्रदे लें मालोक स्तेभ्य क्रोदिगंबरः ।। ३० ।। सूत्र्यानि वेत्यं
भतानि स्व क्रमा गीतानि च ।। पश्यस्मरता से उस्तोविद्रोलेभे नवितया ।। ३१ ।। सुष्ठा यानि शिकोर व सर्वे
वा ग्रः समुत्थितै कारयामास वैकं सामहलक्रीडामतोल्वं ।। प्रानर्दु पुरुषा रंगान् यैभ र्यस्तु नोति रं ।। मे
वास्त्रालेहृतास्त्वभिः पताकावेलनो रणोः ।। ३४ ।। ते पुरोराजननगदाव्रलदं पुरोगमाः ।। यशोपज्ञो षविवि
भूषानान स्वकृतासना ।। ३५ ।। कंसः परिवृतो मात्ये राजमं व उपाविशत् ।। मं डलेस्व रमध्यस्थो हृदयेन
विदूयता ।। ३६ ।। वाद्यमाबुत्रेषु मलतालो न रेखु चम हास्वलं कृना य मा: सोपाध्यायाः समा सु तेहि
३७ ।। वाणूर गोसुष्टिकः कूट शालेपव ।। तत्रा सं दुहरपस्थाने वल्लवाद्य प्रहृषिताः ।। ३८ ।। नंदगोपादयो
गोपा [illegible] भोजराजसमाहूताः ।। निवेदितोपायनास्ते एकस्मिन्मंचे न्यविशन् ।। ३९ ।। इति श्रीभागवते
द [illegible] मुदि चन्द्रादि [illegible] ।। ४२ ।। अ [illegible] महाराज [illegible] तेन तो उपवेतप ।। महाउंडु [illegible] निर्वा षंत्रो
धीक्षिचन्द्राद्रि शोध्याय ।। ४२ ।। विचित्रामिंशाकेह ।। वैराग्ये उपाम कुसमयाः रंगप्रवेशको भामवा यालुके शाच भाषणो
स वेधुरव कृत शोवे स्फुट देवी निरपराधं यामयाता ।। पनउक्तं भवति ।। धनुर्भंगादिना प्रावाध्यानिजे चुर्ये स वि
न । पिपितवी न मुचेति प्राव च पुनर्निदायमतिप्रतोस्य मात्र लंघनावयोदोषः ।। १ ।।

तेजः प्रभावं प्रागल्भ्यं पृष्टतो ॥ ११ ॥ मकरंदस्य विरामे व्रजाद्विरमनसमये यायाभिषिञ्चः याशात तुर्के प्रभातार्ननी
मय । फलं तत्र दृष्टो भविष्यते इत्यादिस्यु द्वके वेतयाः क्रन्ताः सत्याव भूतु प्रकृष भूषणास्य श्री कल्लस्यागात्न हमी
हहयो भाव संभ्रतस्यागात्रस्य इतरान् ॥ वेसादीनुहित्वा युदयन मान्य यं श्रीः कामयमा मयागात्र लक्ष्मीमि
त्तिवा ॥ ४ ॥ प्रवृत्तिक्रीं तालिते श्रद्धिपुगलेय योस्तौत्तीवमिश्रमतं भुक्तास्वविन्यवसंतो ॥ ५ ॥ परं केवलं गोविंद
रामयोः विक्रीडितेतत्वतनुपश्चानक्रमः ॥ कश्चित् । उभययासम्प्रत्नागारिति भेदेन प्रत्येकं मस्तयोर्दिव्यकराणिव
तयोस्तरदृष्टं ते वीर्यं निशम्यपुरवासिनः ॥ तेजः प्रागल्भ्य रूपं च समतिरवि वुधानमो ॥ ६ ॥ नयोर्विक्रमतो
सेवमारिष्यास्तम्नपेपि विनाव ॥ कंसरामो हंतारो पेः पुरातन शकटमीयत्तु ॥ ७ ॥ गोपयो मुकुंदविरामेवि
रहातुरा या भाशाम तालिषु कृतामथु पुष्पे भूवन ॥ सपद्मपनात्पुरुकृष भूषणाया त्र लक्ष्मीहित्वेत साम्र भज
तच्छकेम येनंश्री ॥ ८ ॥ प्रवृत्ति क्रोघ्रि पुगलेभुक्तात्तीरोपसेवनं ऊषत स्लासवरागनिर्नाना कंस विक्री
डितं ॥ ९ ॥ कंसस्तु धनुषो भंगं रत्तिणाम बलस्य च ॥ बधं निशम्य गोविंदरामा विक्रीडितेपरे ॥ १० ॥ दीर्घ
पुनागरा भीरूर्निमित्तानि उमेनिः ॥ बहूत्या वत्साभयुयाम स्त्यादीन्यकराणिव ॥ ११ ॥ प्रदर्शनं स्वाशिषमः
प्रति रूपं च सत्यापि ॥ समस्यापि द्वीतीय वहद्रूपमन्योतिषांतथा ॥ १२ ॥ हिडु इप्रतीति व्याख्याया शाणा नाषा
न षाञ्चमत्रः इच्छा अन्येकत्रा पतनात् ॥ दिराणपान्यो प्रयामुखः रत्नसाहृतच्छागतन इत्यादियदंतद्भूतानि ॥ प्रस्ता दि
पुरुदवीवाचवटसीत्यादि श्र ॥ १३ ॥ तानिदर्शयति जलारोपति रूपाद्र पपमानेपि स्वाशिरत्न त्राद्दर्शने प्रसत्यापि दि
तीयच वत्सषो रत्नयाने प्रगल्भादान्यातिषां वत्सादीनां हित्वे ॥ ४ ॥ व्याख्यायाशनिर्विवाच्य इश्वनीतिः पिहकको
पुटस्याोतः श्रूयमाणा पतिः सशाणाबोषः तस्यानपस्वति ः अश्रुवर्णाद्वित्ते श्रवर्णा वर्णा प्रतीतिः युगः कमादिप्रस

र्थिकर्पतेमनः पीडाशमनं केमवेपनमाधिनोर्थ : सहृदायुयोजनेयेनमः श्वगृहाणामकृतदाराणांपां
धानांथवामिलोयरमयनमाश्रयस्व ॥१॥ मथमुयाविगतानांविसर्जनब्रजनर्वाणिगिभिर्वर्चितः ॥२॥ लेख्योः चि
त्रन्यस्ताद्वक्षूत्रेयोयामांतांः ॥४॥ यनुर्मवेशालाम्पृक्षन ॥५॥ श्वसहृवलात ॥६॥ निमिषणातिशीघ्रमदक
ननोरूपगुणोदार्यसंपन्नाश्वाहकेशावं ॥ उत्तरीयांतमाकृष्यस्मयंतीज्ञातहृकया ॥८॥ पहिवीरगृहंयामो
ननांत्यक्त्वामिहोस्तहे ॥ वायोन्मथितविनायाः श्वमीदपुरुषर्षभ ॥९॥ एवंसंप्रायाचमानेः कृतासारामस्य
पश्यतः सवंवीत्यानुगानावग्रहमल्लमुवावह ॥१०॥ वर्षामितेगृहेसभ्रूपुंसामाधिविकर्षिणी ॥ साधिता
पीगृहाणीनः प्रायाणांतवृपनयुणां ॥ ॥ विसर्जयामाश्रावाणयाताब्रतनमागोवणि कर्षेः ॥ नानोपा
पनतान्हलसम्बाधेः सायजोचितः ॥१२॥ तहर्शनस्य दोभदात्मानेनाविदन्स्त्रियः ॥ विस्मलवासः
कवरवलयालस्यमूर्तयः ॥१४॥ ततः पौतान्स्कन्धानोयनुषस्यानमच्युतः ॥ तस्मिन्नविशोदहशोध
नुवेदमिवाद्भुतं ॥१५॥ पुरुषैर्वहुमिर्गृसमर्पितंपरमर्धिमत ॥ वार्यमाणोन्नृभिः कृत्सः श्वमसाधनुसदरे
केरोणवामेनसलीलमुद्दतंसज्यंवकाराथनिमिषेणपश्यतां नगणांविकृष्यश्ववभंजमध्यतोयथेत्तुदं
डमदकर्षुरुक्रमः ॥१७॥ धनुषोभज्यमानस्यशब्दः संरोदसीदिशः ॥ पूरयामास शृत्वानाबध्यता
मितिः ॥ श्रुयताद्ग्रमिर्यान्विलोक्यवलकेशावैकडोपत्रनश्रादायशाकलेतौश्वजन्मुतं ॥१९॥ वले
चकंसप्रहितहवायाशालामुखानतः ॥ निक्रम्यचेरतुर्हृष्टौनिरीक्ष्यपुरसंपदः ॥२०॥
रीमदहस्ती ॥२२॥ तद्विलोणगृत्तांवध्यतामितिवदतान्निहतेवः श्वाश्वतवंतः ॥२३॥ नकेवलंकृष्णो किंतुभग
सधनुषः श्वकलेगृहीवाज ब्रुवन्नाद्यैति ॥२४॥ ततः प्रातर्गतवधामितिशालामुखोदेवपुनर्निष्क्रम्य ॥२५॥ १८

सयंश्रुत्वाकंसस्त्रा
समुपागमन् ॥१८॥
नद्वदलाः सानुच
राः कुपिताश्रान्नता
यिनः गृहीतुकौ
मान्श्रावकु ३ त्रुटि०

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

श्री
भाग
रघु
टी
१४२

ह्रिचनारिंगकेकुब्जाङ्गमनं धनुषोभिरा ॥ वधस्तद्दत्तरीकं सार्गिष्ठं सोतस्त वास्त्रि ॥ अंगविलेपार्थं दनादयः गृहीतानां
गविलेपर्नाभ्नानानियया ता ॥ समभ्रूः सत्वस्थर ॥ ॥ हसंगनेवरो रूसोपहासं सवोध्यरूद्भाति ॥ तंकापतदनुलेपनं
कस्यवाउह्यति निपातोऽप्रविलेपयुक्तं वितर्के ॥ समस्तेत्वमयः फलदे नियाह विरादिति ॥ तिस्रोग्रीवाऊ: कट
ग्रावक्रा इतिविवक्रेतिनामयस्याः ॥ साम्प्रानुलेपनसाधनक्रियायां कलायनक्रियायां कं तस्यवड्मनादास्याम्मि २
श्रीशुकउवाच ॥ अथ व्रजन्राजपथेन माधवः स्त्रियं गृहीतांगविलेपभाजनं ॥ विलोक्यकुब्जां युवतीं वरान
नां पप्रच्छ यांतीं प्रहसन्रसप्रदः ॥ १ ॥ कात्वं वरोर्वेतदु हानुलेपनं कस्यांगने वा कथयस्व साधु नः देह्यावयोरंग
विलेपमुत्तमं श्रेयस्ततस्ते न चिराद्भविष्यति ॥ २ ॥ सैरंध्र्युवाच ॥ दास्यस्म्यहं सुंदर कंससंमता त्रिवक्रनामाऽ
नुलेपकर्मणि ॥ मद्भावितं भोजपतेरतिप्रियं विना युवां कोऽन्यतमस्तदर्हति ॥ ३ ॥ रूपपेशलमाधुर्यहसितालाप
वीक्षितैः ॥ धर्षितात्मा ददौ सांद्रमुभयोरनुलेपनं ॥ ४ ॥ ततस्तावंगरागेण स्ववर्णेतरशोभिना ॥ संप्राप्तपर
भागेन शुशुभातेऽनुरंजितौ ॥ ५ ॥ प्रसन्नो भगवान्कुब्जां त्रिवक्रां रुचिराननां ॥ ऋज्वीं कर्तुं मनश्चक्रे दर्शयन्द
र्शने फलं ॥ ६ ॥ पद्भ्यामाक्रम्य प्रपदे द्व्यंगुल्युत्तानपाणिना ॥ प्रगृह्य चिबुकेऽध्यात्ममुदनीनमदच्युतः ॥ ७ ॥ सा त
दर्जुसमानांगी बृहच्छ्रोणिपयोधरा ॥ मुकुंदस्पर्शनात्सद्यो बभूव प्रमदोत्तमा ॥ ८ ॥
रूपपेशलं रूपसौष्ठवं चपेशलं आकूमार्यं च माधुर्यं रसिकता च हसितं च आलापश्च वीक्षितं च तैः धर्षितात्मा आक्रान्तचित्ता सा
ददौ ॥ ४ ॥ स्ववर्णेतरशोभिना रागाः सकृष्णाभ्यां दत्ता पीतादिवर्णं तेन शोभितेऽङ्गे तयोस्तेन संप्राप्तः परभागो रूप
विनोदो याभ्यां तौ ॥ ४ ॥ संप्राप्तः परभागः शोभातिशयो याभ्यां वा ताभ्यां रंजितौ ॥ ५ ॥ दर्शने मत्संगमः फलं दर्शयन
॥ ६ ॥ तस्याः प्रपदे पादाग्रे स्वपदाभ्यामाक्रम्य द्वे अंगुल्यौ उत्ताने यस्मिन्पाणौ तेन चिबुके गृहीत्वा तस्या अधोभागे धृत्वा अध्या
त्मदेहमुन्नमयामास ॥ ७ ॥ तदैव सा ऋजुसमानांगी यस्याः सा बृहच्छ्रोणिपयोधरा च यस्याः श्रीमुकुंदस्पर्शनादि

१४२

पर्वणीतिउसिते ॥४२॥ इहलोके परमां श्रियं बलं च ऐश्वर्यं च स्मृतिं च दृढं इंद्रियं तत्त्वात् अदवैव प्रादात् ॥४३॥ क्षेमाय भवाय
उद्भवाय ॥४८॥ रजकवधेन वायकानुग्रहेण च युवयोर्विषमदृष्टिस्तया नैव संभावनाशंकनीयेत्याह ॥ न हि वामिति ॥

नानालक्षणवेषाभ्यां कृष्णरामौ विरेजतुः ॥ स्वलंकृतौ बालगजौ पर्वणीव सितेतरौ ॥४१॥ तस्य प्रसन्नो भगवान्
प्रादात्सारूप्यमात्मनः ॥ श्रियं च परमां लोके बलैश्वर्यस्मृतीन्द्रियं ॥४२॥ ततः सुदाम्नो भवनं मालाकार
स्य जग्मतुः ॥ तौ दृष्ट्वा स समुत्थाय ननाम शिरसा भुवि ॥४३॥ तयोरासनमानीय पाद्यं चार्घार्हणादिभिः
पूजां सानुगयोश्चक्रे स्रक्ताम्बूलानुलेपनैः ॥४४॥ प्राह नः सार्थकं जन्म पावितं च कुलं प्रभो ॥ पितृदेवर्षयो मह्यं
तुष्टा ह्यागमनेन वां ॥४५॥ भवन्तौ किल विश्वस्य जगतः कारणं परं ॥ अवतीर्णाविहांशेन क्षेमाय च भवाय च ४६
न हि वां विषमा दृष्टिः सुहृदोर्जगदात्मनोः ॥ समयोः सर्वभूतेषु भजन्तं भजतोरपि ॥४७॥ तावाज्ञापयतं भृत्यं कि
महं करवाणि वां ॥ पुंसोत्यनुग्रहो ह्येष भवद्भिर्यन्नियुज्यते ॥४८॥ इत्यभिप्रेत्य राजेन्द्र सुदामा प्रीतमानसः
शस्तैः सुगन्धैः कुसुमैर्माला विरचिता ददौ ॥४९॥ ताभिः स्वलंकृतौ प्रीतौ कृष्णरामौ सहानुगौ ॥ प्रणताय प्र
पन्नाय ददतुर्वरदौ वरान् ॥५०॥ सोपि वव्रेऽचलां भक्तिं तस्मिन्नेवाखिलात्मनि ॥ तद्भक्तेषु च सौहार्दं भूतेषु च
दयां परां ॥५१॥ इति तस्मै वरं दत्वा श्रियं चान्वयवर्धिनीं ॥ बलमायुर्यशः कीर्तिं निर्जगाम सहाग्रजः ५२
प्रक्षेपकः श्लोकः २ स्वैरं चरन्मधुपुरे रजकं निहत्य कुब्जां प्रदाय च वरान्यवायकाय ॥ मालाकृते समनुकंप्य च कारजाम्र
ह्वीपतु स्वमहमानुमयन्तवभंज ५३ ॥ इति श्रीभागवते दशमस्कंधे एकचत्वारिंशोध्यायः ॥४१॥

सहेतुः समयोरिति ॥ ओपि हे ... यमाह सुहृदोरिति जगदात्मनोरिति च ॥४७॥ इत्यभिप्रेत्य तन्मतं ज्ञात्वा ४९
अन्वयवर्धिनीं वंशवृद्धिमतीमित्यर्थः ॥ प्रार्थितं श्रीप्रमर्तिके च दत्वा ततो निर्जगामेति ॥५२॥ इति श्रीभा

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

श्री भा० द० पूर्वी १५६

मुहुः स्फुरन्नातङ्कितचेतसः सद्यः तं दृष्ट्वा तस्य प्रेतराणां व स्मितं च तदेव प्रस्थानप्राउदंसेचनेतेन लब्धोमानोयमि
स्ताहृष्टगाउहृष्टाटितेनेन गृहाद्वेणात्मनि मनसि लब्धेशंसं परिष्वज्य ॥ तदा प्रभृति नितमनेनतमाधिव्ययानङ्गः हृद्यवि
दमविर्जितकामश्रांतसंबोधनं स्फोगाररसनिमग्रा माभूदिति ॥ ४८ ॥ सोमनस्यै शोभनरूपसमसमूहैः शोभनमनो
दृष्ट्वामुहुः स्फुरनमनुद्रुतचेतसं तन्मेव्यलोकस्मितमुपोत्तालब्धमाना ॥ आनंदमूर्तिमुपगूह्यदृष्णा ॥ म
नउत्सह्यतत्ववचोनङ्गरैनेनतमसिंदमाधिं ॥ ४९ ॥ प्रासादशिखरारूढाः प्रोत्फुल्लमुखांबुजाः ॥ प्रभवर्ष
सौमनस्यैः प्रमदाबलकेशवौ ॥ ५० ॥ दृष्ट्वा ततेः मोदपात्रैः स्वार्थैरभ्युपायनैः तावानर्तुः प्रमुदिताः तत्र
तत्र द्विजातयः ॥ ५१ ॥ ऊचुः पौराः प्रहृष्टा गोपाः स्तत्पः किमचरन्महत् ॥ याभ्यां वनपदं प्रीतिविरलोकमहोत्स
वो ॥ वनके केविदधापांते रंगशालां गुरुरं ॥ तस्मै याचन वासांसि धौतान्यर्पितमानिच ॥ ५२ ॥ श्रीभगवानुवाच
देत्यावयोः समुचितान्यंगवासांसि वाहितो ॥ भविष्यति परं श्रेयो दातुस्तेन च संशयः ॥ ५३ ॥ मयापि
नो भगवतापूर्णकामेनमर्दितः ॥ सादेपरुषतः प्राह भृत्यो राज्ञः सुदुर्मदः ॥ ५४ ॥ ईदृशान्येववासांसि नित्यं
गिरिवनेचराः ॥ परिधत्त किमुद्वृत्ता राजद्रव्याण्यभीप्सथ ॥ ५५ ॥ याताशु बालिशामैवं प्रार्थ्यं यदि जिजी
विषा ॥ बध्नंति घ्नंति लुंपंति दृप्तं राजकुलानि हि ॥ एवं विकत्थमानस्य कुपितो देवकीसुतः ॥ रजकस्य क
राग्रेण शिरः कायादपाहरत ॥ ५६ ॥ तस्यानुजीविनः सर्वे वासः कोशान्विसृज्य वै ॥ दुद्रुवुः सर्वतो मार्गं
वासांसि जगृहेऽच्युतः ॥ ५७ ॥ वसित्वात्मप्रिये वस्त्रे कृष्णः संकर्षणस्तथा ॥ शेषाण्यादत्त गोपेभ्यो वि
भवैर्वा ॥ ५८ ॥ पौराः पुरस्त्रियः ॥ ५९ ॥ रजको वस्त्रनिर्णेजकः स एव स्वागणोरंगमधिरुह्य वेदुः रंगकारः कथितः अपि च
हे उदन्तो गिरा वनेचरा यतेन ... संतभावनापालो ... प्रभीप्सथ प्रार्थ्यं यथं ॥ ६० ॥ राजकुलानि राजकी

नाम १५२

तैयारवलंकृतानिद्वाराणियेषांतेगृहायस्यांतांकेतरांपूर्णाकुंभैः दध्यावदनेनचोक्षितैः सिक्तैः प्रसूनैः नानापुष्पाणि च
दीपानांआवलयोयेषुतैर्वृतैः फलगुच्छकैः पललहिताः ॥ रंभाकदलीक्रमुकाः पूगास्तैः सहितैः सकेतुभिः केतवो ध्वजाः
तत्सहितैः पट्टिकाः वितस्तिविस्तारपृष्टवस्त्राणि तत्सहितैः तत्रयंत्रीतिः हारसूत्रमयतः तंदुलानामुपरि कुंभाः तत्पति
तः प्रसूनावलयः कंठे पट्टिका ॥ मुक्तैस्तूनादिपल्लवाः तदुपरि पात्राणि तेर दीपावलयः ॥ तत्सन्निधौ रंभाः क्रमुकाः
केतवः स्नावरणानिचेति ॥२३॥ नरदेववर्मनामा राजमार्गेणतां पुरीं संप्रविष्टः इति द्वितीयांते ॥२४॥ तौ नस्य क्रमेणाहृदये
तुष्टेषुजालान्मुखरंध्रकुंडे मेघाविशुभावतवर्हिनादिनां ॥ तस्मिन्कथ्यापणमार्गेचवरांप्रकीर्णमाल्यांकु
रलाजतंडुला ॥२४॥ ध्यायूराणकुंभैर्दधिवंदनाचितैः प्रसूनदीपावलिभिः सपल्लवैः ॥ सद्ध्वंदरंभाक्रमुकैः स
केतुभिः स्वलंकृतद्वारगृहां सपट्टिकैः ॥२३॥ तां संप्रविष्टं सदवनेदनोद्धृतो वृषपृष्ठैर्नरदेववर्मना ॥ द्रष्टु
समीपुत्स्वरिताः पुरस्त्रियाहर्म्याणि वेवाहरुहुःस्वयंरसकाः ॥२४॥ काश्चिद्द्विपर्यस्तधृतवस्त्रभूषणा
विस्मृत्यवैकंपुलेगांपुपुपराः ॥ कृतैकपत्रश्रवणैकनूपुरा नाका द्वितीयंतवपराः स्वलोचने ॥२५॥ अंजं
नयकालतदपास्यसोत्सवात्प्रपुष्यजगामनान्यकृतैकपुत्रमंगुनाः ॥ स्वपत्यडुन्यायतिपाद्यतिस्वकंप्रयाययो
स्तार्भमयोह्यमाननवा ॥२६॥ मनोमितानासमरविदलोचनैः प्रलंभलीलाद्गमितावलोकनैः ॥ नहारम
नकाश्चिदितिविपर्यस्तधृतानिवस्त्राणिभूषणानियाभिस्ताः पुगलेषु कुंडलकंकणादिषु एकेविस्मृत्यसमीपुः कु
मेकमेवपदंययातस्यश्रवणेयासापकसैवदपुस्वरणाभरणेयासांताश्चनाश्च नामकापेकस्मिन्नेवलोचनेकजलंति
धायैव ॥२५॥ न [illegible] ॥२६॥ प्रवालमालालीलाभिहसिनानिर्दलानिचितैः
प्रियरमयतीति श्रीरमतः ॥ ते नाम्ना [illegible] नामिजहार ॥२॥

क्रियमाणतैलाभ्यंगमाश्रकृतस्नानार अनंत्ले २

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

न गृहयचौ २

कृष्णनन्दपवित्रवक्त्रः याभिरङ्गिष्वसर्गशालाः ॥७४॥ सार्थं मानेन नमस्करोति देवदेवेति श्रुतः पर्यङ्कपतद्येयो नाम्ली
ति वक्त्रधामे बोधयति ॥७६॥ आदौ तावत् यद्वक्त्रायद्धतीति यद्वक्त्रकृष्णकृते केसेऽह नाम हृदां प्रियं वितविष्णोर
स्यामि ॥७७॥ यामकृष्णावानीतां वितिस कृते कर्मस्वावेद्यसमर्थो ॥७८॥ गोपैः परिवारितः प्रविशन् ॥७९॥ श्रीकृष्णरेष्ठ
पुरीमनुवर्णयति वनर्धिः ॥ दशतामिनि स्फाटिकानि तुङ्गानि गोपुराणि गृहद्वाराणि यस्यां तां ॥ वंहतिहेममया
निकवाटानि तोरणानि वयस्यानां नानैव यश्चारकृष्णपित्तलिकावन्त्यः ॥ काष्ठाः धान्यागाराः शालादयश्च य
स्यां तां परिवारितः खातगर्ताः नाभिरुद्धामदाडगोमाडयानानि वनानि च निकटानि [illegible] ते रूपशोभितां ॥८०॥
प्रापसेवं खुवने जन्यस्त्रीलोकानां सुवयापुनेन ॥ शिवसार्धं त्रयाः शर्वैः स्वयां ताः सगतान्मजाः ॥८१॥ देवदेव
नगवाग्युण्यश्रवणकीर्तन ॥ यत्र नमाजन मस्तोकनारायणनमोऽस्तु ते ॥८२॥ श्रीकृष्णस्तवः ॥ प्रायुस्ये भवने
गृहं मार्थं समन्वितः ॥ यत्र चक्रं दृहता वितरिष्यसहस्रियं ॥८३॥ श्रीकृष्णवाचः एवमुक्तो भगवान्सोऽक्रूरे
विमेव पुरीं प्रविष्टः कंसायकर्मावेद्य गृहं ययौ ॥८४॥ प्रयाय पराह्णे भगवान्कृष्णः संकर्षणान्वितः मथुरां ददर्श
विशाला परिस्पष्टः परिवारितः ॥८५॥ ददर्श तां स्फाटिकतुङ्गगोपुरद्वारां बृहद्धेमकपाटतोरणां ताम्रारकोष्ठां
परिखादुरासदामुद्यानरम्योपवनोपशोभितां ॥८६॥ सौवर्णशृङ्गाटकहर्म्यनिष्कुटैः श्रेणीसभाभिर्भवनै
सौवर्णैः शृङ्गाटकैः वन ॥ रूपस्कन्ने वैदूर्यवज्रामलनीलविद्रुमैर्मुक्ताहरिद्भिर्वलभीषु वेदिषु ॥८७॥ मिर२
सुष्याः हर्म्याणि धनिनां गृहाणि निष्कुटाः गृहोद्यानाः आरामाश्च ते ॥ श्रेणीनामेकरूपशिल्पोपजीविनां सभाभिरुप
वेशस्थानैर्भवनैर्गृहैश्च उपस्कृता मलकृतां प्रमलः स्फटिकमणिः हरितो मरकतः वैदूर्यादिरत्नैर्जुष्टे वलभ्या
दिषु [illegible] प्राविष्टैः पारावतैर्बर्हिभिश्च ॥ नद्ववलभ्यां गृहश्रेभागश्चक्रदारुर्वदनानिर्दयावत्
मीनामधोदेशाविरचिता वृषभवेदिकाः जालानि वातायनानि [illegible] दिमानि [illegible] मणिवद्धा

पवि [illegible]

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

भूमौ भुवि विचरति आकाशे जले च सर्ववायावंत यद्भुतानि तथ्यैव संतिते त्वा वि पश्यतो मे किमद्भुतं यच्च दृष्टं अपि तत्स
वेदृष्टमेवत्यर्थः ॥ ४ ॥ ननु मत्प्रश्नः पूर्वमेव तं विस्मितमुदोलालित नामि ॥ प्रतो भूम्यो विचरति जले वा किमप्यद्भुतं दृष्टमेव
त्विदं तत्राह ॥ यत्राद्भुतानीति यत्र त्वयि श्रीभगवति सर्वाण्यद्भुतानि तं पश्यतो मे अन्यत्र भूम्यादौ किमद्भुतं दृष्टं ते वि
तमपरुक्त हृषीकेशः किं ते दृष्टमिवाद्भुतं ॥ भूमौ विचरति तोय वा तथा तां लतयामहे ॥ ३ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ अ
द्भुतानीह यावंति भूमौ विचरति वा जले ॥ त्वयि विश्वात्मके तानि किं मे दृष्टं विपश्यतः ॥ ४ ॥ यत्राद्भुतानि स
र्वाणि भूमौ विचरति वा जले ॥ तं त्वानुपश्यतो ब्रह्मन् किं मे दृष्टमिहाद्भुतं ॥ ५ ॥ इत्युक्त्वा चोदयामास ॥ स्यंदनं गां
दिनीसुतः ॥ मथुरामनयद्रामं कृष्णं चैव दिनात्यये मार्गे ग्रामजना राजंस्तत्र तत्रोपसंगता ॥ वसुदेवसु
तौ वीक्ष्य प्रीता दृष्टिं न चाददुः ॥ ७ ॥ तावद्व्रजौकसस्तत्र नंदगोपादयोग्रतः ॥ पुरोपवनमासाद्य प्रतीक्षंतो
वतस्थिरे ॥ ८ ॥ तान् समेत्याह भगवानक्रूरं जगदीश्वरः ॥ गृहीत्वा पाणिना पाणिं प्रश्रितं प्रहसन्निव ॥ ९ ॥ भ
वान् प्रविशतामग्रे सहयानः पुरीं गृहं ॥ वयं त्विहावमुच्याथ ततो द्रक्ष्यामहे पुरीं ॥ १० ॥ नाहं भवद्भ्यां रहि
तः प्रवेक्ष्ये मथुरां प्रभो ॥ त्यक्तुं नार्हसि मां नाथ भक्तं ते भक्तवत्सल ॥ ११ ॥ आगच्छ याम गेहान्नः सनाथा
न्कुर्वधोक्षज ॥ सहाग्रजः सगोपालैः सुहृद्भिश्च सुहृत्तम ॥ १२ ॥ पुनीहि पादरजसा गृहान्नो गृहमेधिनां
यच्छौचेनानुतृप्यंति पितरः साग्नयः सुराः ॥ १३ ॥ अवनिज्यांघ्रियुगलमासीत् श्लोक्यो बलिर्महान् ॥ ऐश्वर्यं
नानन तस्य किं चिद्भुतमित्यर्थः हे ब्रह्मन् परमेश्वर इत्यर्थः ॥ ब्रह्मेति वा पाठः ॥ ५ ॥ दृष्टिं न चाददुः पश्यंत एव स्थिता इ
त्यर्थः ॥ ७ ॥ प्रतीक्षमाणमनयं प्रतीक्षमाणाः स्थिताः ॥ ८ ॥ प्रश्रितं विनीतं ॥ ९ ॥ सह यानेन सह प्रविश त्वमग्रे भवतु वर्याय
विश्रम्येत्यर्थः ॥ १० ॥ सहाग्रजः सहगोपालैरित्यर्थः ॥ १२ ॥ यच्छौचेन यस्य पादरजसः क्षालनोदकेन गृहांग

मत्तुलं लेभे गतिं चैकांतिनं त्या ॥ १४

नस्थितेन ॥ १३ ॥ श्लोकः पुण्यकीर्तिर्हरिः एकांतभक्तानां यायाति
स्थावलेभे ॥ १५ ॥

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

श्री
भाग०
स्क०
१३५

स्विसमस्तत्राश्रयः सोऽहं त्वां चासि सुपरमतः शरणं प्राप्तः ननु इंद्रियप्रवृत्तेरस्यैतरापि कृतः तत्राह तत्प्रापितेति ॥ इहेशाश्रितो यस्मिन् ॥ वृत्तं
ह्युपगमनेन वासतोऽस्य तथा ॥ एतो भवतो नुग्रहरूपं तेन यदं मन्ये स्वनुग्रहे सनीतिवा ॥ न तु सतो मे वचस्ये भवति किं मदनुग्रहेणात्यतस्त्र
हु ॥ पुंस इति जीवस्य संसारस्यापवर्गः समाप्तिः यदा त्वत्कृपया भवेत्तं भावनाख्यं दं भवति ॥ हे पद्मनाभ नदास उपास नाक्षे पर
भवतीमतिर्भवेत ॥ त्व त् कृपां विना सत्सेवा न तयाऽस्मृतिः न तर्पमुक्तिरित्यर्थः ॥ २८ ॥ पादयोः प्रार्थयते इयं ननम इति विज्ञान
मेव मात्रा मूर्तिर्यस्य तस्मै प्रत एव सर्वप्रत्ययहेतवे समस्तज्ञानकारणाय पुरुषेशप्रधानाय पुरुषस्येश्वराय ईशाः स्थलङ्ग
प्रापकाः कालकर्मस्वभावाश्च येतेषां प्रधानाय नियंत्रे कुतो ब्रह्मणे परिपूर्णाय किं चानंतशक्तये स्वनंताः शक्तयो यस्य यद्वा

सोऽहं तवांघ्र्युपगतोस्म्यसतां दुरापं तच्चाप्यहं भवदनुग्रह ईश मन्ये ॥ पुंसो भवेद्यर्हि संसरणापवर्गस्त्वय्यब्जनाभ सदुपा॥
सनया मतिः स्यात ॥ २९ ॥ नमो विज्ञानमात्राय सर्वप्रत्ययहेतवे ॥ पुरुषेशप्रधानाय ब्रह्मणेऽनंतशक्तये ॥ नमस्ते वासु
देवाय सर्वभूतक्षयाय च ॥ हृषीकेश नमस्तुभ्यं प्रपन्नं पाहि मां प्रभो ॥ ३१ ॥ इति श्री चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४० ॥
श्रीशुकः स्तुवतस्तस्य भगवान् दर्शयित्वा जले वपुः ॥ भूयः समाहरत्कृष्णो नटो नाट्यमिवात्मनः ॥ १ ॥ सोपि चांतर्हितं
वीक्ष्य जलादुन्मज्य सत्वरः ॥ कृत्वा चावश्यकं सर्वं विस्मितो रथमागमत ॥ २ ॥ ॥

सर्वे तावत् मायाव्यक्ता शक्तिर्यस्य तस्मै ॥ अथवा प्रधानं प्रकृतिः पुरुषः तत्प्रवर्तकः ॥ ईशः कालः एतत्त्रितयात्मने ब्रह्मणे वस्तु
तिमयावा प्रकृतिः सोपादानमाधारः पुरुषः परः सतो निमित्तं जनकः कालो ब्रह्म तत्त्रितयं त्वमसीति ॥ ३० ॥ सर्वप्रत्ययहेतुत्वमे
भिव्यनक्ति नमस्ते वासुदेवाय चित्ताधिष्ठात्रे सर्वभूतक्षयाय ... आश्रयः ... आश्रयः ततश्चाहं
काराधिष्ठात्रे संकर्षणायेत्यर्थः हृषीकेशेति बुद्धिमनसोरधिष्ठात्रे प्रद्युम्नानिरुद्धयोरेकीकृत्य ग्रहणं शरणागतं पा
हीति प्रार्थयते ॥ ३१ ॥ इति श्रीभावार्थदीपिकायां दशमे चत्वारिंशः ॥ ४० ॥ एकचत्वारिंशके हत्वा रजकं प्रविशन्पुरे ॥ ततो वरान्ददौ तुष्टः सु
दाम्ने वायकसंज्ञसंक मलकृ र मनः ॥ प्रमाणु स्वधाम संदर्शन संकृपानः स्वराजधानीं प्रपुष्प ... लक्ष्मता ॥ नेत महात्मा

नेतर
:पत्र न ५६
१३५

राम १

नस्मात्देवं भूतं न वस्तव्वयं दुरवगाहमिति निरदृत तारकयामरनमेव संतः सेवंते इत्याह यानि यानीति अत्रामरुद्यायरिमार्जिना
श्रुकूपेषांते ॥१८॥ अथ स्वयमवतारात्रमस्यति नमस्रति ॥ हयशीर्षे हयग्रीवाय मधुकैटभसौहदे ॥२७॥ भृगूणां पतये परशु
रामाय ॥२८॥ संकर्षणं नाम वर्तव्यूह इत्येणापृथामति नमस्करति ॥२९॥ एवं वक्तव्यावेष माह प्रार्थ्यायिनु माहमावश्विनि अस्
ति देहादौ ग्रहत्याग्रहाय स्वस्मः अपरिग्रहाय स्वाति ॥३०॥ न केवलं समयं लोकः ॥ अहमपि तेव त्याह अहंदेवाति ॥३१॥ मूढो यमेव
स्मृति विपर्ययमिति अनित्यकर्मफलं नित्यमिति अनात्मनि देहे आत्मेति ॥३२॥ त्वद्रूपग्रहादात्मत्वामति विपरीतमति वि
यानि यानीह रूपाणि क्रीडनार्थं बिभर्षि ॥ तेनामस्त्वमुवालोकामुदा गायंति ते यशः ॥ नमः कारणमत्स्याय प्रलया
ब्धिचराय च ॥ हयशीर्ष्णे नमस्तुभ्यं मधुकैटभमृत्यवे ॥३३॥ अकूपाराय बृहते नमो मंदरधारिणे ॥ क्षित्युद्धारविहा
राय नमः सूकरमूर्तये ॥३४॥ नमस्तेद्भुतसिंहाय साधुलोकभयापह ॥ वामनाय नमस्तुभ्यं क्रांतत्रिभुवनाय च ॥ नमो
भृगूणां पतये दृप्तक्षत्रवनच्छिदे ॥ नमस्ते रघुवर्याय रावणांतकराय च ॥३५॥ नमस्ते वासुदेवाय नमः संकर्षणाय
च ॥ प्रद्युम्नायानिरुद्धाय सात्वतां पतये नमः ॥ नमो बुद्धाय शुद्धाय दैत्यदानवमोहिने ॥ म्लेच्छप्रायक्षत्रहंत्रे नमस्ते
कल्किरूपिणे ॥३६॥ भगवन् जीवलोकोयं मोहितस्तव मायया ॥ अहं ममेत्यसद्ग्राहो भ्राम्यते कर्मवर्त्मसु ॥३७॥ अहं चात्मा
त्मजागारदारार्थस्वजनादिषु ॥ भ्रमामि स्वप्नकल्पेषु मूढः सत्यधिया विभो ॥३८॥ अनित्यानात्मदुःखेषु विपर्ययम्य
तिर्ह्यहं द्वंद्वारामस्तमोविष्टो न जाने त्वात्मनः प्रियं ॥ यथाबुधो जलं हित्वा प्रतिच्छन्नं तदुद्भवैः ॥ अभ्येति मृगतृष्णां 2
वै तद्वत्त्वाहं पराङ्मुखः ॥३९॥ नोत्सहेहं कृपणधीः कामकर्महतं मनः ॥ रोद्धुं प्रमाथिभिश्चाक्षैर्ह्रियमाणमितस्ततः
त्यर्थः ॥ द्वंद्वपुंसत्वदुःखादिषु प्रामे निक्रीडितीनीति तथासः नतु कथं दुः विरतिस्त्वं इहैतमो विष्टः तमसा व्याप्तः अत एवात्मनः
प्रियं प्रमास्यदेवाज्ञानं जानेतद्इत्यर्थः ॥३९॥ तदेवसदृष्टांतमाह यथेति तस्माज्जलात् उद्भवैनीतितदुद्भवैस्तृणादिभिः तैः तथा
मायाछन्नं नामरहितं नापरासुखादेहादिमि ॥ मृगतृष्णा तत्रत्ति ॥४०॥ नविजानतः कुतो विषयाभिमुखता तत्राह नोत्सहेहमिति कृ
पणा विषयवासनायुक्ता धीर्यस्य सः ॥ अतएव कामकर्मभ्यां हतं तेन क्षिप्तं दुर्दिये अप्रवल्लिभिः विषयसयुक्तैरितस्ततश्चाकृष्यमा

अकूपारायकूर्मी यद्वित्युद्धारो विहारोयस्यत सै ॥१८॥

[illegible]

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

श्री
भाग
ए. टी.
१३६

कुरणप्रवाह ४

ननु भवतः प्रकृतेरिति वदन्नमापि प्रकृतिमेवंयं प्रबोधितं तस्मात्तेषाममवको विशेषः स्यादित्याशंक्याविशेष-
माहत्वन्मयमिति ॥ अविशेषकं दृष्टेः अलिप्तबुद्धेयेकृतः सर्वात्मने सव्यातिरिक्ताभावाद्विमन्तरेहृयं इत्यर्थः किं-
च सर्वबुधियं मात्रिणां सर्व बुद्धिमात्रिना अवकोपि [illegible] बुद्धित्वे पङ्गत्यर्थः इतो वक्तुमसंगती
माहृइतिरेव नृतिर्येयामनोयेघातेषु देवादिशरीराभिमानिषु इत्यर्थः ॥ ब्रदविषया कृतोयगुणप्रवाहः प्रकृ-
तेः प्रतीमहान्विशेषः इत्यर्थः ॥ ॥ सर्वात्मनः इत्यनेनोक्तं सगुणत्वं स्तौति अग्निमुखेः इति द्वाभ्यां अग्न्यादीनां
८ महत्त्वं नमस्तोत्रविषकरहृयेसर्वात्मनेसर्वधियांवसादिणे ॥ गुणप्रवाहो यमविपर्यासकृन्नव-
९ वर्तितेदेव नृतिर्येयात्मनु ॥ ॥ अग्निर्मुखंतेवनिरंधिरीदश्मांसूर्योनभोनाभिर्यथादिशः श्रुतिः योः के
= भूंद्राह्मवाहवोपिवाः कृत्तिर्भहत्सूभाणवलेषकल्पिते ॥ २ ॥ रोमाणिवृक्षौषधयः शिरोरुहा
हामेघाः परस्याह्मिनखानितेद्रयः निमेषणात्राण्यहूणिप्रजापतिर्मेढ्रस्तुवृष्टिस्तववीर्यमिष्यते ॥ ३ ॥
या यान्यात्मपुरुषेकल्पितालोकाः सपालाः बहुजीवसंकुलाः यथानलेसरितिहूतेजलौकश्मोडवरे
ऽवग्रानयवनाविधीयते या प्रथि: मनवश्युवमित्यादिवचोत्तगंवद्ध: ॥ क्रिति: श्रवणेन्द्रियं कर्णायाम्प्राणं श्रव:॥
त्वं वदन ॥ ४ ॥ ऋयः पश्यतेनवानि ॥ ४ ॥ नकेवलमनावदनं किंतु सर्वाण्ययं प्रपंचः ॥ तदरूपभूतपर्वानिवत्तेवेसन्तयपि
प्रपंचस्याविकारः नयिनश्रमंमन्येतेनस्यनायिकल्पितत्वादित्याह तवीतिप्रबच्यात्मानिप्रतिपणीलोकाद्यः से
तिहतेः प्रवल्गनिदर्शवयात्मनितिवाकथयन्तेतवायिम [illegible] नोमयमनः प्रधानेमनावृत्तिसिः व्याप्तदृश्यतेत्व-
प्रयावृत्ताममसेवावृदृश्यामित्यादिश्रुतेः ॥ नत्वयथानलोकमः सत्स्वशाणपूरणाद्यः यथाकठदृवग्रानःकेषमेय

व्यत्ययाभासत्रय
कटीकारोगर्दै ५.१५

१३६

सांख्ययोगत्रयीमार्गाउक्तावैष्णवशैवमार्गावाहाद्य ते अन्येवेतिसंस्कृतात्मानः वैष्णवशैवदीक्षयादीक्षितात्मानः सं
तःतेवयाभिहितेनपंचरात्रादिविधिनात्वन्मयास्त्वन्मयेनानुष्ठानंवितयंतः॥ वरेकधेत्याहइतिवावासुदेवसंकर्षणप्र
द्युम्नानिरुद्धभेदेनचतुर्मूर्तिश्रीगणपत्यादिरूपैरेकमूर्तिकंत्वामेवयजंति॥७॥ बहुधाचार्यभेदेनतिनानाशैवपंडितना
दिमार्गभेदेन॥८॥ येत्वन्यदेवनामभक्तास्तेपित्वामेवयजंतीत्याह॥ सर्वएवेतिक॥ सर्वदेवमयनन्वेतेपरस्परंदेव
ताधिक्येपकलहव्याकुलचित्ताः कथमेकमेवयजंतीत्युच्यते॥ तत्रायंयुष्मत्याधियइतिबुद्धिमात्रभेदोनवस्तु

अन्येचसंस्कृतात्मानोविधिनाभिहितेनते॥ यजंतित्वन्मयास्त्वांवैबहुमूर्त्येकमूर्तिकं॥७॥ त्वामेवान्ये
शिवोक्तेनमार्गेणशिवरूपिणं॥ बहुधाचार्यविभेदेनभगवन्समुपासते॥८॥ सर्वएवयजंतित्वांसर्वदेव
मयेश्वर॥ येप्यन्यदेवताभक्तायद्यप्यन्यधियःप्रभो॥९॥ यथाद्रिप्रभवानद्यःपर्जन्यापूरिताःप्रभो
विशंतिसर्वतःसिंधुंतद्वत्त्वांगतयोंततः॥१०॥ सत्वंरजस्तमइतिभवतःप्रकृतेर्गुणाः॥ तेषुहिप्राकृताःप्रो
ताआब्रह्मस्थावरादयः॥११॥

भेदइत्यर्थः॥९॥ तस्मात्सर्वमार्गाः त्वय्येवपर्यवस्यंतीतिसदृष्टांतमाह यथेति॥ अद्रेःसकाशात्सर्वतःप्रभवंतिनद्यः
पर्जन्येनापूरिताबहुलीभूताःसत्यःसर्वतःसिंधुमेवविशंतियथातद्वद्देवतागोचरामार्गाः॥ अंततस्त्वामेवविशंति
॥१०॥ अनेनतवाहमस्मिसर्वमितिभवतः शक्तिर्याप्रकृतिःतस्याःसत्वादयोगुणाःअतःप्राकृताःप्रकृतिकार्याणांयो
ब्रह्मपर्यंताःस्थावरादयोजीवास्तेपादिहत्वात्तेषुगुणेष्वोताःप्रविष्टाःतेचगुणाःप्रकृत्यात्मनोन्वयीत्यतः क्र
मेणोपाधिलयात्सर्वेपित्वामेवविशंतीति॥ यद्वाभवतःप्रकृतेर्गुणेष्वोताः ब्रह्मादयोभवद्भूतिर्विकारानसंति

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

श्चित्तदेहतनंधर्मंवयतिभूतितिविमर्शोदिवहंकारः अन्नामायानस्याः प्रादिप्रकृषः पतयेजगतोदेहतवः तेसर्वेतवो।
गृहताश्चगानस्त्रीमृतैर्भूताः जाताडपसर्जनभूतावा॥१॥ ननुस्तुतिः कथंक्रियतेब्रह्ममेवमन्यडत्यत्रः तन्यवनंत्रेश्वा।
तिचेदित्याशंक्यतेवषामायावन्यवमार्थेतुनकोपिवदित्याहनेतदितिपतेअजादयः अन्नोवृत्ताप्रादिर्येषांतेप्राम
वसेनत्रूपनविडः प्राना क्रुतयाजडत्वेनकारणेननजडत्वेहेतः॥ गृहीताः अन्यत्वादिभिर्द्वांनहिप्रजडोदेवो।
इतिभावः ननुजडानामजननेजीवत्वतस्यतीत्यतप्राहप्रजइति॥ अनावृत्तापिप्रजायागुणैः अनुबद्धः प्राकृतःप्रा
कारीकृतः गुणातीतेनस्वरूपमेवदस्वन्यःकुतोतस्यतीतियद्वाप्रकृत्यःप्रात्मनःस्वरूपचनविडः नडवादेवजी
वस्तुतानात्मानंचवेत्तिनत्ववक्तरूपामितियथाकेहमगुणदेहामवोत्तानवोभूतमात्रानात्मानेमन्यवविडःप
श्चत्तायमग्निःपवनः स्वमादिमेहानेनादिमेनइंद्रियाणि॥ सर्वेद्रियार्थाविभुधास्वसर्वयेहतवस्तेजगतां
गभूताः॥ तेनस्वरूपविडत्वात्मनवस्तन्यजादय्यानात्मनयागृहीताः॥ प्रजोनुबद्धः सगुणेनजायागुणान्यदेवे
तेनस्वरूपं॥ नायोगिनोयजन्यद्धामहापुरुषमीश्वरं॥ माध्यात्मेसाधिभूतंचसाधिदैवंचसाधवः॥ ५यंचे
विप्रयाकेविन्नावेवतानिकाप्रद्भुताः यजेतेनिविलयंत्तेनानारूपामवोत्त्रया॥ पकेवाविलकर्माणि
स्यंतसर्वेपुमानवेदगुणंश्रुतत्वानवेदसर्वेतमनंतमीडे॥ ननुयदिकोपिनजानेतिकथंतर्हिसमाचनिद्रानि: जीवात्मा।
मिन्याशेकांमात्राद्रव्यावरमोपियेकेनापिमार्गेणभजतोबह्मप्यासीत्याहनायोगिनइतिहिरण्यगर्भादयोध्यात्म
धिभूताधिदेवसाक्षिणमहापुरुषनदतयोमिमस्वरूपंइश्वरंचयजंति॥ नदेवसाख्ययोगावकीकृत्यापिकेचमोगेकर्म
नावभेदेनदर्शयति॥ नय्यीवेदिस्राकद्दयेनवैतानिकाः कर्मयोगिनः तावत्रय्याचविपयाकेविततयजेननेननुतेस्र
कूलणवाद्यदीन्यजेतनतुमामित्यतआह॥ नानावृत्तहस्ताटीतिरूपाणियेषातेषांमाख्ययानाम्नाभवयजेनइ।
ति प्रयंभावः इंद्रवरुणादिमूर्तेः इंद्रादयः सर्वेष्वयंपणप्रकाणा॥ नचसर्वेश्वरावहवःसंतिश्वेतानामभेदेनत्वामवा
यजंतइति॥ नयावपाप्तिनसप्रथमःसप्रकीर्तः॥ वि४॥

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

महार्हमणिव्रातायेषु तैः किरीटादिभिः पृथक्पृथग्भावो विभिन्नायायेषां तैः नन्दपार्षदैः तिस्रस्तम्भमतं सनकादिभिः
श्वेतानि व्रतमायैर्मैर्द्देस्वरतिमरीचादिभिर्द्विजोत्तमैः परः प्रजापतिरिति ॥५३॥ प्रह्लादनारदवसवप्रमुखा येषां तैः
परदैवतमिति वर्षैर्देवैर्वाभिः पृथग्भावैर्वाभिरिति वा ॥५४॥ विद्याविद्येजीवानां मुक्तिसंसृतिहेतू माया तत्
योगमाया शक्तिः ह्लादिनी संवित्तज्ञानं श्रामिरन्यामिश्च निषेवितं ॥५५॥ ब्रह्मसूक्ष्माद्यावर्ते वर्तमानः परमेष्ठ
सुमहार्हमणिव्रातकिरीटकटकांगदैः ॥ कटिसूत्रब्रह्मसूत्रहारनूपुरकुंडलैः ॥५॥ भ्राजमानं पद्मक
रं शंखचक्रगदाधरं ॥ श्रीवत्सवत्सभ्राजत्कौस्तुभं वनमालिनं ॥५२॥ सुनंदनंदप्रमुखैः पार्षदैः सनकादि
भिः ॥ सर्वैर्ब्रह्मरुद्रादिभिर्नवभिश्च द्विजोत्तमैः ॥५३॥ प्रह्लादनारदवसुप्रमुखैर्भागवतोत्तमैः ॥ स्तूयमा
नं पृथग्भावैर्वचोभिरमलात्मभिः ॥५४॥ श्रिया पुष्ट्या गिरा कांत्या कीर्त्या तुष्ट्येलयोर्जया ॥ विद्ययाऽ
विद्यया शक्त्या मायया च निषेवितं ॥५५॥ विलोक्य सुभृशं प्रीतो भक्त्या परमया युतः ॥ हृष्यत्तनूरुहो भा
वपरिक्लिन्नात्मलोचनः ॥५६॥ गिरा गद्गदयास्तौषीत्सत्वमालंब्य सात्वतः ॥ प्रणम्य मूर्ध्नावहितः कृतां
जलिपुटः शनैः ॥५७॥ इति श्रीभागवते दशमस्कंधे एकोननवतितमोऽध्यायः ॥८९॥ अथ कृष्ण ॥ नत्वा
स्पृहं नाखिललोकहेतुं नारायणं पूरुषमाद्यमव्ययं ॥ यत्नाभिजाताद्दरविंदकोशाद्ब्रह्माविरासीद्य
तएषलोकः ॥५८॥ इति श्रीभावार्थदीपिकायां दशमस्कंधे एकोननवतितमोऽध्यायः ॥८९॥ वर्णाश्रमेण नत्वाहृदंकः कुसु
मवाटेरवरं ॥ प्रणम्य भक्त्या तुष्टाव सत्यधामगुणभेदतः ॥ श्रीकृष्णप्रणाममतिनत्वोद्भमीतिहकृष्णवानतोऽभितश्च म
हत्पितृत्वात् ॥ ऊर्ध्वाभाव्यानंतोऽस्मि तत्राह ॥ आद्यपूरुषं प्रव्यय च सनातिविनयनमित्यर्थः ॥ कुतः पतन् श्रीविलोहेतुं ना
हेतु ॥ श्रीनारायणो नाहमिति चेत्तत्राह ॥ नारायणो ब्रह्मकिंनारायणो इति मां स्तोष्यिका व स्तुतिः ॥ सत्यमेवत्याह यत्ना

वसुरूपस्त्विरः

विलोक्य तु भ्रमः
मीनः ४

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

श्री भाग स्कं १२८

ब्रह्म वेरं नयनं तु क्रमो वार्लैकृतो महावि ति गोकित वेत से मूक्त रायनले हृपमत्याश्चर्यं व्यदर्शनं ॥ ४३ ॥ सिद्धा
दिभिः स्तूयमानं ॥ ४४ ॥ सहस्रशिरसं यस्य तं सहस्रचरणं प्रभुं मौलयो यस्य सन्तीति तत्पातेनोलसद्भवरेयस्य तं विसद्य
तं ॥ कमलमूलवन्मूर्तिरवैः स्वेनं कैलासमिवस्थितं ॥ ४५ ॥ मुखेयान् गौरलीकृतदेहं विलोकितमकादशान स्मोके
नावयः ॥ ४६ ॥ शोभनं भ्रुवो यस्य उन्नतानासिकायस्य तं वर्तेयाभनो कपोलो यस्य प्ररुणोष्ठपधरो यस्य तं चर्ते
निमग्नं तस्मिन्सलिले नृपतं ब्रह्म सनातनम् ॥ ताववदृष्ट्वा रोमहर्षणो समन्वितो ॥ ४७ ॥ नौरयस्थो ।
कथमिह पुनरावानकदुंदुभेः ॥ नहिस्वित्स्यंदनेनस्तारस्तुत्मन्यो विवेष्टुमः ॥ ४८ ॥ तत्रापि च यथा पूर्वमासीनो
पुनरेवसः ॥ निमज्य दर्शनं यन्मे मृषा किं सलिलेनयो ॥ भूयस्तत्रापि सोद्राक्षीत्स्तूयमानमधीश्वरम् ॥ सि
द्धचारणगंधर्वैरमरैर्नतकंधरैः ॥ ४९ ॥ सहस्रशिरसं देवं सहस्रफणमालिनं ॥ नीलांबरं विसश्वेतं
शृंगैः श्वेतमिवस्थितं ॥ ५० ॥ तस्योत्संगे घनश्यामं पीतकौशेयवाससम् ॥ पुरुषं चतुर्भुजं शांतं पद्मपत्रा
रुणेक्षणं ॥ ५१ ॥ चारुप्रसन्नवदनं चारुहासनिरीक्षणम् ॥ सुभ्रून्नसं चारुकर्णं सुकपोलारुणाधरं ॥ ५२ ॥
प्रलंबपीवरभुजं तुंगांसोरस्थलश्रियम ॥ कंबुकंठं निम्ननाभिं वलिमत्पल्लवोदरं ॥ ५३ ॥ बृहत्कटितट
याः श्रोणिं करभोरुद्वयान्वितम् ॥ चारुजानुयुगं चारुजंघायुगलसंयुतम् ॥ ५४ ॥ तुंगगुल्फारुणनखव्रात
४५ ॥ तुंगावंसौ यस्य उरस्थले श्रीर्लक्ष्मीर्यस्य तं वतं च वलिवत्पल्लवोदरं वुलयं तिर्यङ्निम्नो रेखा यस्य संतितद
लिवत्तत्र बलत्पयपल्लववत् ॥ प्रचलत्पदलसदृशमुदरं यस्य तं ॥ ५३ ॥ करितटं श्रोणिरुक करिभसदृश ऊरूद्वयं च बृह
तत्कटितटं श्रोणि करभोरुद्वयं वनान्वितं ॥ ५४ ॥ तुंगाविरुद्धनौ गुल्फौ अरुणानखव्रातस्त्रेते षोदीधि
ति भिः ॥ नखानवाकोमलांगुल्यंगुष्ठैर्विनानोवदलानितेः सुविलसत्शोभमानं पादपंकजं यस्य श्रीकृ

नै २ यद्वा वहत्श्रोकटितट च २
श्रोणिभ्यां करभोरुद्वयेन चान्वितं २

१२८

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

यद्दति २ नावात् २ जीवे म २

किंवार्ल्भनमोतिनवगांज्ञीक्ष्नमेवकयंस्यादित्याहुः ॥ श्वद्रष्टृत्ये [illegible] रिनाथमानेखुररजोभिः छुरितामूर्त्ताश्रल

काः स्वनस्वयस्याम ः व्रजेविषानुस्मितेनयक्रदाह्न तिमीक्षणांनेन वास्मिन्नोलिलोपाति ॥ अमुंकृष्णमविनाकेयमवेम ॥ २(

कृष्णेविषक्तानिमानसानियामानाः ॥ सुखरमुखैः क्रूरमक्रूरतः कृष्णाकंसकंसनिषूदनः गोपीमनोरथाराम ः ॥

मराम ः स्वपुरंयथौ ॥ २ ॥ स्त्रीणामितिप्रव्रनाटस्यकृतमैत्रादिकंमेत्रसंध्यापासनंतदादिकमंकृत्येनेन स ः ॥ २७ ॥ यो

ऽह्नः क्षयेव्रजमनंतसखः परीतोगोपैर्विशन्खुररजश्छुरितालकस्रक् ॥ वेणुंक्वणन्स्मितकटाक्षनिरीक्षणेन

चित्तंक्षिणोत्यमुमृतेनुकथंभवेम ॥ ३ ॥ श्रीशुक उ ॥ एवंब्रुवाणाविरहातुराभृशंव्रजस्त्रियः कृष्णविषक्तमा

नसः विसृज्यलज्जांरुरुदुःस्मसुस्वरंगोविंददामोदरमाधवेति ॥ ३१ ॥ स्त्रीणामेवंरुदंतीनामुदितेसवितर्यथ

अक्रूरश्चोदयामासकृतमैत्रादिकोरथम् ॥ ३२ ॥ [illegible] संनिरीक्ष्य [illegible] ॥ योगामने [illegible]

[illegible] ॥ गोपास्तमन्वसज्जंतनंदाद्याः शकटैस्ततः आदायोपायनंभूरिकुंभान्गोरससंभृतान् ॥ ३५ ॥ गो

प्यश्चदयितंकृष्णमनुव्रज्यानुरंजिताः ॥ प्रत्यादेशंभगवतः कांक्षंत्यश्चावतस्थिरे ॥ ३६ ॥ तास्तथातप्यतीर्वी

क्ष्यस्वप्रस्थाणेयदूत्तमः ॥ सांत्वयामाससप्रेमैरायास्यइतिदौत्यकैः ॥ ३७ ॥ यावदालक्ष्यतेकेतुर्यावद्रेणूरथस्य

च अनुप्रस्थापितात्मानोलेख्यानीवोपलक्षिताः ॥ ३८ ॥ तानिराशानिववृतुर्गोविंदविनिवर्तने ॥ विशोकाअह

नीनिन्युर्गायंत्यः प्रियचेष्टितम् ॥ ३९ ॥ भगवानपिसंप्राप्तोरामाक्रूरयुतोनृप ॥ रथेनवायुवेगेनकालिंदीम

घनाशिनीम् ॥ ४० ॥ तत्रोपस्पृश्यपानीयंपीत्वामृष्टंमणिप्रभम् ॥ वृक्षषंडमुपव्रज्यसरामोरथमाविशत्

[illegible] ॥ अनुरंजिताः पुराह्यनिरीक्षिताणादिभिर्विदितानंदिताः ॥ प्रत्यादेशंप्रत्याख्यानं ॥ ३५ ॥ तप्य

तीः संतप्यमानाः ॥ आयास्यामीतिदूतवाक्यैः ॥ ३७ ॥ कृष्णमनुप्रस्थापितोआत्मामनोयाभिस्ताः ॥ लेख्ये

चित्रेपुत्रिकाइवनिश्चलाः ॥ ३८ ॥ दृष्टवाणोर्षडेसमदृष्टमुपव्रज्य ॥ ३९ ॥ प्रानुक्तिः पंक्तितः मनस्थापादितिवेष्टप ॥ ४० ॥

प्रि २ यद्दये हृदनि २ मित्रदैवत्यं ४ विंद २

मिख्या २

त २ घ २

श्री भार प्र १२५

दुःसहैवन वेदेवाना न्य स्त्र रत्नमिति न मधुरवीक्षे कापदेदाः दवेनामिति लेशं मृदुरुहामनेनलतुरुं स्मुन्दरस्मादु
किंवा सुदृशव भा नो न्ये पर्वभविष्यतीत्याहुः अयेतितन्न पुरेदाशाहादीनां दर्शरहेः महानुलेवा भविष्यति येदेवकी सुतं दृ
ष्ट्वेति लियाय वाल्प मधुनि गांधृत दृष्ट्वेति तेषामपि हर्षो भविष्यतीति यदादृश इति यातेषां हर्षो नेत्राणि महोत्सवो
भविष्यति यस्यति ग्राम्यर्थे भवेन्नामनेन परात ॥ २८ ॥ अक्रूरेश्वायन्य आहुः मतद्विध स्येति एवं विधानेक मंयस्य प्रतपुव
निः कृत्य सर्वकृतवद्गतिशोभनं नाम समाभूत ॥ अत्र हेतुः अतीव दारुणा इत्यादि प्रियात्मा णादपि प्रियतरं श्रीकृष्णं मधुनः पोवं
अस्मत रसपाव नान प्रतिरस्थाने ष्यति ॥ २९ ॥ अहो धिग संजीवनमित्याहुः अनाईयी विति अनाड्र कठिनाथी र्यस्य सः
तावदेषक्रूरुरत्नारथमधिरुह्य अस्याविनयमात्परस्य विद्या पिति तेन निशितं वतइत्यर्थः किंचदेव मिति ॥ अयं भावः यदि
अयमधुरेव तत्र हर्षो भविष्यति दापाणं हभोजनाधकवृष्णिसात्वनाम ॥ महोत्सवः श्रीरमणं गुणास्य देहं दृष्ट्वेति येवा
धुनैव देवकी सुतं ॥ २६ ॥ मतद्विधस्याकरुणास्य नाम भद्रं क्रूरत्यन्तदतीव दारुणा यो सावनाश्वास्य मड ॥ लितनं
प्रियात्प्रियेन ष्यति पावमधुनः ॥ २७ ॥ अनाईयी विसमर्मस्थिता वर्यंतमनमीवनवर्यतिडमेदाः गोपाश्रुनो भिस्य विर
हपलिनं देवचनाय प्रतिकूलमीहते ॥ २८ ॥ निवारयामः समुपेत्य माधवं किनोकरिष्यन कुलवृद्धबांधवाः मुकुंद
संगान्निमिषार्धदुस्त्यजा ते देवेन विध्वंसितदीन चेतसां ॥ २९ ॥ यस्यानुरागललितस्मितवल्गुमंत्र लीलावलो
कपरिरंभणरासगोष्ठ्यां नीताः स्मनः क्षणमिव क्षणदा विना तं गोप्यः कथं न्वतितरेम तमो दुरंतं ॥ ३० ॥ ॥ ॥
देव मस्मानिनुकूलं भवेत ॥ विघ्नः कश्चिदेषामध्यपतिहननोत प्रकस्मा हेतुपातो भवेत ॥ अन्यहा किं विदनिष्टं स्यात्तनस्ती ति
ऽपुरस्य संसंग हम ममधिरुह्याहुः ॥ निवारयामइति अकरिष्यन् निमिषार्धदुस्त्यजान मुकुंदसंगा विध्वंसिताननि वियो जि
तानि अन्न पूर्वदीनानि चेतांसि यासांप एवं भूतानामस्माकं नमृत्या दपि भयं त्यर्थः ॥ २९ ॥ अतोपि कारणादवश्यं प्रसाहसमेवा
लंवनीय मित्याहुः देगोप्यः यस्य ललितस्मितं वल्गु मंत्र लीलावलोकं परिरंभणं चरागं णप्रता नियुक्तांरा
सगोष्ठ्यां रासक्रीडासभायां नः अस्माभिः क्षणदा रात्रयः क्षणमिव नीताः तमसंकृष्णं विना दुरंतंतमः विरहदुःखं कथं
नुअतितरेम नेकथंचिदित्यर्थः ॥ ३० ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ रामायनमो नमः ॥ रामचंद्रायनमः

द्विती २

वा २

१२५

करिष्यंति ४

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

विगर्हितं वन्तवेदं कर्मेत्याह ॥ यत्त्वमिति कुमप अनुदतीति शोकायनेंद्रः सवासो स्मितलेशाश्च गूढहासं तेन संदरमकुंदस्य वक्त्रं
महात्म्यदर्पयत्नमस्य यो रोत्य मदरूपतां कोपा विघ्नतस्त्वं वक्त्रं तेक मे माधुर्यि घमित्यर्थः ॥२२॥ किंच दन्तापहारितेनानि कृ
तं त्वं स्मित्याह ॥ न तु त्वकुरोहरति नाहमिति विदतश्चाहुः सुकुरस्मात्प्रायातिनो विकर्तुमन्यः प्रभवति [illegible] रः स्मा
स्मित्याहुः ॥ न तु त्वकुरोहरति नाहमिति वेदतश्चाहुः त्वकुरस्मात्प्राये श्चतो नाभान्तरेण समधुवं तमेवागतोसि कृष्णहे यामि
न मुग्धं त्वदीरितिवचनं ॥ येन नवं तेन त्वदत्वा मधु हि षुप्कदेशेन तु वक्त्रादौ वदीय सम ग्रसिष्टे सा एव नेषुणप मद्रात्म
रष्टवत्या वयं न त्वदस्त्वं यभावः मम सर्वरहस्य मिहानेन्यमेवात्मवक्त्रं स्मवियोजयन्न स्मानं धीकरोषि ॥२३॥ विधाता रवि

यत्कत्वं भरप्रपो स्मित कुंतलास्वतं मकुरंदवकुं मुकपोलमुत्रसम ॥ शोकायनोट स्मितलेशा मंदं वंकरोषि प्रारो त्वम साधुतेकृते
२ ॥ त्वं मकुरस्मात्प्रायास ते त्वदीहितं नहरस वता त वत ॥ यनैकदेशो विलसनमोह ष्ठं वुंवटीय मद्रात्सवयं मधुहि
ष ॥२४॥ नेनरस्त्वं तु हत्ता भंगमो हृदः समीद्यतनः स कृतानुसावत ॥ विहाय गेहान्सजनानसितान्यतीस हस्यमडाय
गतानवृत्तिपः ॥२५॥ स्वविप्रभातारजनीयमाषाधाः समायवभूवुर्याषितोधुवं ॥ याः सप्रविष्टस्य त्वविबजस्य
स्मा१ ते पासपीगोत्कालितास्मिनासवं ॥२६॥ तास्मान्मुकुंदो मधुमन्नुभाषितै गृहीतचित्तः परवात्मनाप्यपिकं तनः प्रति

यास्यते वैग्राम्यसलज्जस्मितविभ्रमैर्भ्रमन् ॥२७॥

दायपदरस्पेत्वुः ॥ न नंदसत्त्वुरीति वनतावेदत्ताभं स मस्यिवसोहृदयस्य समः गृहादीत्विहाय बंधमातात ॥ तस्यैवदास्या
मुपगतानां स्वकृतानुराः तकृतेनैवस्मिता दिनापरवपण श्रीपतेः श्रयस्मात् समीक्षितेनवप्रियं यस्य स श्रुतः पतिनिवार
याम इति भाव ॥२६॥ मत्यं मृत्युः प्रभातेतिव्रजस्यतेः कृष्णस्य मुख यास्यतिश्राद्रेणोद्वस्पति ॥ कथं भूतं मर्यादा न
वेगोतेनाकालितं मुकुंदमितं स्मितमेवास्मे वारसोयस्मिंस्तत ॥ यद्वाश्र पांगाकालितस्मिते नव्यासवं [illegible] मवन्तत आप
नं मुखमेव संभावयति ॥२८॥ [illegible] दिनान्तेतथाभवतुनामनस्याया [illegible] स्तहीन कृष्ण पित्रादिभिः शावितेनेत्राग मिष्यती
त्याशंक्याह हे यव लानां तासां मधुवन्मंत्रुभाषितैर्वशी कृतचित्तः ॥ तयातासां सलज्जस्मितैर्विभ्रमैः परवान् पित्रादिपरतंत्रो
यद्यावजे परेसम्ने वंधवः संतिय स्यस तया मनसापि धीरो पित्राम्या प्रविष्टस्यां तं कथं प्रतियातश्च त्यक्ष्यति न व

भि:२ भ्रमन्न २ स१

श्री
भार
द्वी
१३४

रसानन्दाक्तादीनुपाहृत्य केलेनेदं स्तवयति ॥ प्रविकिसस्य योगस्य चिकित्सार्थं रसान्नदास्यामः इति स्वाबुनुवत्नाथि कृते
नाथोपत्ववंतो प्राबोधितवान् ॥ ता: कृष्णकजीवना: गोप्य: तत्र दा प्रक्रूरमागतमुपश्रुत्येति ॥४॥ व्याकुलीर्गोप्याह यंच
भि: काश्चिदितितेनश्रवणेन कृतो याहृताप: तेन श्वास: तेन म्लानामुखश्रीर्यासां ता: बभूवुरिति दुकूलानि चके वलयानि चरु
वाग्रेयं ग्रस्तं समताडुगूलादयो यासां तथाभूता: काश्चन बभूवुरिति ॥५॥ तस्य श्रीकृष्णस्यानुध्यानेन निःस्पृहत्वाश्रवो

यस्याम: स्रोमधुपुरींदास्यामो नृपतेरसान् ॥ इत्याम: सुमहत्यर्थं यांति ज्ञानपरा: किल ॥६॥ एवमाबोध
नू यत्त्रगानंदे गोपा श्रुणोकुलं ॥६॥ ताप्यमास्तद्रुपश्रुत्यव भूवुर्व्याकुला भृशं ॥ रामकृष्णौ पुरीं नेतुमक्रूरं व्रजमा
गतं ॥७॥ काश्चित्तत्कृतहृत्तापश्वासम्लानमुखश्रिय: ॥ स्रस्तदुकूलवलयकेशग्रंथ्यश्च काश्चन
ध्वस्या स्वन्नटध्यानानिवृत्ता शेषवृत्तय: ॥ नाभ्यजानन्निमं लोकमात्मलोके गता इव ॥८॥ स्मरंत्यश्चाप
रा शौरे: सानुरागस्मितेरिता: ॥ हृदिस्पृशश्चित्रपदा गिर: संमुमुहु: स्त्रिय: ॥९॥ गतिं सुललितां चेष्टां स्निग्ध
हासावलोकनं शोकापहानि नर्माणि प्रोद्दामचरितानि च ॥१०॥ चिंतयंत्यो मुकुंदस्य भीता विरहकातरा:
समेता: संघश: प्रोचुरश्रुमुख्योऽच्युताशया: ॥११॥ गोप्य ऊचु: ॥ अहो विधातस्तव न क्वचिद्दया संयो
ज्य मैत्र्या प्रणयेन देहिन: ॥ तांश्चाकृतार्थान्वियुनंक्ष्यपार्थकं विक्रीडितं तेऽर्भकचेष्टितं यथा ॥१२॥

काश्चन दत्तनादिवृत्तयो यासां ता: इमं लोकं देहमपि न जानन्ति स्म मुक्ता इवेति ॥८॥ अपरा: स्त्रिय: शौरेर्गिर: स्मरंत्य: सं
मुमुहु: कथंभूता अनुरागेण यस्मितं तेन ईरिता हृदि स्पृशंति तितयाह हृदिस्पृश: मनोज्ञा: चित्राणि पदानि या
सु ता ॥९॥ विरहे ता कातरा विह्वला: अश्रुमुख्य: अच्युताशया: चित्ते यासां ता: ॥११॥ कृत्स्नशांतिविधाय विधिं पतीति विधात
रपरेत्य कमाक्षेपायंत्य आहु: ॥ अहो इति मैत्र्या हितावरणेन प्रणयेन स्नेहेन प्रकृतार्थान् अप्रभावानीय तान्वियुनंक्षि वि
योजयसि तस्मान्न वन दया वालिशाभिन्न मित्या हु: अपार्थकं निष्फलं ॥१२॥ १३४

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

नां

नवविंशेषु पुरीगकन्यकासु तेनेमाधिकोऽस्य॥ शकुनेनाथ कालिङ्गाविस्मितोऽस्य स्पष्टं श्रुत्वा मुम्भुक्तमनारथ्याः सत्याभवं नीतियो
पं तया ब्रह्म सुखो विहरति॥ रामकृष्णस्य पुत्रप्रथिकं मानितः॥ ॥ हे नाननेमोऽस्य स्वागतं यद्याभवति तथागतः स्वज्ञातिवेश्म
नां स्वमुहृद्दः॥ ज्ञातयः सपिण्डं बन्धवोऽसपिण्डाः संबंधिनः तेषामप्यकिमनमीवमपापमदुःखमिति यावत॥ अनामय
६२४ मारोग्य॥४॥ एवं प्रश्नोपि ममनातिसंगतेरस्या हं किं विनिहस्त्र गेहस्त्रकुरंगकामिनः॥ अस्माकं कुशलस्यामयेरोगेना पृष्ठे२
मुक्तः॥ सुखोपविष्टः पर्यंके रामकृष्णोरुमानितः॥ लेभे मनोरथान्सर्वान्पथियान्सचकारह॥ ॥ किमलभ्यं
भगवति प्रसन्ने श्रीनिकेतने॥ तथापि तत्परा राजन्न हि वांछंति किंचन॥ ॥ सायंतनाशनं कृत्वा भगवान्देवकीसुतः॥ वा२
सुहृत्सु वृत्तं कंसस्य पप्रच्छान्यच्चिकीर्षितं॥ ३॥ श्रीकृष्ण उवाच तात सौम्यागतः कच्चित्स्वागतं भद्रमस्तु वः॥ अ
पि स्वज्ञातिबंधूनामनमीवमनामयं॥४॥ किं नु नः कुशलं पृच्छे एधमाने कुलामये॥ कंसे मातुलनाम्नांग स्वानां
नस्तत्प्रजासु च॥५॥ अहो अस्मदभूद्भूरि पित्रोर्वृजिनमार्ययोः॥ यद्धेतोः पुत्रमरणं यद्धेतोर्बंधनं तयोः॥६॥ दि
ष्ट्याद्य दर्शनं स्वानां मह्यं वः सौम्य कांक्षितं॥ संजातं वर्ण्यतां तात तवागमनकारणं॥ ७॥ श्रीशुक उवाच॥ पृष्टो भगवता
सर्वं वर्णयामास माधवः॥ वैरानुबंधं यदुषु वसुदेववधोद्यमं॥ ८॥ यत्संदेशो यदर्थं वा दूतः संप्रेषितः स्वयं यदु
क्तं नारदेनास्य स्वजन्मानकदुंदुभेः॥ ९॥ श्रुत्वाक्रूरवचः कृष्णो बलश्च परवीरहा॥ प्रहस्य नंदं पितरं राज्ञा
दिष्टं विजज्ञतुः॥ १०॥ गोपान्समादिशत्सोपि गृह्यतां सर्वगोरसः॥ उपायनानि गृह्णीध्वं युज्यंतां शकटानि च॥ ११॥
मानेत इति नामयस्यात्तस्मिन्नतः स्वानां ज्ञातीनां तत्प्रजासु च॥५॥ अहो अस्म समभिसिनेवृजिनं दुःखं आर्ययोर्निरप
राधयोः यद्धेतोः पुत्रमरणं यद्धेतुस्तस्मात्॥६॥ हे सौम्य स्वानां वो दर्शनं अद्य मम संजातं दिष्ट्या भद्रं॥७॥ माधवः मधोर्वंशजो
ऽक्रूरः॥८॥ यो यत्संदेशो यस्य यदर्थं वा गाद् दृष्टि भिन्नतत्त्वार्थं अस्य कृष्णस्य स्वजन्म आनकदुंदुभेः सकाशा
त्॥९॥ विजज्ञतुः विशेषेण ज्ञापयामासतुः॥१०॥ सोपि नंदः गोपान्समादिशत् देवदर्शयात गृह्यतां इत्यादि नागोरसः

मा१ पि१

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

श्री
भा द
पू टी
१२२

भगवद्दर्शनाह्लादेन यद्बाष्पं तेन पर्याकुले ईक्षणे यस्य सः ॥ पुलकैराचितं व्याप्तमङ्गं यस्य स्वाख्याने अक्रूरोऽहं नम॥
स्करोमीति कथनेनाशक्नोत् ॥ ३५ ॥ अभिप्रेत्य अक्रूरोऽयमेतदर्थमागत इति ज्ञात्वा अर्कं सुदर्शनं तस्य अङ्गं चिह्नं तेनाङ्कित॥
रथाङ्गेन चक्रेणाङ्कितो यः पाणिः तेनाभ्युपाकृष्य उन्नमय्य आलिङ्गितवान् ॥ ३६ ॥ पाणी अञ्जलिरूपौ पाणिना एकेनैव गृही
त्वा ॥ ३७ ॥ मधुपर्कोऽपि च ॥ अर्हणं तस्मिन्नायुक्तं वित्तं महर्हणमाहरत् ॥ श्रान्तं ईयमर्पितवान् निमन्त्र्य ॥ ३८ ॥ सत्कृ
तं सम्मानितं निरनुग्रहे क्रूरे कंसे कथं केन प्रकारेणाजीवथ यूयं सौनः पशुघाती स एव पालको येषामवयो नाम मेषाः

भगवद्दर्शनाह्लादबाष्पपर्याकुलेक्षणः ॥ पुलकाचिताङ्ग औत्कण्ठ्यात्स्वाख्याने नाशकन्नृप ॥ ३५ ॥ भ
गवांस्तमभिप्रेत्य रथाङ्गाङ्कितपाणिना ॥ परिरभ्याभ्युपाकृष्य प्रीतः प्रणतवत्सलः ॥ ३६ ॥ संकर्षणश्च
प्रणतमुपगुह्य महामनाः ॥ गृहीत्वा पाणिना पाणी अनयत्सानुजो गृहं ॥ ३७ ॥ पृष्ट्वाथ स्वागतं तस्मै निवे
द्य च वरासनं ॥ प्रक्षाल्य विधिवत्पादौ मधुपर्कार्हणमाहरत् ॥ ३८ ॥ निवेद्य गां चातिथये संवाह्य श्रा
न्तमादृतः ॥ अन्नं बहुगुणं मेध्यं श्रद्धयोपाहरद्विभुः ॥ ३९ ॥ तस्मै भुक्तवते प्रीत्या रामः परमधर्मवित् ॥ मु
खवासैर्गन्धमाल्यैः परां प्रीतिं व्यधात्पुनः ॥ ४० ॥ पप्रच्छ सत्कृतं नन्दः कथं स्थ निरनुग्रहे ॥ कंसे जी
वति दाशार्ह सौनपाला इवावयः ॥ ४१ ॥ योऽवधीत्स्वस्वसुस्तोकान्क्रोशन्त्या असुतृप्खलः ॥ किं
नु स्वित्तत्प्रजानां वः कुशलं विमृशामहे ॥ ४२ ॥ इत्थं सूनृतया वाचा नन्देन सुसभाजितः ॥ अक्रू
रः परिपृष्टेन जहावध्वपरिश्रमं ॥ इति श्रीभागवते दशमस्कन्धे पूर्वार्धे अष्टात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३८ ॥

तेषु च तद्वत्त्वादिदं स्यथं निरनुग्रह इत्यनेनैवाह यो वधीदिति तोकान् लोकानिति अशुद्धपाठः ॥ असुतृप् इत्यनेनैव न।
पूर्यति यः अन्तः खलः तस्य कंसस्य प्रजानां हे अक्रूर यदसौ जीवनमात्रमपि दुर्लभं तेषां वः किं कुशलं विचारया
मीति ॥ मधुरया वाचा एवं सत्कृतः ॥ तेन च पृष्टेन अध्वपरिश्रमं संसारपरिश्रमं ॥ ४३ ॥ इति श्रीभागवतार्थ

१२२

धाता

रश्मिनेन पश्चाद्रूद्दः नेन विहृदः सं प्रमोपस्य सः प्रेमाणं ऊर्ध्वानि रोमाणि यस्य सः श्रद्धाणां कलाभिर्लेशो वा ऊलेर
णां यस्य सः प्रवस्कंदाव प्रुषा तेषु पदे सवेष्टनमलं तं ॥ अहो इति अहो प्रभोः नारायणीस्य ग्रसूनम्भिरजांसि इति उ
लंभनाभावप्य ननु किमर्थमेवं व्यलुठत नास्ति प्रेम मम प्रमेफलादर्शी द्रष्टाहे देहभृतामिति ॥१८॥ देहभृतामेतावदेव पु
रुषार्थः कं समसंदर्शनात ॥ आत्मस्य हरेर्लिंग श्रवणादर्शनादिभिर्योयमक्रूरस्यवृत्तिरिति संदेशः ॥ आयाय स्या
र्थस्य सः यावानकूरस्यजातइतिवा ॥२२॥ ततश्च कृष्णं रामं च ददर्श गोवाटे स्थितौ स्मितवितिमोदोहनेनतस्य्यानेपसो
नदूर्पणनाद्वादविद्रुसंभ्रमः प्रेमणोर्ध्वरोमाश्रुकलाकुलेक्षणः ॥ यथा देवस्कंदयस तेष्वेष्टनत प्रभोरमूज्यवि
रजांस्यहो इति ॥१८॥ देहंभृतामियानर्थो हित्वा दंभं भियं शुचं ॥ संदेशाद्यो हरेर्लिंगदर्शनश्रवणादिभिः ॥ १७
ददर्श कृष्णं रामं च व्रजे गोदोहनं गतौ ॥ नीलपीतांबरधरौ शरदंबुरुहेक्षणौ ॥२०॥ किशोरौ श्यामलश्वे
तौ श्रीनिकेतौ बृहद्भुजौ ॥ सुमुखौ सुंदरवरौ बालद्विरदविक्रमौ ॥२९॥ ध्वजवज्रांकुशांभोजैश्चिह्नितैरंघ्रि
भिर्व्रजं ॥ शोभयंतौ महात्मानौ सानुक्रोशस्मितेक्षणौ ॥३०॥ उदाररुचिरक्रीडौ स्रग्विणौ वनमालिनौ ॥ पु
ण्यगंधानुलिप्तांगौ स्नातौ विरजवाससौ ॥३१॥ प्रधानपुरुषावाद्यौ जगद्धेतू जगत्पती ॥ अवतीर्णौ जगत्यर्थे
स्वांशेन बलकेशवौ ॥३२॥ दिशो वितिमिरा राजन् कुर्वाणौ प्रभया स्वया ॥ यथा मारकतः शैलो रौ
प्यश्च कनकाचितौ ॥३३॥ रथात्तूर्णमवप्लुत्य सोऽक्रूरः स्नेहविह्वलः ॥ पपात चरणोपांते दंडवद्रामकृ
नद्व ष्णयोः ॥२८॥ प्रत्युद्गमोपनुकं पाँह्लिलासिन ॥ स्मितयुक्तमीक्षणं ययोस्ते ॥ उदारा रुचिरा क्रीडा ययोस्तौ स्र
ग्विणौ रत्नमालाभिरलंकृतौ ॥३१॥ प्रधानभूतौ पुरुषौ प्रकृतिपुरुषात्मकौ कृत आद्यौ नादिकृतः जगद्धेतू अतएव
जगत्पती विपरीतावर्णाणाठानो हेतुहनमद्भावः जगत्यर्थे भूभारापनयनाय स्वांशेन मूर्तिभेदेन बलकेशवौ स
तौ ॥३२॥ स्वप्रभया विगततिमिराः दिशः कुर्वाणौ कनकाचितौ स्वर्णाभ्यां विनिर्मितालंकारयोः रौप्यशैलो समाट् यथार्थं

अपि यत्पादपंकजमूले वरणागतेनाश्रवर्धितेन संयतं ॥ कृपामनेनातिदयार्द्रया दृशा मामीक्षितेना द्रष्टुं तितनं इमपयेवदिनष्टा
खिलसकल्मषः परां मुदं वोढा प्राप्स्यामीति ॥ १ ॥ अथ मां परिरप्स्यते आलिङ्गिष्यति यदा तदैव मे आत्मा देहः तीर्थीक्रि
यते तिपावित्रीकरिष्यति कर्मातिशयिलाभविष्यतीति अनो दहात ॥ २ ॥ ततो भगवता तेन रजन्मभृतः सफलजन्मा
नः ॥ अथ तज्जन्मैव न भवतीत्याह ॥ महीयसेति महीयसा श्रीकृष्णेन यो न आदृतः ॥ तस्य जन्म धिक् अमुष्य जन्तोः ॥ ३ ॥
ननु महदादिषु यदि शेषगतामप्रश्रयाद्योनीव धर्माः कथमीश्वरे समगच्छते अत आह न तस्य कश्चिद्दयितः सुहृत्तमः
अप्युपविश्य मूले वाहितं कृतांजलिं मामीक्षितेन सस्मितं मादृशा ॥ सपद्यपध्वस्तसमस्तकिल्बिषो वोढा
मुदं वीतविशंक ऊर्जितां ॥ ४ ॥ सह तम ज्ञातिमनेन्यदेवं दोर्भ्यां बृहद्भ्यां परिरप्स्यतेऽथ मां ॥ आत्मा हि तीर्थी
क्रियते तदैव मे बंधश्च कर्मात्मक उच्छ्वसित्यतः ॥ २ ॥ लब्धांगसंगं प्रणतं कृतांजलिं मां वक्ष्यते कृतानेत्युरु
श्रवाः ॥ तदा वयं जन्मभृतां महीयसा नैवादृतो यो धिगमुष्य जन्मतत् ॥ २१ ॥ न तस्य कश्चिद्दयितः सुहृत्तमो
मानुवाप्रियो देष्य उपेक्ष्य एव वा ॥ तथापि भक्तान्भजते यथा तथा सुरद्रुमो यद्वदुपाश्रितोऽर्थदः ॥ २२ ॥ किं
चाग्रजो मावनतं यदूत्तमः स्मयन्परिष्वज्य गृहीतमंजलौ ॥ गृहं प्रवेष्याप्तसमस्तसत्कृतं संप्रेक्ष्यते कंसकृ
तं स्वबंधुषु ॥ २३ ॥ श्री ॥ इति संचिंतयन् कृष्णं श्वफल्कतनयोऽध्वनि ॥ रथेन गोकुलं प्राप्तः सूर्यश्चास्तगिरिं नृ
प ॥ २४ ॥ पदानि तस्याखिललोकपालकिरीटजुष्टामलपादरेणोः ॥ ददर्श गोष्ठे क्षितिकौतुकानि वि
हितैः ॥ तद्विपरीतो द्वेष्य एवं संबंधयति विकृत उपेक्ष्य इति तथापि भक्तान्भजते तेन तदेव यथा यो भक्तः ॥ तां तथा भज
तेयथा यामाप्रपद्यते तांस्तथैव भजाम्यहमिति श्रीभगवद्वचनात् ॥ अविषमत्वेपि भक्ते वैषम्यफलं दृष्टान्तेन
ययाचा ॥ २२ ॥ अग्रजः श्रीरामः यो मयांजलिः करिष्यते तस्मिन्नेव गृहीते मामाज्ञातिसमस्ता
द्रष्टान्तः ॥ यद्वत्स्वद्रुमः सुतः ॥ २२ ॥ अग्रजः श्रीरामः यो मयांजलिः करिष्यते तस्मिन्नेव गृहीते मामाज्ञाति समस्ता
निसत्कृतानि एनादीनि येन व्रतं मां ॥ सतु मार्गे मया पि नैवेदितं याप्रयेन प्राप्तं इति ॥ २४ ॥ अखिले लोकपालेः कि
रीटेषु जुष्टा ॥ अमलाः पादरेणवः यस्य तस्य पादस्तिति कौतुकानि चिह्नितेरलंकारभूतानि ॥ २५ ॥ ॥

दृष्टि २

वैलोक्येपवंकांतनैटह्विस्तहनोमनोहरं अतएवश्रिय ईप्सितेश्रास्यरंपवंभूतंरूपंश्रीमूर्तिंदधानंत्वमीश्वरंद्रक्ष्यामीतिअ
गलितागुषमः प्रभातसमयाःसुदर्शना ॥ सूर्यप्रभाताराजमः शुभस्त्वकावभूतोरित्यर्थः ॥१४॥ किंचअथनिवर्तरूपसप
टिंत्ववगोमेव यथादवतीर्णाःमतप्रधानयोंपुरुषयोरामकृष्णयोश्चरणंयोगिभिरप्याप्तलाभायकेवलंधियेवधृतं
साक्षात्करहेनमस्यामीति ॥ श्रीधांमहात्नयोः सर्वोत्नगोपोश्वेतिनमस्यामीतिकिंचापीति ॥१५॥ अथास्यतंथास्मातिन
द्विभावयतिदत्ताभयमितिसार्धेन ॥१६॥ बलितातावनपटचयपरिमितितदानसमयेतस्यहस्तउदकंदत्तानिहते
कौषिकवंद्रःतेनापिगोवर्धनोद्धरणोदतेनतस्याभिषेकसमयेहंजोऊवेना यस्मादेकेकोदत्तमिति ॥ मू

तंवयामूंवंमहतांगतिगुरुंत्रैलोक्यकांतंदृशिमन्मनोहरं ॥ रूपंदधानंश्रियईप्सितास्पदंद्रक्ष्येममासन्नुषसः
सुदर्शनाः ॥१४॥ अथावहद्दः सपदीश्वयोरथ्यात्मथानंपुमांश्चरणांस्वलब्धये ॥ धियाधृतंयोगिभिरप्यहंध्रु
वंनमस्यआभ्यांचसर्वीस्वतोकसः ॥१५॥ अथाविमलेपतितस्यमेविभुःशिरस्यधास्यन्निजहस्तपंकजं
दत्ताभयंकालभुजंगरंहसाप्रोद्वेजितानांशरणौषिणांनृणां ॥१६॥ समर्हणंयत्रविधायकौशिकःतथा
बलिश्वाणजगत्रयेंद्रतां ॥ यद्वाविहारेव्रजयोषितांश्रमंस्पर्शेनसौगंधिकगंध्यपानुदत् ॥१७॥ नमस्युपे
ष्प ॥ त्यात्रिवुद्धिमच्युतःकंसस्यदूतःप्रहितोपिविश्वदृक् ॥ योंतर्बहिश्चेतसएतदीहितंक्षेत्रज्ञईक्षत्यमले
नचक्षुषा ॥ ततोभिवंद्यचरणौसंसारभयनिवर्तकंसकामानामभ्युदयप्रदंचेत्युक्तं ॥ अनुरक्तानां ... परमस्वर्गिदंचेत्याहयद्वाबाधा
हाविलकेविहारेरासक्रीडायांसौगंधिकस्यगंधःवगंधोयस्य ... तत्सौगंधिकगंधि ॥१७॥ एवंपरमानुग्रहेसंभाव्य
पुनरप्यात्मसंभवमाशंकयपरिहरतिनमयीतियद्यप्यहंकंसेनप्रहितः ॥ अतुलस्यदूतःतथापिमयिवैरयमितिबु
द्धिंनदृष्टिपश्यतिनकरिष्यतीत्यर्थः ॥ यतोविश्वदृक्सर्वज्ञः अतोममचेतसोंतस्थयदीहितंचेष्टितं ॥ यतयः क्षेत्रज्ञः
अंतर्यामीतिनमस्तानेनवांते ॥ अयंभावः ॥ चेतसोबहिरेवकेसमनुवर्तंते ॥ अंतस्तुकंसमेवतंहृदतोमोहदृष्टिश्य

[illegible]

श्री भाद पृष्ठ ६६

वक्रके याह्वतेनेदानीमिवस्तुभमस्ववकंदृष्टाग्रतिहर्षं ग्राह ॥ प्रदत्तिाणामिति ॥ ॥ पुनरप्यविंनयतिग्रप्ययेति
ईपुष्ठः ग्रामवन्तः लावएयधाम्नाश्रयः तस्याविसोर्यद्दावेसोलावएययुक्तेयस्ताभवश्रुः तस्यापलेववनदर्शने भविना
विघातिग्रपियद्येवं स्यान्नहिमन्यमम ट्रगालोचनस्यफलेनस्यादितितत्रग्रपितस्यादेवमर्य ॥ ॥ यद्दितितचि
तंभिः ॥ फलकं तवैवंपाका ॥ नत्वस्मदादिवदेवकलेनभाक्तत्वादिधर्मैः तत्रतत्रग्रतीयमानं कथंविभुत्वमिती
मापाका ग्राकत्रेयणा पाक्तवंस्वतत्त्वेनतमहं दृष्टामीतिमनोरथं करोति ॥ तथाहि रत्नाणामात्रेणकेनाग्रमत्समेताः
कार्यकारणयोर्लीलानाइत्तणामात्रेतीयहं ईदितानाइतिग्रहंकारहीनः ॥ तथाग्र पास्तनमाभिदाग्रमः तमः स्वत्ता
नेतमस्माभिदाभेद ॥ तेनाग्रमः ग्रभिनिवेशादिग्रणास्ताग्रपाकृताः तमग्रारण्यायस्मिन्तत्कतपुनन्नाह
ग्रप्ययतिस्मामंतुजनवमी युषाभारावतारायपुत्रानिजेकृया ॥ लावएयधाम्नोभवितोपलंवतंमयेन ॥
तस्याफलमंजमारेशा ॥ ॥ यंईदितंहरव्हिताप्यमत्यताः ॥ स्वतजमापास्तुतमाभिदाग्रम ॥ सुमाय
याला नवविततस्तदीत्तयाप्राणात्तपीभिः सहतेघभीयते ॥ ॥ यस्याविलासीवहभिः सुमगलैर्वी
वाभिश्रागुणाकमंतनमभिः ॥ ग्रणोति षुभंतियुनंतिवैजगायास्तद्विरक्ताश्रवणाभनाम्नता ॥ ॥ सवा
वतीलतः विलमात्रतावयस्त्रसत्तुयालामावियग्रामहतत ॥ यणाविततवतत्रजग्रास्तरईस्ववाणायंति
स्वतेजसा विक्रमानितयस्व ३ मातावकाणातयास्वमायुयास्वाधीनयामायमयातदीत्तयातस्पैवेद्व्याग्रा
ताणत्वपीभिःसहितेः ॥ ग्रात्मनग्रात्मनिस्वस्मित्रेववर्त्तितेः जीवेसदनपूगृहेगृहेदावनतरूपगापीगृहेषुवलील
याकर्माणिकृतवंतनत्तवृदभीयते ग्रभिमुखेनप्रतीयते ॥ ननुसर्वथाहंकारादिरहितस्यग्रात्मारामस्यली
लापिकुतइत्याशंक्याह ॥ यदानुगृहार्थत्यागायलाह ॥ ग्रविलानिश्राखिलस्यवाग्रमीवानिपापानि ... नीति
ग्रखिलामीवहानितैनयास्मसमंगलैः ॥ श्रामन्तानिमंगलानियस्यैस्तः गुणा कर्मदयः कर्माणि ... मानिचते
विभिस्रावुकावाचः जगत्सारयंतिजीवयंतियतियतिरिक्तमाह याइतितैविरक्ताः रहितः तासु लक्षतः ग्रपि

३ंग्रंति ग्राम ... ति ... निपवि ...

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

अर्हते यो मया यत्स्व स्यास्य क्रमस्य स्पर्शेन अत्र संभवमात्रं का पुनः संभावयति ममैतदिति द्वयेन ॥ ३ ॥ विषयात्म
नो विषया विष्टचित्तं श्रुत्वा कुलं यस्य तस्य ब्रह्मकीर्तनं वेदोच्चारणं यथेति ॥ ४ ॥ अथवा मैवं किं तु अधमस्यानीदृ
श्यापि ममस्यादेवं कृतं तत्र उपलक्ष्य आह ह्रियमाणाः कालनद्येति अयं भावः यथा नद्या ह्रियमाणानां तृणादीनां कि
चित्कदाचित्तीरे तिलतया कमेवं मे तेन ह्रियमाणोपि जीवानां मध्ये कश्चित्तीरे स्थित इति संभावयति ॥ ५ ॥ अतो नया
अत्येवमस्मा मम गलेत् श्रवणं नष्टमेवेति न्यायतं भवे जन्म च सफलं जातमिति जायते यद्यतः नमस्करिष्या
मि ॥ ६ ॥ अमंगलनाशाय कृतकातरमाह कं मे तिव नत्या श्रुत्यैव इति खलः कंसोपि ममानुग्रहं अन्यते कृतवान्य
२ गकृन्नपयि महाभागो भगवंत भुते तेन ॥ भक्तिपरा अनुपगतय एवमेतद्वितयं तत ॥ २ ॥ किं मया चरितं
३ ॥ ४ भद्रं किं तप्तं परमं तपः ॥ किं वाप्यथार्हते दत्तं यद्द्रक्ष्याम्यद्य केशवं ॥ ३ ॥ ममैतद्दुर्लभं मन्ये उत्तमश्लो
कदर्शनम् ॥ विषयात्मनो यथा ब्रह्मकीर्तनं शूद्रजन्मनः ॥ ४ ॥ मैवं ममाधमस्यापि स्यादेवाच्युत
दर्शनं ॥ ह्रियमाणः कालनद्या क्वचित्तरति कश्चन ॥ ५ ॥ ममाद्यामंगलं नष्टं फलवांश्चैव मे भवः य
न्नमस्ये भगवतो योगिध्येयांघ्रिपंकजम् ॥ ६ ॥ कंसो बताद्याकृत मेत्यनुग्रहं द्रक्ष्येंघ्रिपद्मं प्रहितोमुना
हरेः ॥ कृतावतारस्य दुरत्ययं तमः पूर्वेतरन्यन्नखमंडलत्विषा ॥ ७ ॥ यदर्चितं ब्रह्मभवादिभिः सुरैः
श्रिया च देव्या मुनिभिः ससात्वतैः ॥ गोचारणायानुचरैश्चरद्वने यद्गोपिकानां कुचकुंकुमांकित
म् ॥ ८ ॥ द्रक्ष्यामि नूनं सुकपोलनासिकं स्मितावलोकारुणकंजलोचनम् ॥ मुखं मुकुंदस्य गुडालका
वौ हेरं विप्र यद्द दृष्ट्वा द्रक्ष्यामीति पूर्वेणान्वयः तदाह यः ॥ ततः सर्वावतारलीलायामवतीर्णं अर्चितं प्रत्येकं विभावयति ॥ ७ ॥ ब्रह्मा
दिभिरर्चितमिति परमैश्वर्यमाह ॥ श्रिया चेति सौभाग्यातिशयं मुनिभिर्भक्तिसहितैः परमपुरुषार्थत्वं गोचा
रयति ॥ कृपालुत्वं यद्गोपिकानां रतिप्रममात्रसुलभत्वं ॥ ८ ॥ मनोरथान्तरं करोति द्रक्ष्यामीति शोभमानो क

अस्तु नाम
हितोः

श्री भाग द टी ९३

प्रातस्त्वेकशीवधानेतन्नारदोक्तमेगीकृत्यपुत्रनत्लेश्वेवपञ्चतवारयत्तोव्यामोहतः। यद्दाबोमवधः शर्वमेवहूतो।
पिवेषधारिवं प्रमेगादत्तो व्यतरतिहृष्टवे॥ केचित्पुनः शालचुडवधात्पूर्वमेवपूडतितमाहु॥ पकेदेति॥ एम
षव दाचविनवानुस्मयंवोवदावितेः सत॥ श्रपावाह्स्य पकृ घनिनाय॥ २१॥ पिदधत्सादितवान॥ २॥ शरम
स्वाप्युपपुरःस्त्रीः। मिस्तव॥ २॥ पशुमार्यं यथाभवतितथ्यति॥ श्वासमितयर्थ॥ २२॥ गोपैः स्तूयमानः ऽपा।
श्रीशुकः॥ पवंयट्टपतिकृस्लेभागवप्रवाम्मनिः॥ शाणिपन्नाभ्यनुज्ञातोययौतहृशनोस्तवः॥ ॥ मा
वानपिराविरोहत्नाकेशिनमाहव॥ पश्नतपालयन्नालेः श्रीतैः व्रजसमावोवह॥ २६॥ पकदानेपशु।
न्पालनाष्वयनोद्भिमानुष॥ वक्रुनिलायनक्रीडाः चोचपालापदेशतः॥ ॥ नज्ञासंकुतिविभ्रोवाः पा।
लाश्वकतिविक्रूप॥ मेषायितान्श्रुतंवेकेविजक्रूरकृतोभया॥ २८॥ मयपुत्रोमहामायोमायोमायापालवृषाह
धकूमेषायनानेपावाहपायश्वारायंतोवहून॥ २९॥ गिरिदर्यौविनिर्ह्यतिप्यनीतेनीतेमहासवः शिशि
नयापिदृथेह्राववतुःपचावशाषिता॥ २॥ तस्यतनकर्मविज्ञायकृष्णःशरणदःसतां॥ गोपानयंतो
नयाहत्वकहरिविवाजसा॥ ३१॥ मनिजरूपमास्थायगिरीटसहशवली॥ ३ श्लोन्वमेकुमान्मानेनश
क्रोह्नुहणनर॥ ३२॥ तन्निरस्त्राच्छनोदभ्यांपातविवामहीतले॥ पपतंतासवेदेवानांपशुमारममा
यत॥ ३३॥ गुहापिधानंनिर्भिद्यगोपान्निःसार्यकृच्छ्रतः स्तूयमानः सुरैर्गोपैः प्रविवेशस्वगोकुले॥ ३४॥
३ इतिश्रीभागवतेदशमस्कंधेत्रिंशः॥ ३७॥ श्रीशुकः॥ अक्रूरोपिचतांरात्रिंमधुपुर्यांमहामतिः उषित्वारथमास्था
विवेमानिकर्दैवैः॥ २४॥ इतिश्रीदशमस्कंधेसप्तत्रिंशः॥ ३७॥ अष्टात्रिंशेयथाध्यायनंदक्रूरोगोकुलेगतः॥ ... तथैव
रामकृष्णाभ्यांगृहंनीतःसत्कृतः॥ प्रातः॥ केचित्तुवधेहृत्रहादश्रपानिगीतेमुनो॥ ततोव्योमहतेक्रूरः सायंगोकुल
मागमत्॥ तदेवंश्रीभगवतानारदेनकेशवधादिकायैविज्ञाप्यते॥ श्रीकृष्णसमपुरागतमपुयनावतेनतदाक्रूरगोपि

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

परप्रेवाहं तिष्ठ्वैवेवस्वक्रूरएष्यति एवो मथुरां गतो मि परपूर्वः चाणूरादींश्च मया निहतौ द्रक्ष्यामीति सिद्धवन्निर्दे
शो विलापनप्रकारविशेषः ॥८ तस्यानुतदनेन रणीसादीनां शोवः पंचजन्यः वधं द्रक्ष्यामीति शेषः ॥ भाविनिर्दे
शमात्रमेनत्रवीत विवर्तितं ॥१७॥ भार्यया गोवर्धनासहस्वधामतः महाकालरूपात् ॥१९॥ द्वारकायां वसन्न
नीकरिष्यति ॥२०॥ अमुष्य विष्णुवस्य अभार्यस्य वर्षवेतिज्ञाप्यकृतनाभिनंदनं श्रीभगवंतं नमस्यति द्वयेन ॥२१॥
विशुद्धविज्ञानघनं केवलज्ञानैकरूपं तिश्रनपवस्वसंस्थया मस्वरूपस्य सम्यक्स्थित्यैव परमानंदरूपया स
दिष्टाते निहतो दैत्यो लीलया यं हयाकृतिः ॥ यस्याहेषितसंत्रस्तास्यजंत्यनिमिषा दिवं ॥२२॥ बालस्व
ष्टिके वैनमल्लान् यां द्वहस्तिपान् ॥ कंसं च निहतं द्रक्ष्ये परश्वोहनि ते प्रभो ॥२६॥ तस्यानुशंखयवनमुरा
णां नरकस्य च ॥ पारिजातस्य हरणमिंद्रस्य च पराजयं ॥२७॥ उद्वाहं वीरकन्यानां वीर्यशुल्कादिलक्षणं ॥
तां ॥ नृगस्य मोक्षणं शापात् द्वारकायां जगत्पते ॥२८॥ स्यमंतकस्य च मणेरादानं सह भार्यया
मृतपुत्रप्रदानं च ब्राह्मणस्य स्वधामतः ॥२९॥ पौंड्रकस्य वधं पश्चात्काशिपुर्याश्च दीपनं ॥ दंतवक्रस्य निधं
नं चैद्यस्य च महाक्रतौ ॥३०॥ यानि चान्यानि वीर्याणि द्वारकायामवसन्भवान् ॥ कर्ता द्रक्ष्याम्यहं तानि गे
यानि कविभिर्भुवि ॥३१॥ अथ ते कालरूपस्य क्षपयिष्णोरमुष्य वै ॥ अक्षौहिणीनां निधनं द्रक्ष्याम्यर्जु
नसारथेः ॥३२॥ तामीश्वरं स्वाश्रयमात्ममायया ॥ विनिर्मिताशेषविशेषकल्पनं ॥ क्रीडार्थमप्या
त्तमनुष्यविग्रहं ... सर्वैश्वर्यायनं ते प्राप्तकामतो कामत्यमकत्पतामाहश्रमोचवाक्षितमिति ॥ ननु वाक्यादेर्दितत
हितदृक्निवारासमस्ति अत आह ॥ ... नित्यनिवृत्तमायागुणप्रवाहो यस्मात्तं अतो
भगवंतं विवतिशायैश्वर्यैः महिमादिभिः ... मिति ॥ ननु विकालनस्वकथं ... नाना सिवेन्नक्य मयगुरा
प्रवाहं प्रवीषितज्ञाहं ॥३३॥ ईश्वरमन्यस्यवशापितारं स्वाश्रयं अमनस्यावपंअनश्रात्ममायाश्रम्याधीनमा

विशुद्धविज्ञानघनं स्वसंस्थया समाप्तसर्वार्थममोघवांछितं ॥ स्वतेजसा नित्यनिवृत्तमायागुणप्रवाहं भगवंतमीमहि ॥

२५

२३

त्रुटिः१

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

तु वाच्यं सत्यवक्तः किं तत्सर्वं सुहृत्स्यादरमार्गेण वत प्रवदः इति ॥ ब्रह्म इदं सर्वं वेदितव्यं केन सत्त्वेन वा निर्विमार्गकी विन्यासप्र
यभावः तमीश्वरः गुणात्म महात्मन प्रवर्तीत्योऽसि ॥ प्रत्नस्तदनुरूपा वर्णेन विश्वं पालयेति ॥ प्रत्नस्य यिनावङ्यशः केऽ
कनाम्नीत्याह ॥ प्रश्नमेयान्प्रत्नपरिच्छिन्नस्वरूपयोगेश ॥ अचिन्त्यप्रभाव ॥ जगदीश्वर विश्वनियन्तः ॥ वासुदेव सर्वभूते
षु वर्तमानमात्मानं त्वामसर्वस्यात्मरूपं संपूर्णतिमात्वेतां प्रकृष्टप्रभो सर्वेश ॥ किं कस्य मे तु रूपो हमिति वेदनमात्रं तमा
त्ममति ॥ ॥ न हि त्वं मे वक्तव्यापि च्छिन्नः किं तत्सर्वभूतात्मना मतं वपकोऽनुग्रहत्मन्नात्मात्मतस्तूनतेन इष्टः ततः एवं सा का
ष्ठानां ब्रह्मण्यो निर्विवर्तिभूतं सुखियैवोऽपि तन्नरूपसंह न्याह ॥ गुह्य इति प्रत्न ॥ देहात्वा ॥ गुहाशयः बुद्धेरपि गोचरः

देवर्षिः परमं गुह्यं भागवत प्रवरो नृप ॥ कृत्स्नमाक्षिप्य कमीशं पृष्टसंदमभाषत ॥ ॥ श्रीनारद उ० ॥ कृत्स्नक
ष्णाप्रमेयात्मन्योगेशान जगदीश्वर ॥ वासुदेवाखिलाधार सात्वतां प्रवर प्रभो ॥ १ ॥ त्वमात्मा सर्वभूतानां
मेकाज्योतिर्विवृधसा ॥ गूढो गुहाशयः साक्षी महापुरुष ईश्वर ॥ ॥ प्रत्न ॥ नात्माश्रयः एवं मायया मा
सृजेत्गुणान् ॥ तैरिदं सत्यसंकल्पः सृजस्यत्स्य वसीश्वर ॥ ॥ स त्वं भूधर भूतानां दैत्यप्रमथरक्षसां प्रव
तीर्णोऽसि नाशाय सतां नाम पालनाय च ॥ ॥ ॥ ८ किं त्वसाहीन हिंसात्मीह प्रपन्न इत्यर्थः स
पि च महापुरुषः अतः परिच्छिन्नमतिभिर्न दृश्यसे इत्यर्थः ॥ न हि सर्वा न वनं किं प्रमाणमत आह ईश्वरः नो
हि स्वं विना परं तत्त्वाणां जीवानां प्रवर्तितं घटत इति भावः ॥ अहमीश्वरः अन्यन्न वेमीशितव्यमित्यत्र कृत आह
प्रत्नत्मात्मनेनेति ॥ साधनांतरनिरपेक्षः एवात्माश्रयः स्वतेजं मायया शक्त्या भवान्स्वस्तेजे स्पष्टवानतः सृष्ट्यु
त्तमिदं विश्वं सृजसि पालयसि ॥ अस्मि संहरसि ॥ न तु स्रष्टा दिक्रिया ॥ मदद्कामकसाध्ये वदृष्टत्यत आह सं
त्यसंकल्पः इति ॥ न हि संकल्पं साध्यो वाहि ॥ साधनापेक्षेति भावः ॥ अतस्त्वमीश्वरेत्युपसंहारं श्रुत्वन माह ॥ ॥ भूध

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

ततः स केशी तं कृष्णं स्पृष्ट्वा मुखेन लोकं पिबन्निव मुखं विवृत्य [illegible] अभिमुखं जगाम ॥ किं वा त्वमर्ष
णेन निकृष्टपितः अनन्तं असहमानो वा अत्यक्रुद्धो नचात्तुं दुरासदः ॥ अन्ये वा भिर्भावनमशक्यः ॥ दुरत्यय इ॥ ध
नः सत्त्वदुरतिक्रमः ॥ अत्रहेतुर्वेदनवः ॥ ४ ॥ तद्वत्तं तं वीर्यमाहननाय प्रसारितयोः पादयोः हस्ताभ्यां गृहीत्वाप
रिविध्य भ्रामयित्वा अवस्थितः ॥ तथैव स्थितो बभूव ॥ ५ ॥ आदाय मुखं आमार्थं वेगेन हरिं प्रत्याद्रवत् ॥ सोपि
सन्तं निशाम्याभिमुखो मुखेन सर्वं पिबन्निवाभ्यद्रवदत्यमर्षणः ॥ जवानपद्मामरविंदलोचनं दुरासदं
दुरत्ययः ॥ ६ ॥ तद्वञ्चयित्वा तमधोक्षजो रुषा प्रगृह्य दोर्भ्यां परिविध्य पादयोः ॥ सावज्ञमुत्सृज्य धनुः
शतान्तरे यथोरगं तार्क्ष्यसुतो व्यवस्थितः ॥ ७ ॥ स लब्धसंज्ञः पुनरुत्थितो रुषा व्यादाय केशी तरसापतद्
धरिम् ॥ सोऽप्यस्य वक्त्रे भुजमुत्तरं स्मयन्प्रवेशयामास यथोरगं बिले ॥ ८ ॥ दन्ता निपेतुर्भगवद्भुजस्
पृशस्ते केशिनस्तप्तमयः स्पृशो यथा ॥ बाहुश्च तद्देहगतो महात्मनो यथामयः संववृधे उपेक्षितः ॥
समेधमानेन स कृष्णबाहुना ॥ निरुद्धवायुश्चरणांश्च विक्षिपन् प्रस्विन्नगात्रः परिवृत्तलोचनः ॥ पपा
त लेण्डं विसृजन्क्षितौ व्यसुः ॥ ९ ॥ तद्देहतः कर्कटिकाफलोपमाद्व्यसोरपाकृष्य भुजं महाभुजः
अविस्मितोऽयत्नहतारिरुत्स्मयैः प्रसूनवर्षैर्दिविजैरभिष्टुतः ॥ १० ॥
हरिर्हंसव ॥ उत्तरं भुजं सव्यानिभयवे [illegible] दृष्टान्तः ॥ यथोरगं बिले इति ॥ ८ ॥ ततः किं तद्दाह दन्ता इति ॥ चर्वणाय अभावद्भु
जस्पृशो नीति व्यादाने नये विप्लुता [illegible] यः लोहस्पृशो नीतिस्पृशः ॥ यद्वा तप्तमयः अग्नितप्तलोहादिस्पृशो यथेति
आमयो जलोदरं पुरीषं उत्सृजन् ॥ ९ ॥ कर्कटिकाफलं हि पक्वं प्रसवेतं विदीर्णं भवति तद्वत् हि दीर्ण देहस्य देहाद्वि
गतप्राणात् अविस्मितो भावे [illegible] हितः अयत्नेन हतो अरिर्येन सः ॥ कंसायन [illegible] मादिश्य नारद इत्यादिपद्यै
नैः कंसवधानापक्रमस्य कार्यमावेदयन्मुनिः नारदो हि देवर्षिरिति ॥ १८ ॥

तथाने ३

दरम्[illegible]

श्री
भा०द०
पूर्वा०
१२८

मनीषितं विचारितं सम्यक् कृत्वा वयं मरणेन मार्जनं तथाप्येतावानभिनिवेशो न कार्य ॥ इति भविष्यत्सूचयन्ना

ह सिद्ध्यसिद्ध्योर्विनिपुरुषकारस्य समत्वमभिवादिना माहम नोरथानिति ४० ॥ इति श्रीभागवते षट्त्रिंशोध्यायः ॥ ३६ ॥

समनिंशे हते केशिना व्योमा भावि ... कर्मभिः ॥ नारदेन स्तुतः क्रीडन्व्योमासुरमथावधीत् ॥ एवं श्रासुरं

यदुक्तं केशिनेह यो वधिष्यति ... कंसप्राणसमं हत्वा कंसस्य सुमित्रा केवीत् ॥ प्रथमश्लोकेन यदुवं भूतः केशी

अक्रूरः राजन्मनीषितं सम्यक् तव स्वावद्यमार्जनं ॥ सिद्ध्यसिद्ध्योः समं कुर्याद्दैवं हि फलसाधनं ॥ ३८ ॥ मनो

३९ रथान्करोत्युच्चैर्जनो दैवहतानपि ॥ युज्यते हर्षशोकाभ्यां तथाप्याज्ञां करोमि ते ॥ ३९ ॥ एवमादिश्य चा

क्रूरं मंत्रिणश्च विसृज्य सः ॥ प्रविवेश गृहं कंसस्तथाक्रूरः स्वमालयं ॥ ४० ॥ इति श्रीभागवते दशमस्कं

धे षट्त्रिंशोध्यायः ॥ ३६ ॥ श्रीशुकः ॥ केशी तु कंसप्रहितः खुरैर्महीं महाहयो निर्जरयन्मनोजवः ॥ सटा

वधूताभ्रविमानसंकुलं कुर्वन्नभो हेषितभीषिताखिलः ॥ १ ॥ करालवक्त्रो विकटास्यकोटरो बृह

द्गलो नीलमहाम्बुदोपमः ॥ दुराशयः कंसहितं चिकीर्षुर्व्रजं स नन्दस्य जगाम कम्पयन् ॥ २ ॥ तं त्रास

यन्तं भगवान्स्वगोकुलं तद्धेषितैर्वालविघूर्णिताम्बुदं ॥ आत्मानमाजौ मृगयन्तमग्रणीरुपा

ह्वयत्स व्यनदन्मृगेन्द्रवत् ॥ ३ ॥

२ तं त्रासयन्तं भगवानुपाह्वयदिति द्वितीयेनान्वयः ॥ महाहयः सन् महीं निर्जरयन् विदारयन् ॥ सटाभिः केशैरव

धूतानि ॥ इतस्ततः क्षिप्तानि ॥ अभ्राणि विमानानि च तैः संकीर्णं नभः कुर्वन् हेषितैरेव जातिशब्दैः भीषिता

खिलः सर्वो येन सः ॥ तद्धेषितैः रतिनिष्ठुरैः हेषितैर्वालैः पुच्छलोमभिः विघूर्णिताः परिभ्रामिताः अम्बु

दा येन तं आजौ युद्धार्थमात्मानं मृगयन्तमन्विष्यन्तं अग्रणीः सन् उपाह्वयत् समीपमाजुहाव स च के

राम
१२८

मेनाउत्तुंगासंभारिहरविनस्थानानि ॥ १९ ॥ श्रुत्वाहितौशत्रू ॥ २० ॥ मीढुषेवरदाय ॥ २१ ॥ अर्थ्यतांवत्स ः अर्थसिद्धांतमेवजाना
नीति ॥ २२ ॥ दानपते स्वक्रूरः ॥ मेत्रमित्रकृष्णेनयाकिंपतावकौ ॥ २३ ॥ नमद्रजः सादरः हिततमस्थानविपुनइति ॥ २४ ॥ स्वा
रामकृष्णौततोमंत्रंमंतुः किंतनिदर्शितः ॥ भवद्भ्यामिहसंप्राप्तोहन्यतांमल्ललीलया ॥ २५ ॥ मंचाःश्रितं
तांविविधामल्लरंगपरिश्रिताः ॥ पौराजनपदाः सर्वेपश्यंतस्तेरसेपुते ॥ २६ ॥ महामात्रेनयामुद्रांगहातु
पनीयतो ॥ द्विपः कुवलयापीडोनहितेनसमाहतौ ॥ २७ ॥ आरभ्यतांपतुर्यागस्त्वदंतुदेशपायपयाविधि ॥ वि
शुसंतुपश्वमर्थ्यनभूतराज्ञायमीढुषे ॥ २८ ॥ इत्याज्ञाप्यायतेतत्रआहूयपदुपुंगव ॥ गृहीतापाणिनापा
णिततोक्रूरस्तुवावह ॥ २९ ॥ ओमोदानपतेमंत्रंक्रियतांमेत्रमादरात् ॥ नान्यस्त्वत्तोहिततमोविद्यतेभोजवृसि
पुर ॥ ३० ॥ अतस्त्वामाश्रितः सौम्यकार्यगौरवसाधने ॥ यथेंद्रोविष्णुमाश्रित्यस्वार्थमध्यगमद्विभुः ॥ ३१ ॥ पा
नुरेवगेतत्रसुतावानकदुंदुभेः ॥ श्यामानेतौविहानेनवध्यनानयमाचिरं ॥ ३२ ॥ निसृष्टः किलमेमत्तु देवे
वैक्रवसंश्रयेः ॥ तावानयस्मसंवापूर्नदायेः सासुपायनैः ॥ ३३ ॥ हुतावपिष्वोरक्षानीतोकालकल्पेनहस्तिना
पारपुत्रैततोमल्लैर्घातयुवेयक्ततोपमैः ॥ ३४ ॥ ततयानिहतयोस्ताभ्यांवसुदेवपुरोगमान् ॥ तद्वंधून्निहनि
ष्यामिवृष्णिभोजदशार्हकान् ॥ ३५ ॥ उग्रसेनंचपितरंस्थविरंराज्यकामुकं ॥ तद्भ्रातरंदेवकंचवधयिष्याम्यवि
हिवामम ॥ ३६ ॥ ततस्तुपामहीमित्रमविरीनष्टकंटका ॥ जरासंधोममगुरुर्द्विविदोदयितः सखा ॥ ३७ ॥ शं
वरोनरकोवाणोमय्येवकृतसौहृदाः ॥ तेरहंसुरपक्षीयान् हत्वाभोक्ष्येमहीनृपान् ॥ एतज्ज्ञात्वान
यंहत्ववपादिहैवदिवान्य ॥ ३८ ॥ श्रुत्वैतानिमनोहरेणाशीघ्रगामिना ॥ ३९ ॥ तांसेमल्लुदितंतरांसहेवेकृष्णसंश्रयेर्विसृ
सष्पयेदवेः नतुकिंतत्राहयानेयिष्यइति ॥ ४० ॥ कालकल्पेनमल्लुनत्पनवेधकतोपसेरधातितेत्स ॥ ४१ ॥ दृष्ट्वे

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

श्री भाग दश १२

मत्र शत्रुत्वनम वैधाक्त त्त्वपकल्पस्त्रावः तत्र भयं यस्मात्तु जनित्वार्थः ॥ पदार्थं इति पर्यन्त तस्मात् तत्र लयत्न त्र नव स्थिते नृणां ॥
चालितवेनः हौ सभं कृष्णं जगाम मथुरां प्रति निर्गते ॥ तायनिवासे जगाम मकं कंसं भवति तत्र यामस्तत इति वा ॥ ९ ॥ नयनो मत्वा कंको
मत्रेनेवमंतं कंसं तेन नारदेन ज्ञात्वा तस्मात् ॥ नारदः समास्यामासकं सर्व गिरिवत ॥ नदात्रयरिषु इति ॥ ६ ॥ देवदर्शनं देव
प्रियदर्शाकथितं पर्वमत्स्य नीतिमात्रा हे देवदर्शनेयमस्मः ॥ प्राज्ञेनेव नारदेनोक्तमाह ॥ ७ ॥ यशोदायाइति देवक्यां प्रसूत

प्रसूतवसमनंतत्र शक्तंसमुन्नजनतिपं प्रपादाननवस्थिते नृणां ॥ जगाम कंसं निर्गते पथ्यत्र पुष्पेः
कृतोहरिमीडितं वसनाः ॥ ९ ॥ एवं कृत्वा निर्गत्य हृष्टान्मानः स्वजातिभिः विविशुर्गोष्ठं सबलागोपीनां ॥
पत्नामव ॥ १० ॥ प्रविष्टनिहते पूतनका लेनाद्भुतकर्मणा ॥ कंसाया व्याह भगवान्नारदो देवदर्शनः ॥ ११ ॥ यशोदा
याः सतां कन्यां देवक्याः कृष्णमेव च ॥ रामं च रोहिणीपुत्रं वसुदेवेन बिभ्यता ॥ १२ ॥ न्यस्तौ स्वमित्रे नंदे वै याभ्यां
ते पुरुषा हताः ॥ १३ ॥ निशम्य तद्भोजपतिः कोपात् प्रचलितेन्द्रियः ॥ निशातमसिमादत्त वसुदेवजिघांसया ॥ १४ ॥
निवारितो नारदेन तत्सुतौ मृत्युमात्मनः ॥ ज्ञात्वा लोहमयैः पाशैर्बबंध सह भार्यया ॥ १५ ॥ प्रतियाते तु देवर्षौ कं
स आभाष्य केशिनं ॥ प्रेषयामास हन्येतां भवता रामकेशवौ ॥ १६ ॥ ततो मुष्टिक चाणूर शल तोशलकादिकान्
अमात्यान् हस्तिपांश्चैव समाहूयाह भोजराट् ॥ १७ ॥ भोभो निशम्यतामेतद्वीर चाणूरमुष्टिकौ ॥ नंदव्रजे

मत्केवल प्रसिद्धो कन्या यशोदायाः सुतामाह यशोदायाः सुतेनेन प्रसिद्धं कंसं देवक्याः सप्तमे सुतमाह ॥ यदानंद
तेन केन प्रसिद्धं रामं वसुदेवभार्यायां रोहिण्याः पुत्रमाह ॥ वसुदेवस्य तौ चेन ॥ कथं व्रजगतौ ॥ तत्राह वसुदेवेति ॥ १२ ॥ निवा
रितो नारदेन तत्सुतौ मृत्युमात्मनः ज्ञात्वा लोहमयैर्निवारितः इति ॥ १३ ॥ मंत्रममनिदर्शिनः वि या
तेन इति ॥ १५ ॥ हन्येतां वसुदेवपल्लायनात् ॥ मानौ व प्राणामिति भद्र वदतानामकेनानिवारितं इति

१२

श्रीः तत्र यो भवेत्स्वावः पार्श्वपद्मसमुद्भवाः ॥ अतऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि स्यादितिगमस्य [illegible] कीर्तितं इतिभागः कंकु
श्चितनृष्टशृंग ॥ ४ ॥ क्रमस्क्रमवर्तते ॥ ८ ॥ इत्येवंवदनेकरतलेनास्फोटयबाहुभ्यामाह ॥ तेन तलशब्देन कोपयन्
भुजाभोगस्य च भोगः ॥ सर्पदेहः तेसर्वदेहाकारभुजगामित्यर्थः सत्कुः स्कंधेनिधायेतिभयाभावोदर्शितः स्व
श्रम्याम्नुद्युतान् यमङ्कृतः दवतीतिदृष्टिः ॥ ५ ॥ उद्यताऽर्थंगाकेनापुकेनभ्रमतोमेघायस्मिन्सः ॥ १० ॥ अग्रेन्यस्तविषाग्निश्च
पतनस्यकालतोगर्भाः स्रवंतिस्मयेनवै ॥ निविशंतिचनायस्यकऊर्ध्वबलयंकया ॥ ४ ॥ तंनीत्वास्तुंग
मुद्दीत्यगोप्यागोप्या अत्रतत्र ॥ पश्चादेवदुर्बुभीतागजेमत्वत्यगोऊलम ॥ ५ ॥ क्रमस्क्रमस्ततिनसर्वेगा
पत्र विदेशारगोयपुः ॥ भगवानपितद्दीत्यगोऊलक्ष्यविकूलम ॥ ६ ॥ माभैष्टे तिवाचास्वास्यहृष्टानवरमुपाहू
यतः [illegible] ॥ गोपालेः पत्रुसिर्मदन्नामितेः किमनमम ॥ ७ ॥ मयिपास्तिविदुष्टनानहिधानाद
गात्मन ॥ इत्यास्फोत्याच्युतोविष्टतलशब्देनकोपयन् ॥ ८ ॥ सत्कुंसभुजाभोगप्रसार्यावस्थितोहरिः ॥ ९
मोघ्य वंऊर्ध्वविनाविष्टः लुद्वेतानुनिमुहितिवन ॥ उद्यत्पक्षभ्रमन्मेघः कुद्दः क्रमस्कमुपाद्रवत् ॥ १० ॥ अग्रेन्य
स्तविषाग्निगृः स्वव्यास्यलोचनोक्रान्तः ॥ करालेतिप्यौड्डवत्तूर्णमिदमुक्तोऽग्निर्यथा ॥ ११ ॥ गृहीत्वास्तुंग
यास्तिवअग्रादशयद्यानसः प्रत्ययोवातमभगवतीमेनप्रतिगजोयथा ॥ १२ ॥ मायविद्योभगवनायुनरु
न्यायमवरः अयतोऽन्यत्रसर्वांगोगालिः स्वमनक्रोधमूर्छितः ॥ १३ ॥ तमायांततंसमनिगृह्यशृंगयोः
पदासमाक्रम्यनिपात्यभूतले ॥ निपीड्यामासयथार्द्रमंबरंकृत्वाविषाणेनजघानसोऽपतत् ॥ १४
सत्येभ्यः नसः ॥ अस्सृक्कृत् ल्पलोचनेयस्यसः कयदितथाकरा दोलातिर्यकनिरीक्ष ॥ ११ ॥ प्रत्ययोवाप्रतिलोमंवा
तनत ॥ १२ ॥ सुपकिड्डः अपत्तिसृः नाप्तनेतयाऽर्द्दिवतन्विनानिसर्वोगानियस्यसः क्रोधमूर्छि

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

श्रीतसंभ्रमेणाकाश्चित्समीपमायातेकृष्णयेति ॥ वदरपाण्डुवदनः ईषत्पक्व बदरवत्पाण्डुरं वदनं यस्य सः ॥ श्रवणेलोलकं
नककुंडलयोर्लक्ष्म्या कांत्या मृदु गंडयुगं गंडयोर्युगं कोमलं गंडस्थलं वा शोभयन्नित्यर्थः ॥ २३ ॥ यदुपतिरितिदेवकीनंदनभू
तिरितिचप्रागपि वसुदेवस्य ॥ कृष्णचित्ज्ञातस्तथा नाम्ना ॥ [illegible] इतिगर्गाचार्यप्रसिद्धौ ॥ यद्वा सखा उदीयवान्सा
नताकुलइतिचरिता ॥ नानाकाश्चिद्विहरतीतिनिजेंद्रगाति ः चेद्रवत्स सकलवक्त्रः ॥ व्रजगवामस्माकमनंतोदितत्ताप्येवया
मयत्रपयातीति ॥ २४ ॥ एवं विरहदुःखेनापि व्रजकुलसमलीलाएवयायत्न्येतस्मिंश्चित्तचेतनाजीवितंयासांताः ॥ ता
स्मितवमनः संकल्पा उपयासांताः ॥ श्रेष्ठा महानुदयः उत्सवो यासां ताः ॥ अहस्सु दिनेषु रेमिरे ॥ इति दशमे पंचत्रिंशः
मदविघूर्णितलोचनईषन्मानदः सुहृदांवनमाली वदरपांडुवदनोमृदुगंडं मंडयन्कनककुंडललक्ष्म्या ॥
यदुपतिर्द्विरदराजविहारो ॥ यामिनीपतिरिवैषदिनांते ॥ मुदितवक्त्र उपयातिदुरंतंमोचयन्
व्रजगवां दिनतापं ॥ ३५ ॥ श्रीशुक उवाच ॥ एवं व्रजस्त्रियो राजन्कृष्णलीलानुगायतीः रेमिरेहःसुतच्चित्तास्त
न्मनस्का महोदयाः ॥ २५ ॥ इति श्रीदशमे पंचत्रिंशः ॥ ३५ ॥ श्रीशुक उवाच ॥ अथ तर्ह्यागतो गोष्ठमरिष्टो वृष
भासुरः ॥ महींमहाककुत्कायः कंपयन्खुरविक्षतां ॥ १ ॥ रंभमाणः खरतरं पदा चविलिखन्महीं ॥
उद्यम्य पुच्छं वप्राणि विषाणाग्रेणचोद्धरन् ॥ २ ॥ किंचित्किंचिच्छकृन्मुंचन्मूत्रयन्स्तब्धलोचनः ॥ य
स्य निर्ह्रादितेनाङ्ग निष्ठुरेण गवां नृणां ॥ पतंत्यकालतो गर्भाः स्रवंति स्म भयेन वै ॥ निर्विशंति घनायस्य ककुद्यचलशंकया ॥ तंतीक्ष्णशृंगमुद्वीक्ष्य गोप्यो गोपाश्च तत्रसुः ॥ पशवो दुद्रुवुर्भीता राजन्संत्यज्य गोकुलं ॥ कृष्ण कृष्णेति ते सर्वे गोविंदं शरणं ययुः ॥ भगवानपि तद्वीक्ष्य गोकुलं भयविद्रुतं ॥ मा भैष्टेति गिराश्वास्य वृषासुरमुपाह्वयत् ॥ गोपालैः पशुभिर्मंद त्रासितैः किमसत्तम ॥ मयि शास्तरि दुष्टानां त्वद्विधानां दुरात्मनां ॥ इत्यास्फोट्याच्युतोरिष्टं तलशब्देन कोपयन् ॥ सख्युरंसे भुजाभोगं प्रसार्यावस्थितो हरिः ॥ सोप्येवं कोपितोरिष्टः खुरेणावनिमुल्लिखन् ॥ उद्यत्पुच्छभ्रमन्मेघः क्रुद्धः कृष्णमुपाद्रवत् ॥ अग्रन्यस्तविषाणाग्रः स्तब्धासृग्लोचनोच्युतं ॥ कटाक्षिप्याद्रवत्तूर्णमिंद्रमुक्तोशनिर्यथा ॥

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

नवतस्य व्रजस्त्रीणां वेणोरेवं विनानि गृह्य हृतानि चित्तानि यासां ताः ॥ कृष्णस्य हरिणस्य हरिणा गृहिणो
भार्याः गुणगणार्णगुणं समुद्रं कृष्णमनुगतप्राप्य कृष्णमेवान्वमतं ग्रन्वामतन्वं वर्ततेत्यर्थः ॥ कृतः यतो विमुक्ताः गृ
हाशायाभिस्ताः गोपिका इव ताश्रुपिपवमेवान्वामतेति ॥ नेदं वृन्दावनप्रवेशे क्रीडितासाया कृष्ण गोधनानि य
दा हत्य यमुनायां क्रीडितं तस्य सौभाग्यमनुवर्णयति ॥ कुंदेति ॥ १८ ॥ गोपीनामुत्सवाय कुंददामभिः कृतः
कौतुके नोत्सव वन वेषो लका येन सः ॥ हे अनघे यशोदे तव वत्सः पुत्रो नंदसूनुः कृष्णः ॥ यद्वा सहसैव वहु
कथयंत्यः काश्चित् तव वत्समर्थेति ॥ कश्चित् नंदसूनुरिति वा हे नर्मदः हर्षप्रदः हि विजहार क्रीडितः ॥ तदेमे
लयजस्य चंदनस्येव स्पर्शेन मानयन्न नुकूलं यथा भवति तथा उपवाति वीजयति
वंदिनः गीतं वेणुरवं विना विना कृष्णमेवमत्र हृष्टमगृहिणः ॥ गुणगणार्णमनुगतान्हरिणा गोपिका इव
विमुक्तमहाशाः ॥ १८ ॥ कुंददामकृतकौतुकवेषो गोपगोधनवृतो यमुनायां ॥ नंदसूनुरनघे तव वत्सो
नर्मदः प्रणयिनां विजहार ॥ २० ॥ मंदवायुरुपवात्यनुकूलं मानयन्मलयजस्पर्शेन ॥ वंदिनस्तमुपदेवगणा
ये वाद्यगीतबलिभिः परिवव्रुः ॥ २१ ॥ वत्सलो व्रजगवां यदगध्रो वंद्यमानचरणः पथि वृद्धैः ॥ कृत्स्नगोधन
मुपोह्य दिनांते गीतवेणुरनुगेडितकीर्तिः ॥ २२ ॥ उत्सवं श्रमरुचापि दृशीनामुन्नयन्खुररजश्छुरितस्र
ग्दाम मलयजादि लिप्तो वायुः यद्वा मलयजस्य ॥ कृ ॥ दित्सयैति सुहृदाशिष एष देवकीजठरभूरुडुराजः ॥ २३ ॥
कृष्णेन सार्गेन लिमस्पर्शेन मानयन्निति ॥ किंच वंदिनः स्तावकाः संतः देवगणा गंधर्वादिगणाः वाद्यगीत
पुष्पवर्षादिभिः परिवव्रुः पर्युपासत ॥ श्रायातमालोक्य हृष्यत्यः परस्परमूचुः ॥ २४ ॥ वत्सपालो यद्वा व्रजे निवद्ध
गोगवामनुकंपया नाम स्मा कमित्यर्थः वत्सलो हित कृत कृतः यस्मादगध्रः अगंधयावृषतीति गोवर्द्धनोद्धरणं
वदता रक्षणस्यापलनतामेनन ॥ वृद्धैर्ब्रह्मादिभिः सर्वैः पथि वंद्यमानचरणो ऽत्यर्थः ॥ सायं कृष्ण मार्गे
गोधनमुपोह्य ॥ एकीकृत्यमीनं गुणस्रोवंगा यस्य सः ॥ २२ ॥ श्रमयुक्तया पिकांत्या नेत्राणां हर्षमुन्नयन्नुदग्रे श्र

श्यमुद्धं मिलेरुचा गोपवलिते ॥

पद्मात स्तुरा मिर नाम मस्सुखाः समा पापमा गात्र तयास ऊ भव
मन्नायवसर मनि साधनसाक ऊ भागा सायार ऊ वा श्र हेसा नाम याती श्य की

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

श्री
भाग
द०टी०
१२५

ध्वजादीनि विचित्राणि ललामानि चिह्नानि येषां तैर्निजानि पदान्येवाब्जदलानि तैर्व्रजभुवः खुर
तोदं खुराक्रमणव्यथां शमयन् वर्ष्मणा धुर्यो गजस्तद्वत् गतिर्यस्य स श्रीकृष्णो वादितवेणुः
सन् यद्व्रजति॥१६॥ तेन निर्मितेन सविलासवीक्षणेनार्पितो मनोभववेगो याभ्यस्ता वयं कुजाः वृक्षाः
तेषां गतिं गमिताः स्तब्धाः मोहेन न विदामः कवरं वा वसनं वेति॥१७॥ किंच मणिधरः मणीन् ग्रथि

निजपदाब्जदलैर्ध्वजवज्र॥नीरजांकुशविचित्रललामैः॥व्रजभुवः शमयन् खुरतोदं॥वर्ष्म
धुर्यगतिरीडितवेणुः॥१६॥व्रजति तेन वयं सविलास वीक्षणार्पितमनोभववेगाः॥कु
जगतिं गमिता न विदामः॥कश्मलेन कवरं वसनं वा॥१७॥मणिधरः क्वचिदागणयन् गा
मालया दयितगंधतुलस्याः॥प्रणयिनोनुचरस्य कदांसे॥ प्रक्षिपन् भुजमगायत यत्र॥१८॥

तान् गोगणनार्थं धारयतीति मणिधरः क्वचिद्देशे तैर्मणिभिरासमंतात् गा गणयन् तथा दयितग
धाया तुलस्या मालया सह वर्तमानः प्रणयिनः प्रियस्यानुचरस्यांसे भुजं प्रक्षिपन् यत्र यदा
कदाचिदगायत॥१८॥ [illegible]
[illegible] मनुगत्य प्राप्य ताः कृष्णमन्वा
[illegible] हरिण्यो भार्याः गुणगणार्णं [illegible] गोपिका इव स्वयं
[illegible] कुतः येनाविशङ्कौ [illegible] गृहाशाः [illegible]

१२५

पृ०

भोवृक्षे देव्योर्गगाय्यः सुहृद्वलः मराम्मः क्रमः सविभनिर्मिताभ्याम वनसाभ्यां कलाभूषणाभ्यां विलासोयस्य
यदाशु क्रीफलसगर्वौऽनुक्लिसोयस्येति ॥ तितिभृतः सानुषुमानितेषु वर्तमानः स्वर्णानदर्षो विष्णुरूपुयन्य
देवगुरुवर्णापरभाति निनादौ निनादेनाथूरयतीत्यर्थः ॥ ११ ॥ महदिति तदो मद्यः महतः श्री क्रमस्यातिक्रमणायं
किंनरं चेतो यस्य सः नपु रतो यातिनाथ्नैर्गजेति किंनु तत्रेवस्थितः सन्नु वृणुत्रवमनुमदं संदंगजेति किं
वसहृदं विद्यातिहरणा मायान्महद्क्रमः तेन समनोभिरभ्यवर्षनत्र प्रदर्शदेवैः क्रियमाणपुष्पवर्षमेव

मंदरम २ सहृद्बलः सुरगावतं सविलासः सानुषुमतितिशृंगेन गजदेवाः हर्षपूर्णाहिं वेगुरुवेगानानहर्षेऽप
रमातिविष्ट ॥ १२ ॥ महदतिक्रमणं किंनरं चेता मुंदुगजिति समद्यः ॥ सुहृ समभ्यवर्षन्समनोभिः ८२
कायथावचिविदपनपृतपत्र ॥ विधिगोपवरगणौरिदं गो वेगुवायु रूपा निनुषि द्वाः
तवसतः सतियरा अर्थं विवेदनं वगुरुनयत्स्वरजातीः ॥ १३ ॥ सवेनशानु पथायैः स्वरेणाः ।
पाकपावपरमेष्ठिपुरोगाः ॥ कव्यथानन्तकंधरचित्राः कण्ठमलयमुवनिश्चितनवाः ॥ १४ ॥

कस्यापिवालोकेवषासोवाऊसुमतया कल्पितः ॥ सपववानां देवतानां पोभ्यवर्षदिति प्रत पादानर्थ
वंत्र तुल्या २ पतेऽनिप्रतपवे ॥ प्रयाऊ वेत्तिति महदेतदाश्चर्यमिहिविविधयेति ॥ हसति अदेनवसनानाना
गापकौ सनिपुणो वेगुवादो निजविषये निजवयोदायाः सता सौ विदिताः ततन्यतः अनाट
र्यर्थः ॥ स्वजातीरनिषादर्षभादि स्वरालापभेदान्नयत उन्नीतवान् ॥ १५ ॥ ताः ताः स्वरजातीः सकलया
मंदमध्यतारभेदेनयतो गीतधुनिरागतः तनसानन्ताकंपराचित्रे वपषानेऽप यसभ्यागा कार्यकवयः

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

हस्त्राल्लिवर्हिणास्यमप्रस्य येस्लवकामप्रपविख्याः धाताबोगे विर्दुस्वप्रफ्लाशा नितेर्वेद्दुखासोमल्लानोपविवर्हः प
स्किरः नवि डेवयति प्रनुकवोतीवितया समुडेद्दः गोपैः सदृवेणेनोतिडपवितनमवापिज्ञातवयंयत्रयप्रगाः स्वमा
हूयन्निवर्हितदाँनुस्नवणा धनिलेनानीतप्रसूपपदाव्रुमनजः स्प्रहयन्नवरवभग्रगतयः सुरितः वेनिाखितवयमिव
ताँ पाँवद्रपुण्णः यतानुप्राम्भुवति केवलंप्रेम्णोवोपिताः कृपितःभुजाम्लवंगायासांनांस्लिमिताविश्रुलाग्नापः या
माताः गोप्प्यपि लावनवस्लिमितासुजलाभवति ७ स्याववेषणतिविञ्च्टश्पतस्त्याङ्गः ॥ वनलतातिनदृप्रण
ताः भावेणाविट पाः शाखावनलता स्वमिन्विस्लप्रकाशमाने स्त्रवयन्त्य इवमधुधाराः समृनुः
वर्हिणाविकथानपर्लशर्वदृमलापविव्हं व ङेवः क र्हिवि नवलश्चालिसगोपगोः समाहूयन्निय
मुडेदः ५ नर्हिप्रगतयः समिताँवनत्पदावुजरजोनिलनीत स्प्रहयन्तो वयमिवाँवद्गप्रुपणाः प्रेम्णवपि
तभुजाः लिमिताधः ७ प्रनुवदः समनुवर्णितवीर्यस्यादिपुरुषइवाचलभूतिः वनचरोगिरितटेषु
वर्त्तीवेणनाह्वयतिगाः सयदाहिवनलतास्त्रव आत्मनिविस्नुव्यंजयन्त्य इवपुष्पफलाढ्याः प्रणत
भारविटपामधुधाराः प्रेमहृष्टतनवः ससृजुःस्म ८ दर्शनीयतिलकोवनमालादिव्यगंधतलसीमधु
मत्तैः अलिकुलैरलघुगीतमभीष्टमाद्रियन्यर्हिसंधितवेणुः १० सरसिसारसहंसविहंगाश्चारुगीतहृत
चेतसएत्यहरिमुपासतते यतचित्तान्मीलिताक्षाः १२ स्वविस्मयेनस्वबत्वमपयातित्यनीनामविनय वानंदइतिभावः पतानिविशुभ
क्तिलक्षणानि ९ किंवुसर्वसिकम
लवनसुविहारवियलिलसपवाकुर्षणानहीतिकिंपुनरन्येषामित्याहः दर्शनीयतिलकइति ॥ दर्शनीयुक्तिलोके
यस्मात्दर्शनीयानांपुरुषाणांमध्येतिलकइतिवावनमालासयाविव्यगंधातलसीतस्यामधुनामत्तैर्वालिकुलैरल
घुउच्चैरभीष्टमनुकूलंगीतमाद्रियनसादरंगानसहमानयदिवेषुधंसपितवणभवति १० सरसीतितहिंयसारसाः
सारसाःहंसाश्चवंयेवेतिविहंगाः चारुगीतेनहृतंचेतसः एत्यतत्रागत्यहरिमुपासतयम्भनन्तेतन्नमीलित

इति श्रीभावार्थदीपिकायां दशमे चतुस्त्रिंशः ॥ ३४ ॥ पंचत्रिंशे वने याते कृष्णे गोकुलयोषितः ॥ युग्मश्लोकानुगीतेन निन्यु
र्दुःखेन वासरान् ॥ एवं रात्रिषु श्रीकृष्णेन स्वैरमभिरमतां तासां दिवा ॥ तद्विरहितानामनुगीतेन निस्तारप्रकारमाह गो
प्य इति ॥ वामबाहुकृतवामकपोल इत्यादीनि द्वादशयुग्मलानि ॥ १ ॥ वामबाहोर्मूले कृतोऽर्पितो वामकपोलो ये
न सः वल्गिते नर्तिते भ्रुवौ येन सः वल्गितभ्रुः मुकुंदः अधरेऽर्पितं वेणुं कोमलांगुलिभिराश्रितामार्गाः सप्तछि
द्राणि येन सः यत्र यदा ईरयति वादयति तदा ॥ २ ॥ व्योमयानानां सिद्धानां वनिताः सिद्धैः स्वपतिभिः सह वर्तमाना
अपि तं वेणुं वेणुमुपधार्य आकर्ण्य प्रथमं विस्मितचित्ताः ततः काममार्गणैः समर्पितानि चित्तानि याभिः ताः
इति श्रीभागवते दशमे ए ३ ५ त्रिंशोध्यायः ॥ ३४ ॥ श्रीशुकः ॥ गोप्यः कृष्णे वनं याते तमनुद्रुतचेतसः
स कृष्णलीलाः प्रगायंत्यो निन्युर्दुःखेन वासरान् ॥ १ ॥ गोप्य ऊचुः ॥ वामबाहुकृतवामकपोलो वल्गितभ्रुरधरार्पि ना२
तवेणुं ॥ कोमलांगुलिभिराश्रितमार्गं गोप्य ईरयति यत्र मुकुंदः ॥ २ ॥ व्योमयानवनिताः सह सिद्धैर्विस्मिता
स्तदुपधार्य सलज्जाः ॥ काममार्गणसमर्पितचित्ताः कश्मलं ययुरपस्मृतनीव्यः ॥ ३ ॥ हंत चित्रमबलाः शृ
णुतेदं हारहास उरसि स्थिरविद्युत् ॥ नंदसूनुरयमार्तजनानां नर्मदो यर्हि कूजितवेणुः ॥ ४ ॥ वृंदशो व्रज
ह वृषा मृगगावो वेणुवाद्यहृतचेतस आरात् ॥ दंतदष्टकवला धृतकर्णा निद्रिता लिखितचित्रमिवासन् ॥ ५ ॥
ना स्वर्वधू इत्यर्थः सलज्जाः सत्यः कश्मलं मोहं ययुः अपस्मृतानि विस्मृतानि नीव्यो याभिरिति ॥ अत्र वर्णितं भूतं स्थिवि हं क
घ्यमदाम इति सर्वत्र वाक्यशेषः ॥ ३ ॥ हंतेति संबोधने हे अबलाः इदं चित्रमाश्चर्यं शृणुत नहार हासः हारवद्विशदो हासो ११
यस्य सः ॥ यद्वा वेणुवादनार्थे वदने न संतः हारसदृशो हासो यस्य हारवत्शोभमानो वक्षसि हासो यस्य सः हारो
हास उरसि स्थिरविद्युत् श्रीर्यस्य सः तस्मिन्निति वा उरसि स्थिता विद्युदिव लक्ष्मीर्यस्य सः यर्हि यदा कूजितवेणुर्नादितवेणुर्भ
वति ॥ तदेति तदा व्रजे व्रजवृषाः गावो वेणुवाद्येन हृतानि चेतांसि येषां ते आरात् दंतैर्दष्टाः कवलग्रासाः यैर्धृता ऊर्ध्वे

गी० टी०
प० टी०
१२३

त्वमेगमाहकदाचिदिति ॥ २१ ॥ विरमसीनिर्मलतेज्वेभ्ययामो ॥ २२ ॥ किंचनिशाश्चेवेशेमानयंतोऽदितः ऽस्यः नामको
श्रुयस्विंलनमल्लिकागंधेनमत्राश्वलयोयस्मिंस्तव ॥ २३ ॥ श्रनिवहनाटत्यैपुंगपकल्पयितमशकामपितोसमंड
लमार्थ्विं नेपुगापकल्पयंतोमवः श्रुवणाय्यामंगलयथाभवतितथाजगतः श्रगायतामिति ॥ २४ ॥ सखिनाःन

टीका
श्रीहरिरंहविरहतैवश्राग्रुकान्तेसंशेने ॥ तदूङ्नादितिकस्मः शेवचङमताङ्यत ॥ १ ॥ कदाचिदयगोविंदो
गामश्चाडुनरंशेनः विजहृत्तुवेनेराधामथ्योगावजयोचिता ॥ २ ॥ डपगीयमानोललितैःस्त्रीजनैर्वेहसौ
रुदैः ललकृतातुलिंशोगोस्त्रिविोविरतोवो ॥ ३ ॥ निशामुखंमानयंताबुदितोडुपतारके ॥ मल्लिका
गंधमत्तालिजुष्ठेकसुदवाशुना ॥ ४ ॥ जगदुःसर्वभूतानांमनःश्रवणमंगलं ॥ तौकल्पयंतोयुगपत्स्वरमंड
लमखिलं ॥ ५ ॥ गोप्यस्तद्गीतमाकर्ण्यमूर्छितानाविदन्नृप ॥ स्त्रंसदुकूलमात्मानंस्त्रस्तकेशस्त्रजंततः ॥ ६ ॥
एवंविक्रीडतोःस्वैरगायतोःसंप्रमत्तवत् ॥ शंखचूडइतिख्यातोधनदानुचरोभ्यगात् ॥ ७ ॥ तयोर्निरी
क्षतोराजंस्तन्नाथंप्रमदाजनं ॥ क्रोशंतंकालयामासदिश्युदीच्यामशंकितः ॥ ८ ॥ क्रोशंतंकृष्णरामे
तिविलोक्यस्वपरिग्रहं ॥ यथागादस्युनाग्रस्ताभ्रातरावन्वधावतां ॥ मामैष्टेत्यभयारावौशालह
स्तौतरस्विनौ ॥ आसेदतुस्तंतरसात्वरितं गुह्यकाधमं ॥ ९ ॥ सवीक्ष्यतावनुप्राप्तौकालमृत्यूइवोद्वि
जन् ॥ विसृज्यस्त्रीजनंमूढःप्राद्रवज्जीवितेच्छया ॥ तमन्वधावद्गोविंदोयत्रयत्रसधावति ॥ जिहीर्षुस्तच्छि
रोरत्नंतस्थौरक्षन्स्त्रियोबलः ॥ १० ॥ अविदूरइवाभ्येत्य शिरस्तस्यदुरात्मनः ॥ जहारमुष्टिनैवांगसहचूडामणिं
हीनलीनोचित्ताः स्वमतंभृशांतडगूलेयस्मात्तस्मात्मानंदेहेस्वत्ता:केशभ्यःस्वजायस्यटहस्यटहस्यतेवजेनो
नाविदन् ॥ २५ ॥ निरीक्षतोर्निरीक्षमाणयोनाथायस्यतेकालयामासहवान्प्रयामास ॥ २६ ॥ गाः इवेस्मगताट
सुनामात्रग्रहणा ॥ २ ॥ मामैष्टेत्यभयमाशासकतःइत्यभयरावौ ॥ २८ ॥ शिरसासहचूडामणिंजहारेत्यर्थः ॥ २९ ॥

रा०
१२३

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

२२

विद्याधुः नाड्यामासुः ङल्गुके ऽज्वलत्काष्ठैः ॥७॥ आलोतमेलेवे ॥८॥ विद्याधरेणार्चितप्रजिते ॥ यः परयाल
स्याशोभनेसमेवाकरेति ॥ आह सम्मुपहसितवानामिप्रलब्धैरुपहसितैः मदीयेनेवपापेनानिमिन्नेन
। नस्यवाक्कं दिनं श्रुत्वागोपालामहसोपितः ॥ यस्त्वंवरष्टाविशांतांमंपेक्षिद्यपरुतम्मके: ॥७॥ आ।
लानैरेस्समानोपिनामुपत्नेभुजंगमः ॥ तमस्प्रशान्यदामेत्यभगवांसानन्तोपतिः ॥८॥ सर्वेभगवनः श्रीम २२
त्पादस्पर्शहतानुभः मेजसर्पवपुर्हित्वा रूपंविद्याधरार्चितं ॥९॥ नमए त्वम्हृषीकेश ः प्रणतस्समवास्थि
तेंदीप्यमानेनवपुषापुरुषेहे समालिने ॥१०॥ कोभवानुपरपालस्याशोवेतद्भुतदर्शनः ॥ कथंजु
गुप्सितामेनांगतिंवाप्तापितोवशः ॥११॥ सर्प उवाच ॥ अहंविद्याधरः कश्चिद्धत्तं दर्शनदृतिस्तुतः ।
श्रियासमरूपसंपन्नाविमानेनाचरंदिशः ॥१२॥ ऋषीनल्पिरूपानंगिरसप्रमुखान्वदर्पितः ॥ तेरि । :आर्ध
मांप्रापितोयांनिंप्रलब्धैस्स्वेनपाप्मना ॥१३॥ एतायाभेनुग्रहायेवक्रूतेत्तैः कोणानमभिः ॥ यदहं । २७
त्रिलोकगुरुणा पादस्पृष्टो हतानुभः ॥१४॥ तेनाहंभवभीतानांप्रपन्नानामभयापहं ॥ आपृच्छेशापनिर्मु
क्तः पादस्पर्शादमीवहन् ॥१५॥ प्रपन्नोस्मिमहायोगिन्महापुरुषसत्पते ॥ अनुजानीहिमांदेवसर्व।
लोकेश्वरेश्वर ॥१६॥ ब्रह्मदण्डाद्विमुक्तोहंसद्यस्तेच्युतदर्शनात् ॥ यन्नामगृह्णन्नखिलान्श्रोतृनात्मान
मानमेवच ॥१७॥ सद्यःपुनातिकिंभूयस्तस्यस्पृष्टःपदाहिते ॥१८॥ इत्यनुज्ञाप्यदाशार्हंपरिक्रम्याभि
वंद्यच ॥ सदर्शनोदिवंयातः कृच्छ्रान्नंदश्चमाचितः ॥१९॥ निशाम्यकृष्णस्यतदात्मवैभवंव्रजौ
कसोविस्मितचेतसस्ततः ॥ समाप्यतस्मिन्नियमंपुनर्व्रजंनृपाययुस्तत्कथयंतआदृताः ॥२०॥
यचतः श्यापातलोकगुरुणात्रैलोक्यनाथेन ॥२१॥ आपृच्छेस्वंलोकंगंतुमनुज्ञांयाचे ॥ अमीवहनदुःख

तेदीप्यमानेनऐश्वर्येण
काप्यन्कनिवृत्तिनिव
तमरहस्वतेंदीप्यमाने
वपुषा हमसवस्थितम्
॥टीका।१०॥
२

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

श्री
भा.द.
टी.
१२२

रा

एवंभूतेस्वरूपेभावेतथाऊर्द्धंनः पापान्तेयाइत्यर्थः॥ ३७ ॥ ब्रह्मरात्रेब्राह्ममुहूर्तेउपावृत्तेप्राप्ते॥ ३८॥ भगवतः
कामविजयरूपरासक्रीडा श्रवणादेः कामजयफलमाह विक्रीडितमिति प्रविरेणाधीरः सन् हृद्रोगका
ममाशु॥ अपहिनोतित्यजतीति॥ ३९॥ मेयश्रीपरमानंदमविश्रीधरनिर्मिता॥ ४२॥ इतिश्री भा वा र्थदीपि
कायां दश म स्कं धे त्र य स्त्रिं शो ध्यायः॥ ३३॥ वर्तमानेशेहिनाग्रस्तं नंदंहासंविमोचयन्॥ विद्याधरंचामीरः

नासूयन्खलुकृष्णायमोहितास्तस्यमायया॥ मन्यमानाः स्वपार्श्वस्थान्स्वान्स्वान्दारान्व्रजौकसः॥
ब्रह्मरात्रउपावृत्तेवासुदेवानुमोदिताः॥ अनिच्छंत्योययुर्गोप्यः स्वगृहान्भगवत्प्रियाः॥ ३८॥ विक्रीडितंव्र
जवधूभिरिदंचविष्णोः श्रद्धान्वितोनुशृणुयादथवर्णयेद्यः॥ भक्तिंपरांभगवतिप्रतिलभ्यकामं
हृद्रोगमाश्वपहिनोत्यचिरेणधीरः॥ ३९॥ इति श्री भा ग व ते द श म स्कं धे त्र य स्त्रिं शो ध्यायः॥ शुकः
एकदादेवयात्रायांगोपालाजातकौतुकाः॥ अनोभिरनडुद्युक्तैः प्रययुस्तेंबिकावनं॥ १॥ त
त्रस्नात्वासरस्वत्यांदेवंपशुपतिंविभुं॥ आनर्चुरर्हणैर्भक्त्यादेवींचनृपतेंबिकां॥ २॥ गावोहिरण्यंवासां
सिमधुमध्वन्नमादृताः॥ ब्राह्मणेभ्योददुःसर्वेदेवोनःप्रीयतामिति॥ ३॥ ऊषुः सरस्वतीतीरेजलंप्राश्य
धृतव्रताः॥ रजनींतांमहाभागानंदसुनंदकादयः॥ ४॥ कश्चिन्महानहिस्तस्मिन्विपिनेतिबुभुक्षितः॥
यदृच्छयागतोनंदंशयानमुरगोग्रसीत्॥ ५॥ सचुक्रोशाहिनाग्रस्तः कृष्णकृष्णमहानयं॥ सर्पो
ग्रापाकेखलुहूंतथाबधीत॥ नामापरेशातः कामंकिंकरीकृतकामनः॥ अनुगृह्णन्त्वपांनिर्व्यतथावि
द्यायनाधिपं॥ नेदृशंकामानुग्रहवशेनकामविजयप्रतिपादनेयेवविद्याधराधिपविजयप्रतिपादयि
तुंदर्शयतिएकदेति॥ गावः गाः मधुमधुरमन्नंमधुनासहितमन्नं [illegible] ॥ ३॥ जलमात्रप्रा
श्यधृतव्रताः उपोषिताः नोलिप्तानेत्रकुपुर्यंवसन्॥ ४॥ महानहिः अजगरः उरगः उरसागच्छतीतिअ

मांग्रसतेतातप्रपन्नंपरिमोच
ललितननवसुकंस्वग्रसीत्स्वग्राह॥ ५॥

श्रीभागवतभा
वार्थदीपिकादश
मास्त्रया॥३॥

रा२

१२२

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

तर्हि यद्यदाचरति श्रेष्ठ इति न्यायेनान्योपि कुर्यादित्याशंक्याह।। नैतदिति।। अनीश्वरो देहादिपरतंत्रः यथा रु-
द्रव्यतिरिक्तो विषं नृप न भक्षयेत्।। कथं तर्हि सदाचारस्य प्रामाण्यमत आह ईश्वराणामिति।।३३।। तेषां वचः
सत्यमतस्तदुक्तमाचरेदेवाचरितं तु विचार्य अतः स्ववचोयुक्तं तेषां स्ववचसा यद्युक्तमविरुद्धं तदेवाचरेत्।। ननु त-
र्हि तेपि किमेवं समाचरंति तत्राह कुशलेति।।३४।। आरब्धकर्मक्षपणमात्रमेव तेषां कृत्यं नान्यदित्यर्थः।। प्रभु-
त्वमाह किमुतेति।।३५।। कुशलाकुशलान्वयो न विद्यत इति किं पुनर्वक्तव्यमित्यर्थः।। एतदेव स्फुटयति।।३६।। य-

नैतत्समाचरेज्जातु मनसापि ह्यनीश्वरः।। विनश्यत्याचरन्मौढ्याद्यथा रुद्रो विषं नृप।।३३।। ईश्वरा-
णां वचः सत्यं तथैवाचरितं क्वचित्।। तेषां यत्स्ववचोयुक्तं बुद्धिमांस्तत्समाचरेत्।।३४।। कुशलाचरितेने-
षामिह स्वार्थो न विद्यते।। विपर्ययेण वानर्थो निरहंकारिणां प्रभो।।३५।। किमुताखिलसत्वानां तिर्य-
ङ्मर्त्यदिवौकसां।। ईशितुश्चेशितव्यानां कुशलाकुशलान्वयः।।३६।। यत्पादपंकजपरागनिषेवतृप्ता
योगप्रभावविधुताखिलकर्मबंधाः।। स्वैरं चरंति मुनयोपि न नह्यमानास्तस्येच्छयात्तवपुषः कुत एव
बंधः।।३७।। गोपीनां तत्पतीनां च सर्वेषामेव देहिनां।। योन्तश्चरति सोध्यक्षः क्रीडनेनेह देहभाक्।।३८।। अ-
नुग्रहाय भूतानां मानुषं देहमास्थितः।। भजते तादृशीः क्रीडाः याः श्रुत्वा तत्परो भवेत्।।३९।।

स्य पादपंकजपरागनिषेवणेन तृप्ताः।। यद्वा यस्य पादपंकजपरागनिषेवया येषां तेन तयानेव तृप्ता इति भक्ता
इत्यर्थः।। तथा योगेन निर्धूत [illegible] नह्यमानाः बध्यमानाः बंधनं न प्राप्नुवंतः।।३७।। एवं दारवेण गोपीनामंगीकृत्य परिहृत्य इदानीं श्रीभ-
गवतः सर्वांतर्यामित्वात् परमेव नाम को विदित्याह गोपीनामिति।।३८।। योन्तःचरति स एव धीबुद्ध्यादिसाक्षी सन् एव
क्रीडनेनेह देहभाक् न तु मध्यादिवत्तस्य येन दोषः स्यादिति नन्वेवं चेत् आप्तकामस्य किं निर्दत्तकृतः प्रवृत्तिरित्यत आ-
ह।।३९।। [illegible] केवलं चेतसो प्रीतिर्वृत्तिर्हि [illegible] नापि स्वपरानन्दस्याधीनानन्दकर्तृत्वमिति भावः। नन्वन्यापि भिन्न चारा

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

श्री
भा. द.
टी.
१२१

स्मरति वात्मा॥ सोऽपि प्रवरगोपीमंडले प्रेम्णभूमिवास्यलजलक्रीडे दर्शिते वनक्रीडां दर्शयति ॥२५॥ यमुनायाउपवने जलस्थ
लभूमतनांगपायस्मिंस्तेनानिलेनजुष्टानि दिष्टानि यानि यस्मिन्वने ॥ यद्वादिपास्त्रुतटैस्थलेच यस्मिंस्तनोस्मिन्नु वने भृंगास्तां भ्रम
दानां च वासो गार्हतः ॥ २ एवं क्रीडां निरामयपतिःपवमिति ॥ सक्रमसः सत्यमेकल्पः प्रनुरागिस्त्रीकदेवस्य एवं सर्वानिशाः से
विनवान् शारत्काव्यकथारसाश्रया शारदिभवाः काव्येषु कथ्यमानाये रसाः तेषां आश्रयभूतानि याः यद्वानिशा इत्यत
योगे द्वितीयाः शृंगाररसाश्रयाः शारदिप्रसिद्धाः काव्येषु वर्याः कथाः ताः सिषेवे इति एवमध्यात्मव्याख्यावक्तव्योऽस्मेरतः

सोऽंभस्यलं युवतिभिः परिषिच्यमानः प्रेम्णेक्षितः प्रहसतीभिरनल्पतोयैः ॥ वैमानिकैः कुसुमवर्षिभिरीड्यमानो रेमेत
दा स्वरति रैवतगजेंद्रलीलः ॥२६॥ ततश्च कृष्णोपवने जलस्थलप्रसूनगंधानिलजुष्टदिक्तटे ॥ चचार भृंगप्रमदागणा
वृतो यथा मधुच्युद्द्विरदः करेणुभिः ॥२७॥ एवं शशांकांशुविराजितानिशाः स सत्यकामोऽनुरताबलागणैः
सिषेव आत्मन्यवरुद्धसौरतः सर्वाः शारत्काव्यकथारसाश्रयाः ॥२८॥ राजोवाच ॥ संस्थापनाय धर्मस्य प्रशमा ये
येतरस्य च ॥ अवतीर्णो हि भगवानंशेन जगदीश्वरः ॥२९॥ स कथं धर्मसेतूनां वक्ता कर्ताभिरक्षिता । प्रतीप
माचरद्ब्रह्मन्परदाराभिमर्शनं ॥३०॥ आप्तकामो यदुपतिः कृतवान्वै जुगुप्सितं ॥ किमभिप्राय एतन्नः संशयं छि
न्धि सुव्रत ॥३१॥ श्रीशुकः ॥ धर्मव्यतिक्रमो दृष्ट ईश्वराणां च साहसं ॥ तेजीयसां न दोषाय वह्नेः सर्वभुजो

वरमधातुः ननु सवलिनो यस्यातिकामस्ततयोक्ति ॥२८॥ प्रतीपं प्रतिकूलमधर्ममित्यर्थः आचरत्कृतवान् नैवाधर्ममाचे
फलं कलं नभवतामादिवत् किं तु महासाहसिकमित्याह ॥ परदाराभिमर्षणमिति ॥३०॥ आप्तकामस्यनायंधर्म इति चेत् य
द्येवं कामाभावान्निंदितं केनाभिप्रायेण कृतवानिति पृच्छति ॥ सकाम इति ॥३१॥ परमेश्वरे केशुल्यत्वापनयाय हृष्टेसा
मान्यतामहतां वृत्तमाह ॥ धर्मव्यतिक्रमः इति साहसं च दृष्टं प्रजापतीन्द्रसोमविश्वामित्रादीनां तु तद्वत्तेषां [illegible] नोऽस्वतां
दोषायनभवति [illegible]

यथाग्नेः सू२॥

८२
१२१

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

नकेवलं ता एव व्याकुलेंद्रियाः किंतु देव्योपीत्याह कृष्णेति ॥ किंच शशांकश्चेत्यनेनैव सूचितं शशांके न विस्मिते
न गतौ निःस्पंदतायां ततः प्रार्थनां सर्वेपि ग्रहाः तत्र तत्रैव तस्थुः ततश्च रात्रिर्दीर्घा समुत्पन्नेति यथासत्वविजृंभितेति
॥२१॥ अयं भावः कात्यायनि महामाये महायोगिन्यधीश्वरि ॥ नंदगोपसुतं देवि पतिं मे कुरु ते नम इति प्रत्येकं ताभिः
प्रार्थनात् ॥ भगवतापि यातावला सिद्धा मयेमा रंस्यथ क्षपा इति तैर्यवमतिः कृत तावंतमात्मानं
कृत्वा रेमे इति यावतीर्यावत्यः ॥२२॥ कृपातिशयमाह तासामिति हे अंग शंतमेन सुखतमेन ततोतिहृष्टानां गो
कृष्णविक्रीडितं वीक्ष्य मुमुहुः खेचरस्त्रियः ॥ कामार्दिताः शशांकश्च सगणो विस्मितोभवत् ॥२१॥ कृ
त्वा तावंतमात्मानं यावतीर्गोपयोषितः ॥ रेमे स भगवांस्ताभिरात्मारामोपि लीलया ॥२२॥ तासाम
तिविहारेण श्रांतानां वदनानि सः ॥ प्रामृजत्करुणः प्रेम्णा शंतमेनांग पाणिना ॥२३॥ गोप्यः स्फु
रत्पुरटकुंडलकुंतलत्विड्गंडश्रिया सुधितहासनिरीक्षणेन ॥ मानं दधत्य ऋषभस्य जगुः कृतानि पु
ण्यानि तत्कररुहस्पर्शप्रमोदाः ॥२४॥ ताभिर्युतः श्रममपोहितुमंगसंगघृष्टस्रजः स कुचकुंकुमरं
जितायाः ॥ गंधर्वपालिभिरनुद्रुत आविशद्वाः श्रांतो गजीभिरिभराडिव भिन्नसेतुः ॥२५॥
पीनां चरितमाह ॥२४॥ स्फुरतां पुरटकुंडलानां कुंतलानां च त्विषा गंडयोः श्रीः तया सुधितेनामृतायितेन हाससहितेन
निरीक्षणेन ऋषभस्य पत्युः ॥ प्रीत्यास्य मानं दधत्यः तत्कर्माणि जगुः तस्य कररुहैः नखैः स्पर्शेन प्रमोदो यासां
ताः ॥२४॥ अथ जलकेलिमाह ताभिरिति तासामंगसंगेन घृष्टा या स्रक् तया कुचकुंकुमैः रंजि
तायाः संबंधिभिर्गंधर्वपालिभिः गंधर्वपतय इव गायंतो ये भ्रमराः तैरनुद्रुतः सन् श्रमं अपोहितुं वाः उदकमाविशत्
भिन्नसेतुर्विदारितमर्यादः स्वयं चातिक्रांतलोकवेदमर्यादः ॥२५॥

किंच कृतवेति २

कृ २

पूजां कुर्वंत्यः २

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

तत्र वादकेषु गायकेषु च सत्सु केषु गंधर्वकिन्नरादिषु सत्सु नृत्यस्तु चान्यामेव कायादिसंपत्तिमाह कर्णेति ॥१॥

कर्णोत्पलैस्थालकविटंकैरलकालंकृतैः कपोलैः स्वेदबिन्दुभिः स्ववक्त्रश्रीः शोभा यासां ताः वलयनूपुरघोषै
र्वाद्यैर्वादित्रैः स्वकेशभ्यः स्रस्ताः स्रजो यासां ताः पतेन तालगतिसंतुष्टाः केशाः सशिरःकंपपादस्फुरणा
वृष्टिमिवाकुर्वन्निमुन्त्रोहतेन भगवता सह ननृतुः भ्रमरा एव गायका यस्यां सा रासगोष्ठी ॥१॥ यद्यागोप्यो नाम
विभ्रमे — भगवता सह विजह्रुः ॥ एवं श्रीभगवतापि स्वविलासैस्ताभिः सह रेमे इत्याह एवमिति तदि

कर्णोत्पलालकविटंककपोलघर्म ॥ वक्त्रश्रियो वलयनूपुरघोषवाद्यैः ॥ गोप्यः समं भगवता न
नृतुः स्वकेशस्रस्तस्रजो भ्रमरगायकरासगोष्ठ्यां ॥१८॥ एवं परिष्वंगकराभिमर्षस्निग्धेक्षणो
द्दामविलासहासैः रेमे रमेशो व्रजसुंदरीभिर्यथार्भकः स्वप्रतिबिंबविभ्रमः ॥१९॥ तदंगसं
गप्रमुदाकुलेंद्रियाः ॥ केशान्दुकूलं कुचपट्टिकां वा ॥ नांजः प्रतिव्योढुमलं व्रजस्त्रियो विस्रस्तमा
लाभरणाः कुरूद्वह ॥२०॥ ॥ राम ॥

लासानभिमुखतस्यैव गतौ दृष्टांतः यथार्भकः प्रतिबिंबैः प्रतिबिंबैर्विभ्रमः क्रीडा यस्य स इव ॥ अनेनैतद्दर्शि
तं स्वयमेव सर्वकलाकौशले सा गोप्यः माधुर्यलावण्यादिषु ताः संचार्य ताभिः सह रेमे यथार्भकः स्व
प्रतिबिंबैरिति ॥१७॥ तास्तु भगवद्विलासैराकुला बभूवुरित्याह ॥ तदंगसंगेन प्रकृष्टा मुत् प्रीतिस्तया आ
कुलानि विवशानि इंद्रियाणि यासां ताः विस्रस्तबंधान्केशादीन् अंजसा प्रतिव्योढुं यथापूर्वं धर्तुं नालंस

नो २

नृत्यमाणाः स्वस्थैतः रक्तकंठाः नानारागरंजितकंठाः कृष्णस्याभिमर्शनेन संस्पर्शेण मुदिताः देवि
वे ॥१॥ मुकुंदेन समं स्वरज्ञानीः षड्जादिस्वरालापानां गतीरमिश्रिताः ॥ कृष्णे नीताभिः श्रमं कीर्णाः
प्रीयमाणेन संमानिता पूजिता नजाम्बुजयनमेव धुवा[illegible]नालविष्टा[illegible]वाडलि[illegible]गृहीतवतीनस्थै
मानेव कृदान ॥ एवं नृत्यगीतादिना श्रीकृष्णसंमानि तानां तासां प्रतिप्रीतिविलसितेष्टत्वमाह ॥१२॥ श्र
उरसि ग्रीवायां गुर्जन्त्यमानारक्तकंठोपगतिप्रियाः ॥ कृष्णाभिमर्शमुदिताय[illegible]तेने[illegible]माहूते ॥१॥ काचित्समह
मुकुंदेन स्वरज्ञातीरमिश्रिताः ॥ उन्निनो पूजिता तेन प्रीयता साधु साधिति ॥ काचिद्रासपरि
श्रान्ता पार्श्वस्थस्य गदाभृतः ॥ जग्राह बाहुना स्कंधं श्लथद्वलयमल्लिका ॥१२॥ तत्रैव श्र
मुक्तिस्थितस्यमानेच बहुदाम् ॥ तत्रैकांसस्थितं बाहुं कृष्णस्योत्पलसौरभं ॥ चंदनालिप्तमाघ्रा
य हृष्टरोमा चुचुंब ह ॥१२॥ कस्याश्चिन्नाट्यविक्षिप्तकुंडलत्विषमंडितं ॥ गंडं गंडे संदधत्याः प्रादा
त्तांबूलचर्वितं ॥१४॥ नृत्यती गायती काचित्कूजन्नूपुरमेखला ॥ पार्श्वस्थाच्युतहस्ताब्जं श्रान्ताधा
त्स्तनयोः शिवं ॥१५॥ [illegible]
एकांतेवल्लभं ॥ गृहीतकंठ्यस्तदोर्भ्यां गायंत्यस्तं विजह्रिरे ॥ पार्श्वस्थाच्युतपादाब्जे श्रान्ताथा
यंति वलयानि महत्काचयस्याः सा ॥१६॥ उत्पलस्य सौरभमिव सौरभं यस्य तं बाहुं ॥१७॥ नाट्येन नृत्येन वि
क्षिप्तयोः चंचलयोः कुंडलयोः त्विषः प्रभा तया विषमंडितं कपोलं तथाभूतं स्वगंडे संदधत्याः संयोजयंत्याः ॥१९॥
कूजंती नूपुरे मेखला च यस्याः सा ॥१८॥ एवमन्यास्वपि गोप्यायाययाथ नानाविभ्रमैः विजह्रुरित्याह

श्री भा° द° द° टी° ९३

ततवाणमेनोत्सुकप्रायमनसां सस्त्रीकाणां देवानां विमानशतैः संकीर्णं नभो बभूव ॥५॥ सप्रियाणां श्रीकृष्णसहि
तानां तमुलसंकीर्णाः ॥७॥ महामरकतो नीलमणिर्विद्रुहमानो मध्येनाभिः स्वर्णवर्णाभिर्गोपीभिः शुभ
शुभे गोपीहट्टाभिः प्रावेणाविनवमध्यपदावृत्तिमेकवचनं ॥८॥ सपयथानाभिः शुशुभे तथा नाम्प्रयतिनेवर्ज विमा
हपादन्यासैर्विततिभुजविधुतिभिः कस्वाललैः भज्यमानैर्मध्यैः चलद्भिः कुचेषु पटैरीयवक्षैर्गण्डलोलैः ॥ गंडेषु

यं मेनिरे नभस्तावद्विमानशतसंकुलं । दिवौकसां सदाराणामौत्सुक्यापहृतात्मनां ॥५॥ ततो दुं
दुभयो नेदुर्निपेतुः पुष्पवृष्टयः जगुर्गंधर्वपतयः सस्त्रीकास्तद्यशोऽमलं ॥६॥ वलयानां नूपुराणां
किंकिणीनां च योषितां । सप्रियाणामभूच्छब्दस्तुमुलो रासमंडले ॥७॥ तत्रातिशुशुभे ताभिर्भग
वान् देवकीसुतः मध्ये मणीनां हैमानां महामरकतो यथा ॥८॥ पादन्यासैर्भुजविधुतिभिः सस्मि
तैर्भ्रूविलासैः भज्यन्मध्यैश्चलकुचपटैः कुंडलैर्गंडलोलैः । स्विद्यन्मुख्यः कबररशनाग्रंथयः
कृष्णवध्वो गायंत्यस्तं तडित इव ता मेघचक्रे
विरेजुः ॥९॥

कपोलेषु चंचलैः स्विद्यन्मुख्यः स्विद्यंति स्वेदमुद्भिरंति मुखानि यासां ताः कबरे पुरशनानां च ग्रंथयः ॥
छायासां ताः ॥ यद्वा तेषु नासत्रग्रंथयः शिथिला ग्रंथयः इत्यर्थः तत्र नानाम गतिः श्रीकृष्णो मेघचक्रमिव ।
नास्त्रवद्धविधाः तडित इव सर्वदर्शनधारामिव गीतं गर्जितमिव वनियया सम्भवन्महः ॥९॥ ॥ ॥ ॥ ५५

परमार्थभूतत्वेनेत्याह नेति । निरवद्यसंयुजां निरवद्या संयुक् येषां वो विबुधानामायुषापि अतिरिक्तकालेना
पि स्वीयसाधुकृत्यं प्रत्युपकारकृत्यं कर्तुं न पारये न शक्नोमि या माभजन्दुर्जरगेहशृंखलाः संवृश्च्य छित्वाः छिन्ना मा
माभजन् तासां सन्निमित्तं वः शुद्धेन साधुकृत्येन एवमेकनिष्ठत्वमाद्वो युष्माकमेव साधुना साधुकृत्येन
तत्फलमस्तु साधुकृत्यं प्रतियातु प्रतिकृतं भवतु युष्मत्सौशील्येन ममानृण्यं न तु तत्कृतप्रत्युपकारेणेत्यर्थः ॥२२॥
इति श्रीभागवते दशमस्कंधे द्वात्रिंशोऽध्यायः ॥३२॥ डेत्रयस्त्रिंशे तु गोपीमंडले मध्यगो हरिः ॥ प्रियाभिस्ता
रमयामास सर्वत्र वनकेलिभिः ॥ तत्र [illegible] नवबुधाक [illegible] य

न पारयेऽहं निरवद्यसंयुजां स्वसाधुकृत्यं विबुधायुषापि वः ॥ या माभजन्दुर्जरगेहशृंखलाः
संवृश्च्य तद्वः प्रतियातु साधुना ॥२२॥ इति श्रीभागवते दशमस्कंधे द्वात्रिंशोऽध्यायः ॥३२॥ शुक उवाच ॥ इ
त्थं भगवतो गोप्यः श्रुत्वा वाचः सुपेशलाः ॥ जहुर्विरहजं तापं तदंगोपचिताशिषः ॥१॥ त
त्रारभत गोविंदो रासक्रीडामनुव्रतैः ॥ स्त्रीरत्नैरन्वितः प्रीतैरन्योन्याबद्धबाहुभिः ॥२॥ रासोत्सवः
गो॰ संप्रवृत्तो गोपीमंडलमंडितः ॥ योगेश्वरेण कृष्णेन तासां मध्ये द्वयोर्द्वयोः ॥ प्रविष्टेन गृहीतानां कं

वेरूपचिताः समृद्धा आशिषो यासां ताः ॥१॥ रासक्रीडां रासो नाम बहुनर्तकीयुक्तो नृत्यविशेषः तां क्री
डामन्योन्यमाबद्धाः संग्रथिता बाहवो येषां तैः सह ॥२॥ तत्राहित्यमभिनयेन दर्शयति रासोत्सव इत्यादिसार्धे
नातत्र च तन्नृत्याधिकेन तासां मंडलं रूपेण व्यवस्थितानां द्वयोर्द्वयोर्मध्ये प्रविष्टेन न त्वेकस्य कथं तत्र प्रवेशः
सर्वेषां निकटे च वा ऽत्र तत्र सर्वस्त्रीनिकटत्वाभिमानस्तासामभिन्यत्तः योगेश्वरेणेति अचिंत्यशक्तिनेत्यर्थः तं न
वकंठे गृहीतानां ऽभयतत्रालिंगितानां कथं भूतेन यं मन्येरन् स्त्रियः स्वस्वनिकटं मामेवाश्लिष्य वानिति मन्ये

इदंनूएदर्थं द्वयो
द्वयोमध्ये प्रवि ष्टेनेत्यर्थः

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

श्री भा॰ द॰ स्क॰ ११८

रतीयश्च स्यान्नस्माद्भजत इति ॥ अयमर्थः ते वत्तर्विधाः एकेवात्मारामाः अपास्तद्वैधाः कंचिदाप्तकामाः
विषयदर्शनेपि पूर्णकामनेवि निभोगाभावदृहिताः अन्ये प्रकृतत्तामूढाः अन्ये गुरुद्रुहः इति कविनाः स्
चिताचस्तर्पेधिकः इति न्यायादुपकर्त्तो गुरुतल्पः तस्मैतद्रूपं नतीति तिनिष्ठति ॥ १९ ॥ अन्वैममकोऽपितन्मामा
नेमनाश्रयतिसर्कोवेः परमस्नेहगूढस्मितमवलोकनादृष्टाश्रात्तानाहं विति हैसात्मः अहं तेषांमध्ये न कोऽपि
किंतु परमकारुणिकः परमगुरुः स्वकर्मभीमांधजनानामनुवृत्तिसिद्ध्ये निरंतरध्यानप्रवृत्त्यर्थं नाहम

भजतोपि नैवैके विद्धनेत्यभजतः कुतः आत्मारामा ह्याप्तकामा अकृतज्ञा गुरुद्रुहः ॥ १९ ॥ नाहंतु
कृ॰ सख्यो भजतोपि जंतून्भजाम्यमीषामनुवृत्तिवृत्तये ॥ यथाधनो लब्धधने विनष्टे तच्चिंतयान्यन्नि
भृतो न वेद ॥ २० ॥ एवं मदर्थोज्झितलोकवेद स्वानां हि वो मय्यनुवृत्तयेऽबलाः मया परोक्षं भ
जता तिरोहितं मासूयितुं मार्हथ तत्प्रियं प्रियाः ॥ २१ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

जामि ॥ एतत्स्पष्टतमाह यथेति तस्य धनस्य वचिंतया निभृतः पूर्णोऽन्यन्न इति यावत् ॥ अत्यंत दु
स्त्यजामात्यपि न वेद ॥ २० ॥ एवं मदर्थोज्झितलोकवेदस्वानां मदर्थमुज्झि [illegible]
किंपुनरन्यत् २ [illegible] तो लोकः पूज्यापूज्यप्रतीतिर्यया ॥ सा ज्ञाता तैश्च स्नेह परित्यागात् ॥ याभिः स्तासां वोऽनुवृत्त्या ।
कं परोक्षं मदर्शनं यथा भवति ॥ तथा भजता युष्मत्प्रेमालापान् शृण्वतैव तिरोहितं तत्र अंतर्धानं तच्छि
तेतस्मिन्नतेहाः अबलाः प्रियाः मामसूयितुं दोषारोपे न अर्हथ मा अर्हथ न याययाः ॥ ॥ २१ ॥ ॥ ११८

वेदास्वधर्मीप्रतीच्छणात्र

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

सहाससलीलेक्षणेन विभ्रमो विलासो यस्यां तया भ्रुवा उपलक्षिताः संस्पर्शनेन संमर्दनेन ॥ १५ ॥

गोपीसभागतः ताभिः संमानितः सन् चकास ॥ शुशुभे त्रैलोक्यस्य या लक्ष्मीः शोभा तस्या एकमेव पदं स्थानं तद्वपुः दधत् दधानः ॥ १४ ॥ तत्र भगवता कृतं तत्तु मानं तद्वचनेनापादयितुकामा भ्रूभङ्गादिभिः प्रायालोकवृत्तानामिव पृच्छन्ति भजत इत्याह ॥ १५ ॥ भजतः प्राणिनः अनुभजन्ति एके केचिज्जना अनुसृत्य भजन्ति केचिद् विपर्ययं यथा भजन्ति तथा न द्विजजनाननपेक्ष्य भजतोऽपि भजन्ति अन्ये तु नोभयानिति विदिता

तत्रोपविष्टो भगवान्स ईश्वरो ॥ योगीश्वरान्तर्हृदि कल्पितासनः ॥ चकास गोपीपरिषद्गतोऽर्चितः त्रैलोक्यलक्ष्म्येकपदं वपुर्दधत् ॥ १४ ॥ सभाजयित्वा तमनङ्गदीपनं सहाससलीलेक्षणविभ्रमभ्रुवा ॥ संस्पर्शनेनाङ्ककृताङ्घ्रिहस्तयोः ॥ संस्तुत्य ईषत्कुपिता बभाषिरे ॥ १५ ॥ गोप्य ऊचुः ॥ भजतोऽनुभजन्त्येक एक एतद्विपर्ययम् ॥ नोभयांश्च भजन्त्येक एतन्नो ब्रूहि साधु भोः ॥ १६ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ मिथो भजन्ति ये सख्यः स्वार्थैकान्तोद्यमा हि ते ॥ न तत्र सौहृदं धर्मः स्वार्थार्थं तद्धि नान्यथा ॥ १७ ॥ भजन्त्यभजतो ये वै करुणाः पितरो यथा ॥ धर्मो निरपवादोऽत्र सौहृदं च सुमध्यमाः

अभिप्रायमुत्तरमाह मिथ इति ॥ १६ ॥ हे सख्यः उपकारप्रत्युपकारतया ये मिथो भजन्ति ते स्वं न भजन्ति ॥ किं तर्ह्यात्मानमेव यतः स्वार्थैकान्त उद्यमो येषां ते अतस्तत्र न सौहृदं न चाधर्मोऽस्ति दृष्टार्थत्वात् ॥ गोमहिष्यादिभजनवदित्यर्थः ॥ १७ ॥ ये तु अभजतो भजन्ति ते द्विविधाः करुणाः स्निग्धाश्च तत्र

हृदिकमलहृदयसमावेशयन्मध्यैः ॥७॥ प्रसन्नमीश्वरं प्राप्य यथा मुमुक्षवो जनाः यद्वा प्रातं शापय यथा संसारि
णः यद्वा प्रात्तेसौ पुरुषं प्राप्य यथा विशुद्धतेजसमावस्थो जीवः ॥८॥ पुरुषः परमात्मा शक्तिभिः सत्त्वादिभिर्यु
क्ता यद्वा अभ्यासैकाहि पुरुषानुभावी शक्त्यायाः पाधिभिर्वृतो व्याघ्रो वनमिव ॥१०॥ विकसत्कुंदसमदोषैः
नवनिर्यानिलः तस्मात् षट्पदाय समिलत ॥११॥ शरच्चंद्रांशुनादाहे ध्वस्तदोषा तमः रात्रिगतं तस्मात् यस्मिं
लत् ॥ घनः शिवे सुखकरे हंसात्रुपेत्तदेहेः तं वंगोवं वितानं प्रान्ततां कोमलावालुका यस्मिन् ॥ एवंभूतेषु
तेकाविवेरेधेण हृदिकमलं निमील्य व ॥ पुलकं मधुपगुप्तालयोगीवानंदसंलुना ॥ ॥ सर्वास्ताः
केशवालोकपरमोत्सवनिर्वृताः जङ्घः विरहजं तापशरोऽप्राप्य यथा जनाः ॥९॥ ताभिर्विधूतशो
काभिर्भगवान् च्युतावृतः व्यरोचताधिकं तात पुरुषः शक्तिभिर्यथा ॥१०॥ ताः समाराध्य का
लिंद्यानि विश्य पुलिनं प्रभुः विकसत्कुंदमंदारसुरभ्यानिलषट्पदे ॥११॥ शरच्चंद्रांशुसंदोहध्वस्त
दोषातमः शिवे ॥ कृष्णायाहृततरलोचितकोमलवालुके ॥१२॥ तद्दर्शनाह्लादविधूतहृद्रु
जो मनोरथान्तं श्रुतयो यथा ययुः स्वैरुत्तरीयैः कुचकुंकुमांकितैरचीक्लृपन्नासनमात्मबं धवे
लिनं समादाय निविश्य तत्र ताभिर्वृतोधिकं व्यरोचतेति पूर्वेणान्वयः ॥१३॥ एताः कामा भवमूर्त्तेः एकतये
कवचनयमध्ये यथा कर्म एकां हृदिकमलयः परमस्वरूप शपनाः तत्कमात्रुवधे हृल्लोऽशनि म वलितानका
श्रुपरमस्वरूपच्छायाह्लापर्णिका मानुवेधं नह लितहारिलि प्राप्त कामाश्रुपिपेममितस्मभ जन्तस्याह
सैर्वलितिम्रचीक्लृपन् ॥ दयामास प्रात्मवपवशनर्याभिधा ॥१३॥ ॥

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

इति श्रीभावार्थदीपिकायां दशमे एकत्रिंशः ॥३१॥ द्वात्रिंशे विरहालापविक्लवहृदयो हरिः ॥ ता
साविर्भूय गोपीस्ताः सांत्वयामास मानयन् ॥ प्रेमामृतककल्लोलविह्वलीकृतचेतसः ॥ सदयं नंदयन्गो
पीः कृष्णो नंदनंदन इति ॥ इत्येवं प्रभृति विचित्रधा अनेकधा प्रेमपुंजैः सुस्वरं सुस्वैः कृष्णदर्शने लालसाभिस्ता
ह्यायमाना ॥१॥ साक्षान्मन्मथमन्मथः जगन्मोहकस्य कामस्यापि मनस्सु मोहनः कामः साक्षान्मस्या

इति श्रीभागवते दशमस्कंधे एकत्रिंशो ध्यायः ॥३१॥ शुकः ॥ इति गोप्यः प्रगायंत्यः प्रलपंत्यश्च
विचित्रधा ॥ रुरुदुः सुस्वरं राजन्कृष्णदर्शनलालसाः ॥१॥ तासामाविरभूच्छौरिः स्मयमानमुखांबु
जः ॥ पीतांबरधरः स्रग्वी साक्षान्मन्मथमन्मथः ॥२॥ तं विलोक्यागतं प्रेष्ठं प्रीत्युत्फुल्लदृशो
ऽबलाः ॥ उत्तस्थुर्युगपत्सर्वास्तन्वः प्राणमिवागतं ॥३॥ काचित्करांबुजं शौरेर्जगृहेंजलिना
मुदा ॥ काचिद्दधार तद्बाहुमंसे चंदनभूषितं ॥४॥ काचिदंजलिनागृह्णात्तन्वी तांबूलचर्वितं ॥
एका तदंघ्रिकमलं संतप्ता स्तनयोरधात् ॥ एका भ्रुकुटिमाबध्य प्रेमसंरंभविह्वला ॥ घ्नंतीवैक्षत्क
टाक्षेपैः संदष्टदशनच्छदा ॥६॥ अपरानिमिषद्दृग्भ्यां जुषाणा तन्मुखांबुजं ॥ आपीतमपि ना

पिमोहकस्त्वयं ॥२॥ तन्वः करचरणादयः ॥३॥ अंजलिना संहतहस्तद्वयेन ॥४॥ भ्रुकुटिमाबध्य प्रेमसं
रंभः प्रणयकोपावेशस्तेनाविह्वला विवशा दष्टौष्ठा कटाक्षाः तैर्घ्नंतीव ताः पापविभ्रमाः तैः ता
डयंतीवेक्षत ॥६॥ अनिमिषती दृग्भ्यां आपीतमपि सम्यग्दृष्टमपि पुनः पुनर्जुषाणा नातृप्यत् ॥७॥

नंद

श्री
भाद
प्र सं
११९

किं वतव कृतसूनाउ दितैमेवं र्मित्य भिश्वत्याह ॥ तस्मान्नहेश्र वृतपतीन स्वगानश्र्व यान् ॥ तत्सेव्यैनः अन्नमबु
मवां ह्यति विलस्यतव समीपमागता वयं कं प्यभूतस्य गतिविदः ग्रस्म दागमनं गीतगानी वा ॥ जनैतः गतिविदा
वयं वान वाद्गीतन उछेगीतेनमोहिता: ॥ हे कितव शठ एवं भूता या षितो निशि स्वयमेवागताः त्वास्ते नकः
त्यजेत न कोपीत्यर्थः अतः त्वया त्यक्ता नाम स्माकं प्राकृतन त्वद्दर्शन निदानहृद्रोगस्य तद्दर्शने संगत्यै वाच
कित्साकुर्विन्याहुः ॥ त्वयेन रहसीति ॥ १६ ॥ श्रियो धामेन वृहद्दिशालं सवीक्ष्यनः ग्रतिस्पृहा भवतितु याव
कुमैना मग्लाति ॥ १७ ॥ तव चव्यक्तिः अभिव्यक्तिः व्रजवनौकसां सर्वेषां विशेषेण वृजिन हन्ता ऽङ्गः स्वनिवस

कुरुत्वे

पतिस्वतानन्य ग्रात्त बोधवाननि विलिख्य तेतत् ब्युतागताः पतिदिस्त वारीतु मोहिताः ॥ कितवश्योषितः
कस्तं जेन्निशि ॥ १६ ॥ रहसि संविदं हृच्छयोदयं प्रहसितानन प्रेमवीक्षणं ॥ वृहदुरः श्रियो वीक्ष्य धाम तेमु
हुरतिस्पृहा मुह्यतिमनः ॥ १७ ॥ व्रजवनौकसां व्यक्तिरंगतेवृजिनहन्त्र्यलं विश्वमंगलं त्यजमनाक्चनस्त्व
त्स्पृहात्मनां स्वजन हृद्रुजां यन्निसूदनं ॥ १८ ॥ यत्ते सुजातचरणाम्बुरुहं स्तनेषु भीताः शनैः प्रियदधीमहि
कर्कशेषु तेनाटवीमटसि तद्व्यथते न किंस्वित्कूर्पादिभिर्भ्रमति धीर्भवदायुषां नः ॥ १९ ॥

नीति श्रमंगलं सर्वमंगलं रूपाच ॥ अतः वतन्स्पृहात्मनां त्वत्स्पृहा स्मन मनसोनः मनागीषत किमपि त्यजमं वकार्पण
मजवेन्द्र हीत्यर्थः किं तत्स्वजन हृद्रोगाणां यदतिशयं निसूदनं नाशकं डोषधं तन्नेमव वेत्सीति ॥ ग्रन्योपि शाप ॥ अतिश
मथर्थितान्स्वंदत्यपात्रुः यदिति ॥ १९ ॥ हे प्रिय यत्ते तव सकुमारं सुपदाम्बुजं कठिनेषु स्तनेषु समर्दनशङ्किताः शनैः शनैर्दधीम

टवीम २

हि धारयामः तं तेनाटसि नयसी तिगावः पृष्ठनु कांस्वित्कुर्पा सा मानमेवं वानयसि प्रापयसि तन्नः तत्पादांवुजं पादिभिः

कुर्पासि काण्टकादिभिः किंस्विन्नव्यथते कथं तन्नाम नव्यथतीति भवानेवायुर्जीवनं येषां तासां नोधीर्

मंगलसंक्षिप्तपत्रमीमांसा

कु २

११९

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

तेन हरिणा परिहृतेयमायं कालेनील कं वलेशातॄनं तु नवतन स्वलंगा रजः कुरितेन वन कहान नं प्रालिमालापवा
गकुरितेष मनस्यमान नं विभ्रत ॥ तम्भावं मुदुर्मुहु दर्शयन्‌ ॥ नोमनसि केवलं स्मरं पक्ष सिप्र यि यसि नतु स
गं दृष्टासि कथुरस्वसि मिति भावः ॥ अतोधुना कपट विहायैवं कविर्विति प्रार्थयंते ज्ञो कदहयेन ॥१॥ हे सखि हन्त
हे रमणाय पन्नेन व्रतणोविनिवा पदिष्टेयं ध्यान मात्रेणोपनिवर्तकेशांत मेव सेवास मये वापि सुलत मनव
वरणाक मसेका मनाप पणान येनः स्तने मर्पयेति ॥१॥ अपि विरहे वीरेते धराम्रतेनेनो विनवेदेहि कथं भूनम।
दिवपरितपेनील कं तनेलैर्वन कहान नं विभ्रदांबूतं ॥ वनरजस्वलं दर्शयन्‌ कुहुर्मनसि नः स्मरं वीरय
कसि ॥१॥ प्रणतकामदपद्मजार्चितं धरणीमंडनं ध्येयमापदि ॥ चरणपंकजं शंतमं च नेरमणनः
स्तने मर्पयाधिहन्‌ ॥१॥ सुरतवर्धनं शोकनाशनं स्वरितवेणुना सुष्टुचुंबितं ॥ इतररागविस्मा
रणं नृणां वितर वीर नस्तेधरामृतं ॥५॥ अटति यद्भवानह्नि कानेनं त्रुटिर्युगायते त्वामपश्यतां
कुटिलकुंतलं श्रीमुखं च ते जड उदीक्षतां पक्ष्मकृद्दृशाम्‌ ॥२५॥
परामृतं स्वरितेन नादितेन वेणुना सुष्टुचुंवितमिति नादामृतवासितमिति भावः ॥ इतररागविस्मार
णं नृणां इतरे पुमान्‌ भोगादिराग सुविष्णुरागमिका विस्मारयति विलोपयतीति तथा नतः ॥ किंच तणोम
पिवदनेन वडः लंटत्वा सर्वमार्गे पुत्रियोगेन यत्‌ य इव वुयं ना मुषागता ः तन्न कथमस्मा स्वपकु
स्वहे ऽ इति सकरुणमाहुः अटतीति द्वयेन ॥५॥ यदा भवान्‌ काननेह्नि दावत्‌ अटति गच्छति तदा
मपश्यतां त्रुटिः तावोर्धमपि युगवद्भवति एवमर्धेनेऽ तथमुखं पुनः कथं चिदुत्तिनेनेव श्री
रवनन ऽश्वैरीक्षमाणा नानिषांटप्प पक्ष्मकृत्‌ व्रह्माजडः मंदः तिमिषेमांश्च प्रयितितेरसहयमिदं प्रातं ऽक्रम ॥५॥ ॥

हवनमद्दृष्टिनेन
३

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

तवेत्यमृतं प्रत्युहेतुः तप्तजीवनं प्रसिद्धामृतादुत्कर्षमाह । कविभिर्ब्रह्मविद्भिर्मुनिभिरीडितं स्तुतं देवभोग्यं तत्र न तेन तत्कौ । किंच कल्मषापहं कामकर्मनिरसनं अमृतं तु नैवंभूतं किंच श्रवणमंगलं श्रवणमात्रेण मंगलप्रदं तच्च तृष्णानापेक्षं किंच श्रीमत् सुशान्तं तत्तु मादकं एवंभूतं तव कथामृतं भुवि ये गृणन्ति निरूपयन्ति ते जनाः भूरिदाः बहुदातारः जीवितं ददतीत्यर्थः । यद्वा एवंभूतं तव कथामृतं ये गृणन्ति ते भूरिदाः ते पूर्वं जन्मनि बहुदत्तवन्तः सुकृतिन इत्यर्थः । एतदुक्तं भवति सर्वत्र ये केवलं कथामृतं गृणन्ति ते पि तावद् ।

तव कथामृतं तप्तजीवनं कविभिरीडितं कल्मषापहं । श्रवणमंगलं श्रीमदाततं भुवि गृणन्ति ये
भूरिदा जनाः ॥ ९ ॥ प्रहसितं प्रियप्रेमवीक्षणं विहरणं च ते ध्यानमंगलं । रहसि संविदो या हृदिस्पृ
शः कुहक नो मनः क्षोभयन्ति हि ॥ १० ॥ चलसि यद्व्रजाच्चारयन् पशून् नलिनसुन्दरं नाथ ते पदम् । शि
लतृणांकुरैः सीदतीति नः कलिलतां मनः कान्त गच्छति ॥ ११ ॥

ति धन्याः किं पुनः ये त्वां पश्यन्ति अतः प्रार्थयामहे त्वया दर्श्यतामिति ॥ ९ ॥ ननु तर्हि मत्कथाश्रवणेनैव वर्ति ष्यता भवन्त्यः किं मद्दर्शनेन तत्राह विलासस्त्वभितवित्ता वयं तत्रापि शृणु तिं न विद्मः इत्याहुः प्रहसितमिति हे प्रिय हे कुहक कपटमनोविदः सकेतनं कर्माणि । किं च तव यच्च मतिशेमाद्दैविनाः पुनः । अस्मात् संकेतं तनाकपरमाचरमीत्याहुः श्लोकद्वयेन चलसीति ॥ १० ॥ हे नाथ कान्त यद्यदा व्रजात्त्वं बहिः पशून् चारयसि तदा ते नलिनसुन्दरं कोमलं तव पदं शिलैः कणिशैः तृणांकुरैश्च सीदति क्लिश्यते इति नो मनः कलिलता

विरचिताभयंहेवृष्णिधुर्यसंसृतेर्भयात्तेचरणमीयुषांशरणंप्राप्तानांविरचितंदत्तमभयंयेनतत्त
याहेकांतकामदंवरदंतथाश्रियःगृह्णातीतितथातद्भवत्त्वंकरसरोरुहंनःशिरसिदेहिप्रारो
पय॥५॥हेव्रजजनार्तिहन्हेवीरतिजनजनानांयःस्मयोगर्वःतस्यध्वंसनंनाशोकस्मितंयस्यते
तथाभूतहेसखेभवत्किंकरीःनःअस्मान्भजअस्मद्यस्वातिनिश्चितंअयमेतावत्तज्जलरुहान
नेचारुयोषितांनोदर्शय॥६॥प्रविशिष्टेनप्रणतानांदेहिनांपापकर्षणंपापापहंतृणचरानुग
विरचिताभयंवृष्णिधुर्यतेचरणमीयुषांसंसृतेर्भयात्॥करसरोरुहंकांतकामदंशिरसिदेहि
नःश्रीकरग्रहं॥५॥व्रजजनार्तिहन्वीरयोषितांनिजजनस्मयध्वंसनस्मित॥भजसखेभवत्किं
करीःस्मनोजलरुहाननंचारुदर्शय॥६॥प्रणतदेहिनांपापकर्षणंतृणचरानुगंश्रीनिकेत
नं॥फणिफणार्पितंतेपदांबुजंकृणुकुचेषुनःकृन्धिहृच्छयं॥७॥मधुरयागिरावल्गुवा
क्यया बुधमनोज्ञयापुष्करेक्षण॥विधिकरीरिमावीरमुह्यतीरधरसीधुनाप्याययस्वनः॥८॥
नप्यनुगकृतिकृपयेतितथासौभाग्येनश्रियोनिकेतनंवीर्यातिशयकेणफणानःकालियस्य
फणासुअर्पितंतेपदांबुजंनःअस्मत्कुचेषुकुरुकिमर्थंहृच्छयंकामंकृन्धि॥७॥हेपुष्करेक्षणतवमधु
रयागिरावल्गूनिरम्याणिवाक्यानियस्यांतयाबुधानांमनोज्ञयाहृद्ययागंभीरयेत्यर्थः॥मु
ह्यतीरिमानःविधिकरीःअधरसीधुनाअधरामृतेनआप्यायस्वसंजीवयेति॥किंवास्माकंबहिरहेण
ध्यायमेवमरणंकिंतन्नकथामृतपायसपदिः सहदिःवंचितमि

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

श्री भाग दशमे पूर्वे

किंदृश्यावधोवधोनव

शास्त्राशयेशाबल्कालीनेमरासिमाधुजातमुत्तवसिनोदखश्रीमुषासाधुजातेसम्यग्जाते यस्तवरासिजे तविकसितं
पद्मेनस्यादेवगर्भेयाश्रीः तामपमलातिदृक्तीतितयातयादृशा नेत्रेणाहृतंतनायसंभोगपतेवरस्त्रश्रीष्टयदृश्च
शु[illegible]दासिकामल्यादासीनानिघ्नतोमारयतः तेनतवनयाक्रियमाणाइहलोकेशुयवधोनभवतिकिंशम्बे
णानुवधोवध्यंभवतिकिंतुभवत्येवसुरतमलबदृशापदहतप्राणेश्वरेणयत्वयादृश्यतामितितयासंभवंसर्वदवा
कृशाघः ॥२॥ किंच वरुभ्यामृत्युभ्यः नेकृपयावदितोकिमितिइदानींदृशाममर्थेप्रेष्यजातमसीत्याहुः विषेति
हेवृषभश्रेष्ठविषमयाजलाद्यातंसर्पयानाशः तस्मात्व्यालभात्तमात् ॥ व्ययाम्बवातवर्षमारुतात वृष्टासहः

शमदहासाशयेसाधुजातमत्तरासिजोदखश्रीमुषादृशा ॥ सुरतनाथतेशुल्कदासिकावरदनिघ्नतोनेहः
किंवधः ॥ विषजलाप्ययाद्यालराक्षसाद्वर्षमारुताद्वैद्युतानलात ॥ वृषमयात्मजाद्विश्वतोभ
याद्वृषभतेवयंरक्षितामुहुः ॥३॥ नखलुगोपिकानंदनोभवानखिलदेहिनामंतरात्मदृक ॥ विखना
नसार्थितोविश्वगुप्तयेसखउदेयिवान्सात्वतांकुले ॥४॥ ॥

वायोः वैद्युतानलाद्वज्रपातात वृषो विष्टः तस्मात्मयात्मजात ॥ योमात विश्वतो [illegible] न्यस्मादपिसर्वतोभ
यात्वकालियदमनात्रक्षिताः किमिदानीमुपेक्षसे इतिभावः ॥३॥ अपिचविश्वपालनायावतीर्णस्यतवभक्तो
पेक्षानुचितमनुचितमित्याशयेनाहुः नखल्विति हेसखेभवान्खलुनिश्चितं ॥ यशोदास्ततोनभवति किंतु
सर्वप्राणिनांबुद्धिसाक्षीनतुमाकिंदृश्योभवतितत्राहुः विखनसा ब्रह्मणा विश्वपालनायप्रार्थितःसन् तस्मात
तोयादवानांकुलेउदेयिवानुदितइतितद्भक्तानामस्माकंप्रार्थनात्वमुपेक्षसेपादयेत्याहुः विरचिताभयमिति

न्यर्थं४

॥श्रीः॥ सुबोधिन्याम्

११८

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

ततस्ता[?]रहिताः कृष्णान्वेषणाय वनं प्रविष्टाः ॥ ततो हरेरन्वेषणान्निवृत्ताः ॥ ४२ ॥ आत्मा शरीरं तन्मयः
यासां ताः अपि च गृहादेव स्मृतात्मकाः तदात्मिकाः सर्वथा [?] यासां ताः तन्मयाः तद्गुणाः ॥ ४३ ॥ किं च पूर्वं य
स्त्री कृष्णेन रमं [?]गतिवासीत्तदेव कालिंद्याः पुलिनमागत्य कृष्णं भावयंति ध्यायंतीति तया ता ॥ कृष्ण।
स्यागमनं कांक्षितं यासां ताः मिलिताः सत्यः कृष्णमेव जगुरिति ॥ ४४ ॥ इति श्रीभावार्थदीपिकायां टीकायां दशम
स्कंधे त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥ एकत्रिंशे निराशास्ताः कालिंद्याः पुलिनं गताः कृष्णमेवानुध्यायंत्यः प्रा

ततो विशन्वनं चंद्रज्योत्स्ना यावद्विभाव्यते ॥ तमः प्रविष्टमालक्ष्य ततो निववृतुर्हरेः ॥ ४२ ॥ तन्मनस्का
स्तदालापास्तद्विचेष्टास्तदात्मिकाः ॥ तद्गुणानेव गायंत्यो नात्मागाराणि सस्मरुः ॥ ४३ ॥
पुनः पुलिनमागत्य कालिंद्याः कृष्णभावनाः ॥ समवेता जगुः कृष्णं तदागमनकांक्षिताः ॥ ४४ ॥
इति श्रीभागवते दशमस्कंधे त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥ गोप्य ऊचुः ॥ जयति तेऽधिकं जन्मना व्रजः श्रय
त इंदिरा शश्वदत्र हि ॥ दयित दृश्यतां दिक्षु तावकास्त्वयि धृतासवस्त्वां विचिन्वते ॥ १ ॥

धियं तेन तदागमे ॥ हे दयित ते जन्मना व्रजः यथाधिकं भवति तथा जयति ॥ उत्कर्षेण वर्तते यस्मात्त्वं अत्र जा
तः तस्मादिंदिरा लक्ष्मीः अत्र हि शश्वत् नित्यं तमनुवर्तते एवं व्रजे सर्वस्मिन्मोदमाने ॥ अत्र तावकाः त्वदीयाः गो
पीजनाः त्वयि तदर्थमेव कृच्छ्रेण धृतासवः धृतप्राणाः सत्यः त्वां विचिन्वते अतः त्वयाद्दृश्यतां प्रत्यक्षीभू
यतामिति ॥ यद्वा अस्माभिर्भवान् दृश्यतामिति ॥ यद्वा एवं त्वया दृश्यतामेते त्वां विचिन्वंतीति अत्र स्वतो
वहन्नाव कृत्वा रूपरोगाद्दृष्टिरिति सर्वलोके भुवनाराणां त्वयापि संगतिरुच्यते विचिन्वतम मम किमिति वेनगरुः पारदिति ।

एवं २

प्रपदाभ्यां पदाक्रमणं यांश्चाक्रमणं तोणीसंमर्दनं ययोर्वा ते एवाऽसकले पदे दृश्येते तस्याः कृष्णस्कंधे तदा
विष्टायां चिह्नं द्रष्टव्यं ॥ केशप्रसाधनमिति कांतामधिकृत्य तानि चूडयता चूडाकारेण ग्रथ्नता
इह ध्रुवमुपविष्टं ॥ ३६ ॥ रेमे इत्यादिश्लोकोक्तिः ॥ आत्मरतः स्वतः तुष्टः आत्मारामः स्वक्रीडः ॥ अखंडितः स्त्रीविभ्र- [illegible]

प्रपदाक्रमणे एते पश्यतासकले पदे ॥ केशप्रसाधनं त्वत्र कामिन्याः कामिना कृतं ॥ ३५ ॥ तानि चूडयता
कांतामुपविष्टमिह ध्रुवं ॥ ३६ ॥ रेमे तया चात्मरत आत्मारामोप्यखंडितः ॥ ३७ ॥ कामिनां दर्शयन् दैन्यं
स्त्रीणां चैव दुरात्मतां ॥ ३७ ॥ इत्येवं दर्शयंत्यस्ताश्चेरुर्गोप्यो विचेतसः ॥ ३८ ॥ यां गोपीमनयत्कृष्णो वि-
हायान्याः स्त्रियो वने ॥ सा च मेने तदात्मानं वरिष्ठं सर्वयोषितां ॥ ३९ ॥ हित्वा गोपीः कामयाना मामसौ
भजते प्रियः ॥ ४० ॥ ततो गत्वा वनोद्देशं दृप्ता केशवमब्रवीत् ॥ न पारयेऽहं चलितुं नय मां यत्र ते म-
नः ॥ ४१ ॥ एवमुक्तः प्रियामाह स्कंध आरुह्यतामिति ॥ ततश्चांतर्दधे कृष्णः सा वधूरन्वतप्यत ॥ ४२ ॥
हा नाथ रमण प्रेष्ठ क्वासि क्वासि महाभुज दास्यास्ते कृपणाया मे सखे दर्शय सन्निधिं ॥ ४३ ॥ अन्विच्छ-
न्त्यो भगवतो मार्गं गोप्योऽविदूरतः ददृशुः प्रियविश्लेषमोहितां दुःखितां सखीं ॥ ४४ ॥ तया कथितमाक-

[illegible]

मवनाकृष्टस्तया किमिति रेमे अत आह कामिनामिति ॥ ३७ ॥ स्त्रीणां दुरात्मतां नाम आह सा चेति द्वाभ्यां ॥ ३९ ॥ कामो
यानं गमनं यासां ताः गोपीः त्यक्त्वा मामसौ भजते इति हेतोः ॥ आत्मानं वरिष्ठं मेने इति ॥ ४० ॥ कामिनां दैन्यं दर्श-
यति एवमुक्ते ॥ अपेक्षितमाह ततश्चेति तस्याः स्कंदारोहणोद्यतायाः मतेर्हितेत्यर्थः ॥ अनुतापमाह हा नाथेति ॥

[illegible]

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

वेवकृलेनंगमेन्यतल्लः श्वेकोष्ठोयस्याः केवेलाहेलिन्याः ॥२५॥ रहस्यकुंतस्याने ॥२६॥ हेस्वाल्पः हेसख्येः श्रेष्ठ
धन्याश्वतिपुण्याः गोविंदांघ्र्युश्रेणवः तत्वेहेतुः यातिति ॥ अस्माभिरप्यतेद्दृश्यवभिषेकेणतथैवकृलंशाम्पुश
क्यतेः तिभावः ॥२७॥ अन्याश्चाऊः तस्याः इति ॥ गोपीनांयनेसर्वस्वश्वयंभावः भवेदेवयदितस्याः पदानिसंहृतानि ।

कस्याः पदानिवैतानियानायानेदसूतुना ॥ अंसन्यस्तभुकोष्ठायाः केवेणाः करिणायथा ॥२८॥ अन
याराधितोनूनंभगवान्हरिरीश्वरः ॥ यन्नोविहायगोविंदः प्रीतोयामनयद्रहः ॥२९॥ धन्याश्चअमीश्रेष्ठ
ह्यल्यागोविंदांघ्र्यब्जरेणवः यान्ब्रह्मेशोरमादेवीदधुर्मूर्ध्न्यघनुत्तये ॥३०॥ तस्याअमूनिनः क्षोभंकु
र्वन्त्युच्चैः पदानियत् ॥ यैकापहृत्यगोपीनांरहोभुंक्तेच्युताधरम् ॥३१॥ नलक्ष्यंतेपदान्यत्रतस्यानूनं
तृणांकुरैः ॥ खिद्यत्सुजाताङ्घ्रितलामुन्निन्येप्रेयसींप्रियः ॥३२॥ इमान्यधिकमग्नानिपदानिवहतोवधूम्
गोप्यःपश्यतकृष्णस्यभाराक्रांतानिकामिनः ॥३३॥ अत्रावरोपिता
कांतापुष्पहेतोर्महात्मना ॥ अत्रप्रसूनावचयःप्रियार्थेप्रे
यसाकृतः ॥३४॥

निरस्य केषु तत्रदानानितुंदुः खंकुर्वन्तीतितदसंलग्नानि केवलेकृष्णपदानिसंदर्शेनैवविविक्तत्वात्यः नानि द
ह्या अनवत्यतंसमतप्यनंतदाहश्लोकद्वयेन नलक्ष्यंतेइत्यादिना ॥२१॥ खिद्यन्तीसुजातेसकृते श्रविलेया
स्याः ॥ तांउन्निन्येसंकदमारोप्यनीतवान् ॥२८॥ तद्वेहेतुमाहद्वाभ्यानीति ॥ भृतिभारेणानिमग्नानि ॥३३॥ ॥ ॥

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

दृष्ट्वाः स्वेदवर्द्धमानाः गोप्यः स्वयं तया आहूय नेत्र कृष्णमनुवर्त्तती मितिवापाठः अन्याः साधुसाध्विति प्रशं
सेति ॥१४॥ तस्मिन्नस्त्री कृष्णे मनोयासां ताः ॥१५॥ यतंती प्रयत्नं कुर्वंती प्रेम [illegible] तरी

कृष्णनाम्नायं वेद्ध नु गोपायं अंशुकास्वन ॥ वंशायितं ग्रंथीचान्यानतैवकानुवकायिंती ॥१८॥ आहूय
दृष्ट्वा यद्वत्कृष्णस्तमनुकुर्वंती ॥ वेणुं क्वणंतीक्रीडंतीमन्याः शंसंतिसाध्विति ॥१९॥ कस्याश्चित्स
भुजं न्यस्य चलन्त्याह पुवानृत्य ॥ कृष्णोहं पश्यत गतिं ललितामितितन्मनाः ॥१९॥ माभैष्टवातव
र्षाभ्यां तत्त्राणं विहितं मया ॥ इत्युक्ते कैन हस्तेन यतंत्युन्निदधे बरं ॥२०॥ आहहैका पदाक्रम्याधि
रस्याहापरां नृप ॥ दुष्टाहे गच्छ जातोहं खलानां ननु दंडधृक् ॥ तत्रैका प्राह हे गोपा दावाग्निं पश्यत
तोल्बणं ॥ चक्षूंष्याश्वपिदध्वं वो विधास्ये क्षेममंजसा ॥२२॥ बद्धान्यया स्रजा काचित्तन्वी तत्र उलू
खले [illegible] ॥ भीता सुदृक् पिधायास्यं भेजे भीतिविडंबनं ॥२३॥ ए
वं कृष्णं पृच्छमाना वृंदावनलतास्तरून् ॥ व्यचक्षत वनोद्देशे पदानि परमात्मनः ॥२४॥ पदानि व्य
क्तमेतानि [illegible] नंदसूनोर्महात्मनः ॥ लक्ष्यंते हि ध्वजांभोजवज्रांकुशयवादिभिः ॥२५॥ तैस्तैः पदैस्त

यंवस्तमुन्विदधेऽर्ध्यतनवती ॥२१॥ [illegible] पिदध्वं निमीलयत ॥२२॥ स्वहस्तेन नयनमासंपिधाय स्वहस्तेनास्यं दृष्टीतिवा भी
तिविडंबनं भयानुकरणं भेजे ॥२३॥ एवं पुनरपि वृंदावनलतास्तरूंश्च कृष्णं पृच्छमानाः वनोद्देशो वनप्रदेशो [illegible] वस्तन

फलभारगाननंतोऽस्तत्वनकृष्णस्य दृष्ट्वा भ्रमतानानिति मत्वा प्रियया सह तस्य गतिविलासं संभावयन्त्याः हे सखि त्वा
कुमिलिनि ललिसिकाया प्रलि कुले प्रतः तदा मोदमदो धैः प्रणीयमानः अनुगम्यमानः हृदये वसति ॥ ४ ॥ कोऽपि
राहुः हे मयत्र्ये मालताः कुसुमसंगताना नूनं सा प्रियक्ता ॥ ननु स्वपति संगतेति किं गतिं दुर्वेदा तत्र कुर्वत्स्यतेः
पत्युर्वाहुना श्लिष्टा प्रपिश्रेदाभामंपनूनं तनत्रवेः सृष्टायतः अस्तुलकालि विभ्रुतिन हि स्वपति संगतानावीहृक्ता।
लक संभावइ विभाव ॥ ३ ॥ उत्मत्तं व न प्रक्षु विन्येतत्र पविनं इदानी रमायतेः ताल्ला विवेष्टान्मृहुः तदा।
वाहुंप्रियां सडयथाय गृहीतपर्धेरासानुगतललसिकालिकुले मंदोधेः प्रणीयमानः हृवसवः म
तामं किं वाभिनं दृतिवरत्नागायावलोकः ॥ ४ ॥ एष्वतेमालं तांवाहूनपाश्लिष्टा वनस्पतेः नूनंन
त्वोरनस्पृष्टा विभ्रुत्पुलुलकाव्यहो ॥ ५ ॥ इत्युमन्नववोगोप्याः कुसुमान्वेषणतत्पराः लीलामयवत्।
त्ताना वनवकुसुलदामिका ॥ ६ ॥ कस्याश्चित्तनायेत्याः हासायेत्यापि वल्लभे तोकायितानदे
त्यः पटाह नशेकटायंती ॥ ७ ॥ दैत्यार्मिनहारान्यामकाकृसार्भभावना विख्यामासकाम्पत्रीका
न्निकाः इतियदुक्तं तत्स्वपंवयति इतीति उन्मत्तवन्मग्नता गोप्या [illegible] कुसुमान्वेषणेन कातराः इति विह
लाभवनुवकाः प्रेनुकृतवत्याः ॥ ८ ॥ कस्याश्चिदित्यादि तिभिः [illegible] वनुभिवनुकवर्णो प्रपंच्यतेननः चतुर्भि
र्लनायंवपृनवकं तानुकारणं इतिविवेकः प्रतनायेत्याः एतनावदाचवेत्याः कुसवदावंतीत्सननमपिवत
तेकामितातेकस्दा [illegible] मानेकृता ॥ ९ ॥ दैत्यार्यपित्याटत्यवदामानेकृताप काकृसंभावनाकृस
स्यार्भवाल्पभाव्यंतियानामन्यानेहा [illegible] ॥ १० ॥

कृ २

श्री भा॰ द॰ टी॰ १११

प्रेमहासमस्निग्धैरवलोकनैरस्माकं मनो हृत्वा वीरं रक्षातः वः युष्माभिः किं दृष्ट इति ॥५॥ महान्तः स्वपुष्पैर्बहूपकारिणा स्मृति
कुरवकादीन् पृच्छंति हे कुरवकादयः दर्पहरं स्मितं यस्य स इतो गतः कच्चिदिति ॥६॥ अलिकुलैः सह मालां बिभ्रत् नवानि
प्रियः वयाकि दृष्ट इति ॥७॥ गुणानिति केपि न मन्वानामिमाः पयेपुष्पितिमालत्यादीन् पृच्छंति ॥ हे मालति मल्लिके ... यूथि
केवा युष्माभिः ॥ किमदर्शि दृष्टः करस्पर्शेन वः प्रीतिं जनयन् किं यात इति ॥ अत्र मालतीजात्योरवांतरविशेषो द्रष्टव्य इति शेषः
॥८॥ फलादिभिः सर्वप्राणिनामेवोपकायते पुष्पितं चूतादीन् पृच्छंति ॥ हे चूतादयः पैयं वपरार्थमवकाय वायां पेरोपकारा
यैं भविकेजन्म येषां ते यमुनोपकूलाः यमुनायाः कूलसमीपवर्तमानाः तीर्थवासिनश्च यूयं नो भवंतो रहितात्मनां
दृष्टवः कच्चिदस्मास्वसन्नप्रिया धनो मनः ॥ नेदं मनुर्गतो हत्वा प्रेमहासावलोकनैः ॥ कच्चित्कुरवकाशोकनागपु
न्नागचंपकाः ॥ रामानुजो मानिनीनां यातो दर्पहरस्मितः ॥६॥ कच्चित्तुलसि कल्याणि गोविंदचरणप्रिये ॥ सह त्वा
लिकुलैर्बिभ्रद्दृष्टस्तेति प्रियो च्युतः ॥७॥ मालत्यदर्शि वः कच्चिन्मल्लिके जाति यूथिके ॥ प्रीतिं वो जनयन् यातः ॥
करस्पर्शेन माधवः ॥८॥ चूतप्रियालपनसासनकोविदारजंब्वर्कबिल्वबकुलाम्रकदंबनीपाः ये न्ये परार्थ
भविका यमुनोपकूलाः शंसंतु कृष्णपदवीं रहितात्मनां नः ॥९॥ किं ते कृतं क्षिति तपो बत केशवांघ्रिस्पर्शोत्स
वोत्पुलकितांगरुहैर्विभासि ॥ अप्यंघ्रिसंभव उरुक्रमविक्रमाद्वा आहो वराहवपुषः परिरंभणेन ॥१०॥ अप्येणपत्न्यु
पगतः प्रियये हगात्रैस्तन्वन् दृशां सखि सुनिर्वृतिमच्युतो वः ॥ कांतांगसंगकुचकुंकुमरंजितायाः ॥ कुंदस्रजः
[illegible]कतानाः कृष्णपदवीं मार्गं शंसंतु कथयंतु अत्र चूताम्रयोरवांतरजातिभेदः कदंबनीपयोश्च ॥९॥ हे क्षिति त्वि
ततया किं तपः ॥ कृतं यात्केशवांघ्रिस्पर्शोत्सवात् केशवस्यांघ्रिस्पर्शेनोत्सवो यस्याः सा कुतः जायते अत आह हे क्षिति त्वं पुल
कितैरंगरुहैर्विभासि शोभसे तत्र विशेषं पृच्छंति ॥ अपि किमयमुत्सवः अंघ्रिस्पर्शोत्सवः संभवः उरुक्रमस्यांघ्रिस्पर्शा
संभूतः पूर्वमेतावता ॥ किंवा उरुक्रमविक्रमात्त्वं मे वत्रिविक्रमस्य पदाक्रमणात् ॥ आहोस्विदथवा नेतावदेव अपि तु
ततो पि पूर्वं वराहवपुषः परिरंभणेनेति ॥ अतनुस्यान्नूनं दृष्टस्तं दर्शयेति ॥१०॥ हे विणपत्नि प्रियसह कृष्णसदर्शनेन संभा
व्यादृत्य अप्येति ॥ हे सखि हे एणपत्नि अपि किमुपगतः समीपगतः गात्रैः सुंदरैः भुजबाह्वादिभिः प्रियया सहेति य

अधुना र
ना ।
१११

मी३

वाहुप्रसारस्य परिरंभस्य करादीनामालंभनस्य स्पर्शस्य नर्मणो विहासस्य नखाग्रपातस्य तैः क्ष्वेल्या क्रीडया अवलोक
नहसितेन च कामं तासामुद्दीपयन् ॥ तारमयामास ॥४६॥ महात्मनो विमुक्तचित्तात् ॥४८॥ तत्सौभगमदं स्वाधीनतां मा
नं गर्वं च केशवः ॥ कस्मै शाम्यतो वपाय तिकेपभवः तत्वामः ॥४८॥ इति श्रीभावार्थदीपिकायां दशमे एकोनत्रिंशोध्यायः ॥

केश्रो३

विंशे विरहसंतप्तगोपीभिः कृष्णमार्गणं ॥ उन्मत्तवदनियतं भ्रमतीभिर्वने वने अवदाना अपश्यंत्याः ॥१॥ गत्या
च अनुरागस्मिताभ्यां विभ्रमेक्षितानि तैः सविलासनिरीक्षितानि तैश्च मनोरमा आलापाश्च विहाराश्च क्री

वाहुप्रसारपरिरंभकरालकोरुनीवीस्तनालभननर्मनखाग्रपातैः ॥ क्ष्वेल्यावलोकहसितैर्व्रजसुंदरीणामुत्तं
भयन्रतिपतिं रमयांचकार ॥४६॥ एवं भगवतः कृष्णाल्लब्धमाना महात्मनः ॥ आत्मानं मेनिरे स्त्रीणां मानिन्योभ्य
धिकं भुवि ॥४७॥ तासां तत्सौभगमदं वीक्ष्य मानं च केशवः ॥ प्रशमाय प्रसादाय तत्रैवांतरधीयत ॥४८॥ इति श्री
भागवते दशमस्कंधे एकोनत्रिंशोध्यायः ॥२९॥ श्रीशुक उवाच ॥ अंतर्हिते भगवति सहसैव व्रजांगनाः ॥ अतप्यंस्तम
चक्षाणाः करिण्य इव यूथपं ॥१॥ गत्यानुरागस्मितविभ्रमेक्षितैर्मनोरमालापविहारविभ्रमैः ॥ आक्षिप्तचित्ताः
प्रमदा रमापतेस्तास्ता विचेष्टा जगृहुस्तदात्मिकाः ॥२॥ गतिस्मितप्रेक्षणभाषणादिषु ॥ प्रियाः प्रियस्य प्रति
रूढमूर्तयः ॥ असावहं त्वित्यबलास्तदात्मिका न्यवेदिषुः कृष्णविहारविभ्रमाः ॥३॥ गायंत्य उच्चैरमुमेव संह
ता विचिक्युरुन्मत्तकवद्वनाद्वनं ॥ पप्रच्छुराकाशवदंतरं वहिर्भूतेषु संतं पुरुषं वनस्पतीन् ॥४॥

गच्छ विभ्रमाश्च नयविलासास्तैश्च ॥ रमापतेर्गत्यादिभिरेतैराक्षिप्तानि आकृष्टानि चित्तानि यासां ताः अत एव तस्मिन्नेव आ
त्मा यासां ताः तस्य विविधाश्चेष्टा जगृहुस्तदनुकरणेनाक्रीडन् ॥२॥ ॐ किंच गत्यादिषु प्रतिरूढा आविष्टा मूर्तयो यासां
ताः अत एव कृष्णस्येव विहारविभ्रमाः क्रीडाविलासा यासां ताः अहमेव कृष्ण इति परस्परं निवेदितवत्यः ॥३॥ ॐ वला
द्वनांतरं गत्वा विचिक्युरमार्गयन् ॥ उन्मत्तत्वमेवाह ॥ वनस्पतीन् पप्रच्छुः भूतेष्वंतर्बहिश्च संतं पुरुषं वहिरप्यंत
र्मिति तत्स्वरूपं च यतिनवभिः ॥ तत्र महत्वादेतयपपुरित्या श्यामलत्वाद्दीर्घत्वात्तिरश्चीवेशति ॥४॥

अपिच गतिस्मिति
किंच गायंत्य इति ३

पुलकान्यबिभ्रन्मुखं के प्रीतिरागवृतं सम्यग्वितथा ॥ अंकुरस्थायाः श्रीयथीले गं अस्थलेयास्मिंस्तत्र धयोः सध्यायास्मिं।
स्तन्यमृगसुवं वीक्ष्य दत्ताभयं च भजंदस्युगं मवत्सः श्रियापकमेवरमणं वतिजनकं वीक्ष्य तदास्य एव भवामश्रुति
वनुनुगुम्पित मौपयन्तेनेत्रीकः ॥ ३९ ॥ श्रीमदेकुलकलानिपदानियास्मिंस्तथा श्रायतेदीर्घमर्खिनेस्त्वालापमे
दसितनपान्तेनवेकल्पपदामृतमयेवणगीतेतेन समोहिता का वास्त्रीयार्यचरितिविजयमीनन्नवेल्लेत ॥ यन्मा द्वि
वीक्ष्यालकावृतमुखं तव कुंडलश्रीगंडस्थलाधरसुधं हसितावलोकम ॥ दत्ताभयं च भुजदंडयुगं वि
लोक्य वक्षः श्रियैकरमणं च भवाम दास्यः ॥ ३७ ॥ का स्त्र्यंग ते कलपदामृतवेणुगीतसंमोहितार्यच
रितान्न चलेत्त्रिलोक्याम ॥ त्रैलोक्यसौभगमिदं च निरीक्ष्य रूपं यद्गोद्विजद्रुममृगाः पुलकान्यबिभ्रन ॥ ४०
व्यक्तं भवान्व्रजजनार्तिहरोभिजातो देवो यथादिपुरुषः सुरलोकगोप्ता ॥ तन्नो निधेहि करपंकजमा
र्तबंधो तप्तस्तनेषु च शिरःसु च किंकरीणां ॥ ४१ ॥ शुक उवाच ॥ इति विक्लवितं तासां श्रुत्वा योगेश्वरे
श्वरः प्रहस्य सदयं गोपीरात्मारामोप्यरीरमत ॥ ४२ ॥ ताभिः समेताभिरुदारचेष्टितः प्रियेक्षणोत्फु
ल्लमुखीभिरच्युतः उदारहासद्विजकुंददीधितिर्व्यरोचतैणांक इवोडुभिर्वृतः ॥ ४३ ॥ उपगीयमान उद्गा
यन्वनिताशतयूथपः मालां बिभ्रद्वैजयंतीं व्यचरन्मंडयन्वनं ॥ ४४ ॥ नद्याः पुलिनमाविश्य गोपीभिर्हि
तापुरस्वाश्रुपिवालितः किंच त्रैलोक्यसौभगमिदं रूपं निरीक्ष्य पुलकान्यबिभ्रन्तस्यांवरादयोपि अपि यति।
तामपिदुमाश्चपिमृगादीनस्त्रपितन्त्रकस्याप्रवणमात्रेणापितावद्विजपर्मपवित्यागोपनकः किंपुनरस्मदनुभ
वेनेतिभावः ॥ ४० ॥ व्यक्तं निश्चितं ॥ ४१ ॥ विक्लवितं पारवश्यं प्रलपितं गोपीररीरमत्तरमयामास ॥ ४२ ॥ प्रियेक्षणे
णोत्फुल्लानि मुखानि यासां ताभिः उदारहासः द्विजाः दंताः कुंदसमवर्दीधितिर्यस्य सः एणांकश्च

वि२

द्वं ७२ ७७
११०

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

गिनरूपयाविरहातुनिष्ठानेयोगिनोलेनचोपशुक्रदेहाः दग्धशरीराः योगिनद्ध्वनेपदवीमंतिकं ध्यानेनयामः प्राप्नुयामः नत्वत्र

अतः श्रृंगारीकृतमनः अस्माकंतवापरामृतनुष्कुवकेणतवैवहासमहे तेनअवलोकनेनकलगीतेनेनज्ञातोयोहृष्ठ
याग्निःकामाग्निःतेसिंचेनोचेद्वयंतावदेकोग्निमिंवे पुरितिचेनवाहुः॥२५॥ वमयालत्स्यादनंतलणंदनोल्मवदना
वसंरेवातटपिकुचिरेवनसर्वदाअरणपुजनाप्रियायस्पतेवअरणपुजनप्रिय तादशरणपकाविदपियहिं
कान्याचन्यादृशानेअस्मात्तमपूर्ववनीवर्यंतवनवयाभिरमितामृतंनंदिताः सत्यः तदारभ्यअन्यसमदृस्या
तमपिनपारयामः तत्कास्तेपतंयोनेरोवंतइतिभावः॥ वत्याद्दशीभाग्यंनतिविभ्रमित्याहुः श्रीरिति॥२६॥ श्रीः

स्मिंचागमनसनुषयामृतनुष्कुवकेणहासावलोककलगीतनहृष्क्रयाग्निः॥ नोचेद्वयंविरहजाग्नमुप्पु
केदेहाध्यानेनयामपदयोः पदवींसखेते॥२५॥ यहंबुजातनवपादतलेरमायादनंतलणंकाविदव
णपजनप्रियस्य॥ अस्मात्वमनतवभृतिनान्यसमक्षमंगस्यातुंत्वयाभिरमितावतपारयामः॥२६॥ श्री
र्यत्पराबुजरजः चकमेतलस्यानंप्रपिवदासिपरंकिलभृत्पजुष्टं॥ यस्याः स्ववीदाणकृतेन्यसुरश्रया
म स्तद्वहयंचतवपादरजःप्रपन्नाः॥२७॥ तत्रः प्रसीदवृजिनार्दनतेंत्रिमूलंप्राप्ताविसृज्यवसती
स्वदुपासनाप्राः॥ त्वत्सुंदरस्मितनिरीक्षणतीव्रकाममतप्तात्मनोपुरुषभूषणदेहिदास्यम्॥२८॥

तती: वृत्तमिअस्मायत्मंस्यानं नजापितस्यासहतवपराबुजरजः काम्यतेस्मभृत्यैः सर्वैर्जुष्टमितिसोभा
ग्याति रेकोक्तिः यस्याः लक्ष्म्याः स्वीदाणकृतेश्रीरामनोविलोकपदेइत्येतदर्थमन्येषांब्रह्मादीनांतपोभिःअयास
मः मातद्वनःतद्वहपमपिप्रपन्नाः॥२७॥ हवृजिनार्दनदुःखहंतः वद्रुपासनेवड्डजनपवाशायासाताः वयंवसतीगृ
हाणिमसृज्यप्राप्तिमनद्वयाप्राः तत्सुंदरस्मितंविहसितंतन्निरीक्षणेनयः तीव्रः कामस्तेनतप्तविनानांनः हेपुरुष
रत्नेयास्मरहितनतुरहाम्यतिहाय महदास्यप्राप्येतेअनप्राह॥२८॥

न

पतीनुपगच्छतत
एनमत्रास

यहीति२

सपत्न्या

वी२

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

श्री
भाग०
दश०
१०९

अथवाधर्मोपदेशानांपदेष्यानि उपदेशाधर्मोपदेष्टा द्रष्टारितयिमानि अस्मासु च धर्मं विजिज्ञासमानासु सम
नोषु नयाधर्मविषयएतदुक्तमेवमेतदस्तु नत्वनुबंधर्मोपदेष्टा किं न भवानामिति ॥ अथवा एतदुक्तं यन्तदुपदेशाय
दत्ते का चरेणु नष्टे स्तुनामनवयिद्वेयो स्वामिनिसानि एवंकाकानेवमित्यर्थः ॥ यतस्तनुभृतां नमाम्नाफल
रूपं एतदुक्तं पत्यादिशुश्रूषणां धर्म इति एवमेतन्नेव्यवास्तु ऊन उपदेशापदेशुश्रूषणीयेनेन उपदिशय।

इतिपद्यं

कुर्वंति हि त्वयि रतिं कुशलाः स्वआत्मन्नित्यप्रियेपतिसुतादिभिरार्तिदैः किम ॥ तन्नः प्रसीद
परमेश्वर मास्म छिंद्या आशां धृतां त्वयि चिरादरविंदनेत्र ॥ ३३ ॥ चित्तं सुखेन भवतापहृतं गृहे
षु यन्निर्विशत्युत करावपि गृह्यकृत्ये ॥ पादौ पदं न चलतस्तव पादमूलाद्यामः ॥ कथं व्रजमथो
करवाम किं वा ॥ ३४ ॥ नम ॥

मातानां पत्यादीनां उपदेष्टृत्वेन अधिष्ठाने जगदीश्वरे नहि ईश्वरमधिष्ठानं विना कोपि पतिपुत्रादिनामा ना स्ति कुनि अन्य
स्यमाने व्रलमतिविस्तरेण ॥ एतन्सदाचारेणाप्युपपद्यते: प्रार्थ्यते ॥ ३३ ॥ पूर्वश्लोकटीका ॥ कुशलाः शा कुर्वंतीति २
स्त्रनिपुणाः रतिं कुर्वंति ॥ तथा च शास्त्रैः किं अन्यया कारयाम आपेक्षालोर्मौलाकइत्यादि किं च प्रतीयात इ
ति यदुक्तं तेन दया कोविन्नादीनामपहृतत्वादित्यर्थः ॥ ३३ ॥ यदस्माकं चित्तमेतावंतं कालं सुखेन गृहेषु नि
विशति ॥ अधिष्ठमेतत्त्वयापहृतम् ॥ करावपि यो गृह्यकृत्ये निर्विशतस्तावपि त्वयापहृतौ सोपि न सचा १०९
लनातपेतिवा ॥ ३४ ॥

चित्तमिति २

मुखेषु।

सुवः शोकापहृतेन च स्मितेन ध्वनितो विंबफलसदृशाधरपायं वेणुना निश्रवस्व वांछि कृतान्यथाऽ
ग्रेस्तु न महीतिविवेयः ॥ तयागृहीतकरांभोजे स्मितेः कुचकुंकुमानि हालपेतनाः तूष्णीं स्थिताः उक्त दुःख
भरेण यासां ताः किं च ॥ २९ ॥ किंचित्संरंभेण कोपावेशेन गद्गदा गिरो यासां ताः संरंभे कारणं प्रेष्ठमित्या
दि प्रियेतरमिव प्रतिभाषमाणं प्रत्याचचक्षुर्गोप्यः ॥ ३० ॥ नृणां संकृद्धं दुःखवग्रहं स्वकेदपादमू

कृत्वा मुखान्यव शुचः श्वसनेन शुष्यद्बिंबाधराणि चरणेन भुवं लिखंत्यः ॥ अस्रैरुपात्तमसिभिः
कुचकुंकुमानि तस्थुर्मृजंत्य उरुदुःखभराः स्म तूष्णीं ॥ २९ ॥ प्रेष्ठं प्रियेतरमिव प्रतिभाषमाणं कृष्णं
तदर्थविनिवर्तितसर्वकामाः ॥ नेत्रे विमृज्य रुदितोपहते स्म किंचित्संरंभगद्गदगिरोऽब्रुव
तानुरक्ताः ॥ ३० ॥ गोप्य ऊचुः ॥ मैवं विभोर्हति भवान्गदितुं नृशंसं ॥ संत्यज्य सर्वविषयांस्तव पादमूलं ॥ भ
क्ता भजस्व दुरवग्रह मा त्यजास्मान् ॥ देवो यथादिपुरुषो भजते मुमुक्षून् ॥ ३१ ॥ यत्पत्यपत्यसु
हृदामनुवृत्तिरंग स्त्रीणां स्वधर्म इति धर्मविदा त्वयोक्तं ॥ अस्त्वेवमेतदुपदेशपदे त्वयीशे

लेभक्ताः सेवितवतीः अस्मान् भज स्व मा त्यज नृशंसं इति यदुक्तं भर्तुः शुश्रूषणं स्त्रीणां इत्यादिना तत्राहुः
त्वया धर्मविदेति सोपहासं ॥ एवमेतदुपदेशानां पदे विषये त्वय्येवास्तु ॥ उपदेशो त्वेव हेतुः ईशत्वाति वि
विदिषा वा केन सर्वोपदेशानामीशा परमात्मा इति भावः ॥ आत्मा किल भवानिति भावः
हि सर्वस्य भोक्ता आत्मैव इत्युक्तः प्रेष्ठो वंधुः भवानिति सर्वबंधुः पुत्रकरणं पत्यपत्यादीनि त्वय्येवास्ति

यतः २
अनुवृत्तस्य
२१
पद२

श्री भाग॰ दश॰ १०८

सतीः हेसत्यः संवेभर्तृमितदृष्टीः प्रत्याह॥२२॥ यंत्रिताशयावशीकृतचित्ताः उपपन्नंयुक्तंप्रीयंतेप्रीताभ
वंति र्हर्षं छ्रं छूँ प्रदर्शनेननिवर्तयति भर्तुरित्यादिश्लोकत्रयेण॥२३॥ हे कल्याण्यः फल्गुतुच्छं कृच्छ्रं दुःसं
पाद्यं औपपत्यं जारसौहृद्यं॥ अतः कुलस्त्रियःसर्वथात्याज्यं॥ हेसुंदर्यस्तथापि वास्माकंभावः तन्मेवप्रार्थनीयाना

तद्यात माचिरंगोष्ठं शुश्रूषध्वंपतीन्सतीः। क्रंदंतिवत्सावालाश्चतान्पाययतदुह्यत॥२२॥ अथवामद
भिस्नेहाद्भवत्यायंत्रिताशयाः। आगताह्युपपन्नंवःप्रीयंतेमयिजंतवः॥२३॥ भर्तुःशुश्रूषणंस्त्रीणां
परोधर्मोह्यमायया। तद्बंधूनांचकल्याण्यःप्रजानांचानुपोषणम्॥२४॥ दुःशीलोदुर्भगोवृद्धोज
डोरोग्यधनोपिवा। पतिःस्त्रीभिर्नहातव्योलोकेप्सुभिरपातकी॥२५॥ अस्वर्ग्यमयशस्यंचफ
ल्गुकृच्छ्रंभयावहम्। जुगुप्सितंचसर्वत्रह्यौपपत्यंकुलस्त्रियाः॥२६॥ श्रवणाद्दर्शनाद्ध्यानान्म
यिभावोनुकीर्तनात्। नतथासन्निकर्षेणप्रतियाततत्तोगृहान्॥२७॥ श्रीशुकउवाच॥ इतिविप्रिय
माकर्ण्यगोप्योगोविंदभाषितम्। विषण्णाभग्नसंकल्पाश्चिंतामापुर्दुरत्ययाम्॥२८॥ ॥

त्यइति वेत्तत्राह॥२३॥२४॥२५॥२६॥ यथा श्रवणादिभिर्भवतीनांप्रेममयिप्रभवतिसन्निकर्षेण॥ समीप।
स्थेनननयाततोगृहान्प्रतियात॥२७॥ किंचश्रवणदर्शनादिनोन्नेवेताविंताश्चाभानांस्थ्यानिमाहहृत

वे

॥ ॥ रामः

१०८

गुणात्मनो गुणा नियंतः भगवानपवं [illegible] रूपाभिव्यक्तिः अतो नंदे हस्मा इत्यपमनुपपद्यते इति भावः अतो
यथाकथंचित्तदासक्तिर्मुक्तिकारणमित्याह कामममिति ॥ एवं संबंधसौहृदं भक्तिम ॥ न च भगवतो यमनि
मारइत्याह न चैवमिति ॥ १५ ॥ यतः श्रीकृष्णादेतन्म्यावरादिकम मुच्यते ॥ प्रस्तुतमाह ॥ १६ ॥ वाचः पेशैर्वि
विलासैः ॥ १७ ॥ सर्वाः ससंभ्रममागतानां विलोक्य समभयामिवाह ॥ व्रजस्येति ॥ लज्जयामंदहसितमालक्ष्य

नृणां निःश्रेयसार्थाय व्यक्तिर्भगवतो नृप । अव्ययस्याप्रमेयस्य निर्गुणस्य गुणात्मनः ॥ १४ ॥ कामं
क्रोधं भयं स्नेहमैक्यं सौहृदमेव च ॥ नित्यं हरौ विदधतो यांति तन्मयतां हि ते ॥ १५ ॥ न चैवं विस्मयः का
र्यो भवता भगवत्यजे ॥ योगेश्वरेश्वरे कृष्णे यत एतद्विमुच्यते ॥ १६ ॥ ता दृष्ट्वांतिकमायाता भगवा
न्व्रजयोषितः । अवदद्वदतां श्रेष्ठो वाचः पेशैर्विमोहयन् ॥ १७ ॥ स्वागतं वो महाभागाः प्रियं किं करवा
णि वः । व्रजस्यानामयं कच्चिद्ब्रूतागमनकारणम् ॥ १८ ॥ रजन्येषा घोररूपा घोरसत्वनिषेविता । प्रति
यात व्रजं नेह स्थेयं स्त्रीभिः सुमध्यमाः ॥ १९ ॥ मातरः पितरः पुत्रा भ्रातरः पतयश्च वः । विचिन्वं
ति ह्यपश्यंतो मा कृढ्वं बंधुसाध्वसं ॥ २० ॥ दृष्टं वनं कुसुमितं राकेशकररंजितम् । यमुनानिललीला [illegible]

श्रीकृष्ण उवाच ७

हृ ॥ वनेत्येषेति ॥ १९ ॥ किं च विचिन्वंतीति मृगयंते ॥ बंधूनां साध्वसं भयं ॥ मा कृढ्वं मा कुरुत ॥ तत्र्यर्थः ईषदुष्णाय
काये नान्यंतो विलोकयंतीः प्रत्याह ॥ २१ ॥ २० राकेशस्य पूर्णचंद्रस्य करैः रंजितम् ॥ यमुनास्पर्शिनो नि ल
लस्य ॥ लीलामंदगतिकंपया एजंतः कंपमानाः तरूणां पल्लवाः तैः शोभितम् ॥ २१ ॥ ॥ ॥

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

नन्तु तथापि प्रारब्धकर्मबंधने सति कथं जडुलं त्राहु सद्यः प्रक्षीणबंधना इति ॥६

श्री॰ भा॰ द॰ टी॰ १०

नन्तश्रोविनिर्गमो याभिस्ताः ॥ प्रागपि तद्भावनायुक्तास्तदानिंतनं दृष्टुं तिमयं ॥ किंच तदानीं एवं तपरमा ॥
त्मानं श्रीकृष्णं संध्यानतः प्रापुः ॥ अन्योगुणमयं देहं जहुरिति श्लोकद्वयेनाह ॥ दुःसहेति ॥ ननु कथं जहुः ॥
परमात्मेति ज्ञानाभावादित्याशंक्याह ॥ जारबुद्ध्यापीति ॥ नहि वस्तुशक्तिर्बुद्धिमपेक्षते ॥ अन्यथा मत्ता
पिपीतामृतवदिति भावः ॥ ननु कथं भोगमंतरेण प्रारब्धकर्मक्षीणभोगेनेव सद्यः क्षीणमित्याह ॥
दुःसहेति दुःसहोयः प्रेष्ठविरहः तेन तीव्रस्तापः ॥ तेन धुतानि गतान्यशुभानि यासां ताः ॥ अतो ध्याने

दुःसहप्रेष्ठविरहतीव्रतापधुताशुभाः ॥ ध्यानप्राप्ताच्युताश्लेषनिर्वृत्या क्षीणमंगलाः ॥१०॥
तमेव परमात्मानं जारबुद्ध्यापि संगताः ॥ जहुर्गुणमयं देहं सद्यः प्रक्षीणबंधनाः ॥११॥ राजो
वाच ॥ कृष्णं विदुः परं कांतं न तु ब्रह्मतया मुने ॥ गुणप्रवाहोपरमस्तासां गुणधियां कथम् ॥
श्रीशुक उवाच ॥ उक्तं पुरस्तादेतत्ते चैद्यः सिद्धिं यथा गतः ॥ द्विषन्नपि हृषीकेशं किमुताधोक्ष
जप्रियाः ॥१३॥ ॥ राम ॥

नपरमात्मप्राप्तिः ॥ तत्कालस्य च दुःखाभावं च निःशेषकर्मक्षयात् ॥ गुणमयं देहं जहुरिति ॥११॥ ननु
यथा पतिपुत्रादीनां वस्तुतोपि ब्रह्मत्वेपि तद्भजनात् मोक्षः ॥ तथा बुद्ध्यभावात् ॥ एवं कृष्णस्यापि ब्रह्मबुद्ध्य
भावेन तत्संगतिः कथं मोक्षहेतुरित्याशंक्य तेन कृष्णं विदुः परं कांतमिति परिहरति ॥१२॥ अयं भावः ज्ञा
नेपानुवृत्तब्रह्मत्वं कृष्णस्य न हृषीकेशपादारनाहून मसृतानंतब्रह्मबुद्ध्यपेक्षतेति ॥ ननु देहीं कथमनावृतः

तदप्राप्तिपरमदुः— खसंभोगेनयापक्षीण मित्यर्थः तथाध्याने नप्राप्ताच्युतस्याश्ले षेणयानिर्वृत्तिः पर सुभोगः तयाक्षी णमंगलपुण्यबंध नेयासांताः ॥१०

[illegible]

१०

केवलं शकमनीयं

उक्तमिति ॥१

श्रमापनयाय श्रन्योन्यमलक्षितः ॥ नन्वापितउद्यमो याभिः ताः सकान्तो यत्र गीतध्वनिः ॥ मार्गेण
नस्थुः जवेन वेगेन चंचलानि कुंडलानि यासां ताः ॥ श्रीकृष्णस्य वंशरवश्रवणेन तच्छ्रवणविनाभावि
तत्क्षणमेव वैविध्यकर्मनिवृत्तिं योतयन्नाह स्वार्थावसितं कर्म विहाय ययुरुक्तं दाह ॥ ४ ॥ पयः स्थाली
स्य तुस्थामधिश्रित्यैतत्क्वाथमप्रतीक्षमाणाः काश्चिद्ययुः ॥ संयावं गोधूमकणान्नेपक्वमनुद्वास्य श्रन

निशम्य गीतं तदनंगवर्धनं व्रजस्त्रियः कृष्णगृहीतमानसाः ॥ आजग्मुरन्योन्यमलक्षितो
द्यमाः स यत्र कांतो जवलोलकुंडलाः ॥ ४ ॥ दुहंत्योभिययुः काश्चिद्दोहं हित्वा समुत्सुकाः ॥
पयोधिश्रित्य संयावमनुद्वास्यापरा ययुः ॥ ५ ॥ परिवेशयंत्यस्तद्धित्वा पाययंत्यः शिशून्प
यः ॥ शुश्रूषंत्यः पतीन्काश्चिदश्नंत्यो पास्य भोजनं ॥ ६ ॥ लिंपंत्यः प्रमृजंत्योन्या अंजंत्यः
काश्च लोचने ॥ व्यत्यस्तवस्त्राभरणाः काश्चित्कृष्णांतिकं ययुः ॥ ७ ॥ ता वार्यमाणाः पतिभिः
पितृभिर्भ्रातृबंधुभिः ॥ गोविंदापहृतात्मानो न न्यवर्तंत मोहिताः ॥ ८ ॥ अंतर्गृहगताः काश्चि
द्गोप्योलब्धविनिर्गमाः ॥ कृष्णं तद्भावनायुक्ता दध्युर्मीलितलोचनाः ॥ ९ ॥

वतार्य ॥ ५ ॥ शुश्रूषा प्रमृजंत्यः गात्रं तैलादिकं उद्वर्तंत्यः काश्चित्काश्चित्कृष्णानुस्मरणमन्यथा कथमपि कर्मत
दा सकृन्मनसा फलमेव तितयोन पत्राहृत्यन्यस्लेति ॥ ७ ॥ स्यात्ततः सत्रूपश्च अधीयाना पारणानविपर्ययं प्रा
मानि वस्त्राणि आभरणानि च यासां ताः वस्त्राभरणं कर्णे कृत्वा करणाभरणं कटेः कृत्वा ययुरिति न

दुहंत्य इत्य २

२

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

इदानीं नवद्वारस्वरूपं कं प्रदर्शनेन नगरद्वाराण्युपवर्णयति सप्तेति यावदध्यायसमाप्ति तस्याः पुरः ऊर्ध्व सप्त द्वारः
समन्वूना इति पादेऽन्यत्र नाः नेत्रे नासिके श्रोत्रे मुखं चेति सप्त । अथो द्वे द्वारे गुदलिंगे यः कश्चनेति आत्मनः सप्त
गविज्ञानादनियतत्वाच्च ॥४६॥ नासु समस्तपंचद्वारः ॥ यो २ स्याः पूर्वा दिशि भवा ॥४७॥ खद्योतेन वदल्पप्रकाशा
वा मनेत्र चक्षुषा ॥ द्वि विः प्रकाशं तत्व यस्याः सा बहुप्रकाशा दक्षिणे नेत्रे लक्षणा तस्मा दक्षिणोऽश्रद्धं आत्मनो
वीर्यं व तत्र वस्तुति श्रुतेः ॥ स्वानुभवाच्च तत्र वै कार्युकं ॥ एकत्र संलग्ने विभ्राजितं रूपं यस्य तं रूपमन्नादः चक्षुः सहितः ॥४८॥
नलनालस्य द्वौ द्वाविति नलिनी नालिनी मिति नासिके ॥ अत्रापि संज्ञाभेदा देवकार्यं एव नाथिको
पूर्वेन नेयं प्रवधूना नाम पिहितो घ्राणः सौरभं गंधं ॥४९॥ मुख्या प्रधाना प्रास्य आपणं भाषणं बहूदनं मिश्र
सप्तपारिवृतद्वारः पुरस्तस्यास्तु द्वे पृथः ॥ एकादिविषयगान्यर्थतस्या यः कृष्णवेत्स्वरः ॥ पंचद्वार
स्तु पौरस्त्याः दक्षिणैकान्त याने वा ॥ पश्चिमे द्वे अमूषां ते नामानि नृप वर्णये ॥ ५० ॥ खद्योताऽवि
र्मुखी च प्राग्द्वारा वेक त्रनिर्मिते । अवधूतमत्व भाविषयं याति सार भ ॥ ५१ ॥ मुख्यो नाम
पूर्वस्याद्वारस्य यापणा बहूदनौ विषयौ याति पुरवराट् रसज्ञविपणान्वितः ॥ ५२ ॥ पितृहू न्यप
पुर्याद्वारं दक्षिणेन पुरंजनः ॥ राष्ट्रं दक्षिणपांचालं याति श्रुतधरान्वितः ॥ ५४ ॥ ५५ विभ्राजितं नन
पदं याति ताभ्यां एकमत्सारवं ॥ नलिनी नालिनी च प्राग्द्वारा वेक त्रनिर्मिते
व्रमनं बहूदया युक्तं पनुक्तिः परोक्षवादेन नरमनं रसनेन्द्रियं विपणो वागिंद्रियं ताभ्यामन्वितः ॥५५॥ दक्षि
णे चेन्ने नाया किंनु दक्षिणास्यादि प्रीत्यादि मिन्नार्थे ता ॥ द्वितीयमनुष्यप्रयोज्यमनुक्तः ॥ एवमुत्तरेणापि श्रु
यमर्थः ॥ देवानां विषयाणां प्रन्यतो नवगतानां प्रकाशनात् पांचालमिदं पंचाले शास्त्रं श्रवणं कालेच बलादपि
त्वाद्दक्षिणकर्णः ॥ प्रथमं प्रवर्तते पास्त्रे च प्रथमं श्रुतत्वं कर्मकांडमित्यनेनावत्वात्सौम्यत्वं ह्वा त्रिसंज्ञस्यकर्मकां
डस्य दक्षिणकर्णेन श्रवणाभिधाने तेन तस्य चक्षुमनु ॥ पितृहूरिति उहनं ॥ पितृलोकश्राप कं पितृयाने प्रापये
द्वारं दक्षिणकर्णेन श्रवणाभिधाने तेन पितृहूर्दक्षिणः कर्णः ॥ एवं देवहूर्वामः कर्णो देवहूः
तदनेन प्रकारेणापि पितृणां माह्वानमनेन भवतीति पितृहूर्दक्षिणः कर्णः ॥ उत्तरो देवहूः स्मृतः ॥ प्रवृत्तं निवृत्तं च शास्त्रं पंचालसंज्ञकेपि ॥
तया तथा व्याख्यास्यतीति पितृहूर्दक्षिणः कर्णः

श्री भाग. टी. ७४

श्रस्तु । दियसा मास्तेषामियमास्तु रीति भद्रा: ॥ ग्रामकं ग्रामस्यजननानां कं सुखं प्रवायं दुर्मदेन गुर्वे
द्रियेण ॥ ५१ ॥ निर्ऋतिर्नाम गुदः मृत्युद्वारत्वात ॥ वैशसं मलविसर्गं लुब्धकेन पायुना तेनो क्ता तस्य दुः
ख प्राप्तेर्लुब्धकमास्य ॥ श्रमी च्छांमध्येनि कृपादः पेशस्कृत हस्त ः तावुभावंध कि द्रामावात ॥ स्वतो
ज्ञानक्रियाशक्ति भावाच्च ॥ श्रक्ष ता इंद्रियवतां देहानामधिपतिः पुरंजन ः तगिंद्रियस्या वुक्ति ः

देवहूर्नाम पुर्याद्वा उत्तरेण पुरंजन ः ॥ राष्ट्रमुत्तरपांचाले याति श्रुतधरान्वितः ॥ ५१ ॥ आसु
रीनाम पश्चिमद्वा स्तया याति पुरंजनः ॥ ग्रामकं नाम विषयं दुर्मदेन समन्वितः ॥ ५२ ॥ निर्ऋ
तिर्नाम पश्चाद्द्वास्तया याति पुरंजनः ॥ वैशसं याति विषयं लुब्धकेन समन्वितः ॥ ५३ ॥ अंधावमीषां पौ
राणां निर्वाक्पेशस्कृतावुभौ ॥ अक्षण्वतामधिपतिः ताभ्यां याति करोति च ॥ ५४ ॥ स यर्ह्यंतःपुरगतो
विषूचीनसमन्वितः ॥ मोहं प्रसादं हर्षं वा याति जायात्मजोद्भवं ॥ ५५ ॥ एवं कर्मसु संसक्तः कामात्मा वं.
चितोऽबुधः महिषी यद्यदीहेत तत्तदेवान्ववर्तत ॥ ५६ ॥ क्वचित्पिबंत्यां पिबति मदिरां मदविह्वलः ॥ अश्नं
त्यां क्वचिदश्नाति जक्षत्यां सह जक्षिति ॥ ५७ ॥ क्वचिद्गायति गायंत्यां रुदंत्यां रोदिति क्वचित ॥ क्वचि
द्धसंत्यां हसति जल्पंत्यामनुजल्पति ॥ ५८ ॥ क्वचिद्धावति धावंत्यां तिष्ठंत्यामनु तिष्ठति ॥ अनुशे
ते शयानायामन्वास्ते क्वचिदासतीं ॥ ५९ ॥ क्वचिच्छृणोति शृण्वंत्यां पश्यंत्यामनु पश्यति ॥ क्वचिज्जि
घ्रति जिघ्रंत्यां स्पृशंत्यां स्पृशति क्वचित ॥ ६० ॥ क्वचिच्च शोचतीं जायामनु शोचति दीनवत ॥ अनु
हृष्यति हृष्यंत्यां मुदितामनु मोदते ॥ ६१ ॥

सर्वेषां तन्मोविता ॥ ७४ ॥ अंतःपुरं हृदयं गतः ॥ विषूचीनं सर्वतो मुखं मनः मोहं प्रसादं हर्षं वा तमः स
त्वरजः कार्याणि जायाबुद्धिः ॥ आत्मजा इंद्रियपरिणामास्तदुद्भवं ॥ ५५ ॥ ईहेत इच्छेत तदनुवर्तनानुचकार
५६ तदेवाह क्वचिदिति जक्षत्यां भक्षयंत्यां ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ आसतीं आसीनां ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ॥ ७४

नरदेवाद्य चिदिति

सर्वाश्रमं यन्नादिलक्षणा प्रकृतिः स्वभावो वृत्तिर्येनायस्य सर्वथा प्रकृत्या वंचित इति वानेच्छन्नप्यनिच्छन्नपि क्लैब्यात् पारवा
श्यात् ॥ ६२ ॥ इति श्रीभागवते चतुर्थस्कंधे पंचविंशः ॥ २५ ॥ षड्विंशे मृगयाव्याजात्स्वप्नजाग्रदवस्थोक्तिः सद्बुद्धिन्यायतो भार्यास
क्तिः सा च प्रपञ्च्यते ॥ तदेवमात्मनिरूपाधिकत्वेऽपि स्वप्नावस्थोक्ता इदानीं स्वप्नावस्थामाह ॥ स एकदेत्यष्टाभिः महानि
ष्वासो धनुः कर्ण्यनेनाभिमानस्याभिनिवेशो यस्य सः रथमारुह्य ॥ पंच प्रस्थं वनमगादिति त्रयाणामन्वयः रथं तदानीमेव वि
धृतं स्वप्नदेहं जाग्रद्देहस्य स्थाने संवलनया भोगप्रवर्तनात् ॥ पंच ज्ञानेंद्रियाण्यश्वा यस्य ॥ आशुगं शीघ्रगतिं ॥ द्वे अहं
ताममते ईषे यस्य द्वे पुण्यपापे चक्रे यस्य एकं प्रधानं अक्षो यस्य त्रयो गुणा वेणवो बंधना यस्य पंच प्राणा बंधुराणि
बंधनानि यस्य ॥ एकं मनो रश्मिः प्रग्रहो यस्य ॥ एका बुद्धिर्दमनः सूतो यस्य तं ॥ एकं हृदयं नीडं उपवेशनस्थानं ।

विप्रलब्धो महिष्यैवं सर्वप्रकृतिवंचितः ॥ नेच्छन्ननुकरोत्यज्ञः क्लैब्यात् क्रीडामृगो यथा ॥ ६२ ॥ इति श्रीभागव
ते चतुर्थस्कंधे पुरंजनोपाख्याने पंचविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥ नारद उवाच ॥ स एकदा महेष्वासो रथं पंचाश्वमाशु
गं ॥ द्वीषं द्विचक्रमेकाक्षं त्रिवेणुं पंचबंधुरं ॥ १ ॥ एकरश्म्येकदमनमेकनीडं द्विकूबरं ॥ पंचप्रहरणं सप्तवरूथं
पंचविक्रमं ॥ २ ॥ हैमोपस्करमारुह्य स्वर्णवर्माक्षयेषुधिः ॥ एकादशचमूनाथः पंचप्रस्थमगाद्वनं ॥ ३ ॥ ॥

उपवेशनस्थानं यस्मिन् ॥ द्वौ शोकमोहौ कूबरौ युगबंधनस्थाने यस्य पंच शब्दादयो विषयाः प्रक्षिप्यंते शब्दादिषु येनास्मि
न् स प्रस्य व्याख्यानं भविष्यति ॥ पंचेंद्रियार्थप्रक्षेपणेति ॥ सप्त धातवो वरूथा वरूथाः पंचावरणानि यस्य ॥ पंच कर्मेंद्रिया
णि विक्रमा गतिप्रकारा यस्य ॥ २ ॥ हैमोपस्करं सौवर्णाभरणं स्वर्णवर्माविर्मूकत्वं रजोगुणात्मनः अक्षये इषुधिः इषु
धिर्निषंगः ॥ अनंतवासनात्मकत्वात् याधिः एकादश मनो दश इंद्रियाणि चमूनाथः सेनापतिर्यस्य मनसः प्रग्रहत्वात् स कल्प
विकल्पात्मकस्य स्वप्रवृत्तिलक्षणयंत्र स्वामिना च चमूनाथत्वमिति विभागः पंच शब्दादयो विषयाः प्रस्थाः सा
नवो यस्मिन् तद्वनं भजनीयं देशमगात् ॥ ३ ॥ ३ ॥ ३ ॥ ३ ॥ ॥ ॥

स्वत्वामनामयस्य २

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

यथागृहीतोऽखर्वो रागद्वेषादिरूपाः कार्मुकं वभोगाद्यभिनिवेशरूपं येन जायां विवेकवतीं बुद्धिं विद्याय श्रुतद
होत्वा गानेदःत्यागेऽहतुः॥ मृगंपतदतिमृगाविषयानेषु व्यसनं भोगासक्तिः तेन लालसा स्पृहा यस्य॥४॥ बालेः ता
गादिभिः केनेषु भजनीयदेशा श्वनवनान् भजनीयदेशा विषयान् शान्तमाहृतवान् कथापदेनुपस्पृष्टमेव॥५॥ न
नासंवीवृत्तिमाश्रितेति किमिति नियतमसायाः॥ कथापदेनावद्वान्तो विहितेवसामत्र्यात्मपदेऽपि जीवस्य विष
यभोगा विहितपदेभ्यागं रूक्याहृतीर्थेष्विति नियमिः श्रयेभावः नहि मृगया विथीयते रागप्राप्तत्वात् किंतु निय
म्यते प्रवृत्तिसंकोचे अतनिशमेव याद्दिधं दर्शयति॥ यथात्मनमर्थं त्तुह्यगामिसनं तर्हि तीर्थेषु श्राद्धादिष्वेव नच

व्रवास मृगयां नवदृष्टश्वानेषु कार्मुकः॥ विद्याय जायामतद्दीं मृगव्यसनलालसः॥४॥ आसंवीवृत्तिमाश्रि
त्य हृद्याम्नानि दुर्गहः व्याहनत्रिशितैर्बाणैर्विभुवनगोचरान्॥५॥ तीर्थेषु पश्चिद्दष्टेषु राजाम्मेध्यात्यक्तू
न्वैव यावदर्थमलं तत्र द्रोहस्यादिति नियम्यते ६ यएवं कर्मनियते विद्वान् कुर्वीतमानवः कर्मणानेन
राजेंद्र ज्ञानेन स न लिप्यते ७ अन्यथा कर्म कुर्वाणा मानावृत्ता निबध्यते॥ गुणप्रवाहपतितो नष्ट
प्रज्ञो व्रजत्यधः ८ तव निर्भिन्नगात्राणां विश्ववानैः शिलीमुखैः॥ विह्वलो भूद् दुःखितानां दुःसहः करु
णात्मना॥९॥ ॥ ॥

पि प्रतिरहेषु प्राप्यानेषु वनेऽपश्वादिषु न त्वापि राज्ञेव। मेध्यानेवव नपव यावदुपयोगमेवेति
एवं जीवत्या विषयसेवापि यावदुपयोगं न यथेष्टमिति नियमएवेत्यर्थः॥६॥ अतो नावश्यकत्वमित्याह यएवमिति
एवं नियते कर्म विद्वान् तेनेत्थं पलत्दत्तां नेनान्यनराकर्मणा क्रमनुष्ठितेन ज्ञानेन भवति॥ तेन ज्ञानेन देहेऽ[illegible]॥
[illegible] सोतुष्ठानां न लिप्यते॥७॥ अन्यथा नियमाल्लंघनेन यत्नः कर्माण्यहमभावात्कर्तृत्वाभिमानमारूढः
कर्मभिर्बध्यते तेन तत्स्वगुणप्रवाहपतितोऽधो व्रजति॥८॥ प्रासंगिकं परिसमाप्य पुनर्मृगणामेवानुवर्ते
यन्निति तत्रेति विश्वावासः पदाययाते॥ विह्वलानायाः करुणात्मना कृपालूना [illegible] दुःसहः॥९॥

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

तदेवं स्वप्नावस्थायां दर्शिता ॥ इदानीं पुनरपि विवेकवत्या बुद्ध्या समागमस्य पुनः आदिसंततिं प्रपंचयिष्यन्कथया सौंदर्यायत।
स्याः श्रुणयरूपितामायामुत्तनयं प्रस्तावसहितमाह ॥ तत इत्यारभ्य यावदध्यायसमाप्ति ॥ आ ईयिवानागतः कृतस्ना
नस्वविनश्चासौ उचितो हारश्च येन संविवेश शय्यामाश्रितः ॥११॥ गृहमेधिनीं सात्त्विकीं बुद्धिं राजस्या बुद्ध्यावर्तमानो नापश्यत ॥

शशान्वराहान्महिषान्गवयान्रुरुशल्यकान् ॥ मेध्यानन्यांश्च विविधान्विनिघ्नन्श्रममध्यगात् ॥१०॥ त
तः क्षुत्तृट्परिश्रान्तो निवृत्तो गृहमेयिवान् ॥ कृतस्नानोचिताहारः संविवेश गतक्लमः ॥११॥ आत्मानमर्हयां
चक्रे धूपालेपस्रगादिभिः साध्वलंकृतसर्वांगो महिष्यामादधे मनः ॥१२॥ तृप्तो हृष्टः सुदृप्तश्च कंदर्पाकृष्ट
मानसः न व्यचष्ट वरारोहां गृहिणीं गृहमेधिनीं ॥१३॥ अंतःपुरस्त्रियोऽपृच्छद्विमना इव वेदिषत् ॥ अपि।
वः कुशलं रामाः सेश्वरीणां यथा पुरा ॥ न तथैतर्हि रोचंते गृहेषु गृहसंपदः ॥१४॥ यदि न स्याद्गृहे मा।
ता पत्नी वा पतिदेवता ॥ व्यंगे रथ इव प्राज्ञः को नामासीत दीनवत् ॥१५॥ क्व वर्तते सा ललना मज्जंतं व्यसना।
र्णवे ॥ या मामुद्धरते प्रज्ञां दीपयंती पदे पदे ॥१६॥ रामा ऊचुः ॥ नरनाथ न जानीमः त्वत्प्रिया यद्व्यवस्यति ॥ भूत
ले निरवस्तारे शयानां पश्य शत्रुहन् ॥१७॥ पुरंजनः स्वमहिषीं निरीक्ष्यावधुतां भुवि ॥ तत्संगोन्मथितज्ञानो
वैक्लव्यं परमं ययौ ॥१८॥ सांत्वयन्श्लक्ष्णया वाचा हृदयेन विदूयता ॥ प्रेयस्याः स्नेहसंरंभलिंगमा
त्मनि नाभ्यगात् ॥१९॥ ॥

१२

त् ॥१४॥ वेदिषत् हे प्राचीनबर्हिः अंतःपुरस्त्रियः तत्सखीः सेश्वरीणां स्वामिनीसहितानां यथा पुरा इत्यादिश्य।
त्वाक्यं ॥१५॥ व्यंगे चक्रादिरहिते ॥१६॥ निरवस्तारे प्रास्तरणवर्जिते ॥१७॥ अवधुतां त्यक्तदेहादरां ॥ तत्संगेनो
न्मथितं ज्ञानं यस्य ॥१८॥ प्रेमसंरंभः प्रणयकोपस्तस्य लिंगं कुटिलदृष्ट्यादि स्वस्मिन्न लब्धवान् ॥१९॥

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

त्संगमोरीप्यलालितो ॥२०॥ कृतमगीरुपराधोय: तेषु त्वम्समातकृत्वा भूसरदधीनोयमितिमन्वाशिदार्थदंडेनकुर्वीति
नेभृत्यामंदभाग्या: ॥२१॥ यत: पदमोनुग्रहोदंडोयस्तुदंडितोविषीदतिसोत्रत्याह ॥ बालइति ॥ वंधुकृत्यपितोक
णाश्रुमर्षणा: कोधी ॥२२॥ हंसदंतिदेहमभुहेमनास्विनिसोत्वमस्माकंस्वामिनीप्रत: स्वानामुत्सवप्रदर्शयकीदृशंभ्रनुरा
गभावेणाकीडयावयोविलंब: मंथ्रतातेनविलसत ॥ हसितावलोकोयस्मिन् ॥ नीलाभ्रलकापवालय: तैरुपस्कृते
भूषितेऽत्रवनासिकेवलभ्रवाक्यंयस्मिंस्तत ॥२३॥ हेदेवीयपात्तिवीरस्यममभार्ये ॥ येलत्वंतापवाध ॥ तस्मिन्नहंबालमुणकु
लात्स्यत्र ॥ अन्यास्मिन्नुरविप्रदामादितरवेदमेरथेदंडं करोमिकिंतुतनेविगतभयमुच्चैर्मुदितेविलोक्यामन्यत्रलोक

अनुतिग्मपश्चावंकेवीरानुनयकोविद: ॥ पस्यशीपादपुगेतंत्रा ह्वेवात्संगलालितो ॥२०॥ नूनंत्वकृतनु
ण्यान्नेभृत्यायेषीस्वव: शुभे ॥ कृतागस्त्वग्रात्ममनात्कमन्वाशीर्दंडेनयुंजते ॥२१॥ पदमोनुग्रहोदंडो भृत्ये
षु प्रभुणार्पित: बालोनवेदतत्वन्निवंधुकृत्यममर्षणा: ॥२२॥ सांत्वमुत्सवसुदतिस्वप्रभुत्वनुरागभाव ॥ वीसवल्लवं
विलसद्हसितावलोकं ॥ नीलालकालिभिरुपस्कृतमुन्नसंनः स्वानांप्रदर्शयमनास्विनिवक्त्रवाक्यं ॥२३॥
नास्मिन्द्वधेदममदंजनवीरपात्नि ॥ योन्यत्रभूसवकुलात्कृतकिल्बिषस्त ॥ पश्येपतवीतभयमुन्मुदितेविलो
क्या ॥ मन्यत्रवेणुरविपोविनवद्दासात ॥२४॥ वक्त्रंतनेवितिलकंमलिनेविदृष्य ॥ संरंभभीममसविमृष्ट्
मधेनरागं ॥ प्रपुंप्रपुत्रनावपिशुंचापहृतोमजातो ॥ विंवाधरंविगतकुंकुम
पंकरागम ॥२५॥ ॥ रामर्पितनम सोमविषयतीन्यर्थ: ॥२६॥ नेवक्त्रमिति
त्रयाद्वकियपिनपश्याम्मिइयाहेवा
मर्दंकरोविदृपिविलितलकनपश्यामि ॥ संरंभेणकोपावेशेन ॥ भीमंभयकरम विमृष्टमनुज्वले ॥ अधेतरागरवे
द प्रस्त्यनथातेस्वजातोऽशाभनोस्तनावपिशोकास्त्रुभिरुपहृतोनपश्यामिनयाविंवफलाकारमधरंचु ॥ विग
त: कुंकुमपंकतुल्यस्ताम्रलरागोयस्मात्रारपंनपश्यामीदानीकृतनयपंजानमितिशेष: पाठांतरेपदंमुखं
स्तनोवपप्रपनस्त्राविदामीन्यवय: विगत: कुंकुमपंकरागोयाभ्यामितिस्तनयो विशेषणं ॥२५॥ ॥

तत्स्मात्कृतं किल्बिषमपराधो येन तस्याकिल्बिषमेवाह॥ स्वे स्वाने येषां न्वा मत्थ्रष्टा मृगयां गतस्य देवो ऽस्य नं क्रीडार्थं पति दृशा
नीति स्वरः कांतं तं॥ कामवेगेन विस्रस्तं गतं पौंस्नं पौरुषं धैर्यं यस्य तं उशती कामयमाना कृत्ये कर्तव्ये पाणिपीडने धर्थकान भजेत
२६॥ इति चतुर्थे षड्विंशः॥ सप्तविंशे ऽभिप्रायज्ञत्वात्संज्ञाविस्मृतात्मनः कालकन्यायुपाख्यानैर्जरारोगायुदीर्यते॥ तदेवं
जीवस्यानुनयादिकया स्त्रियाग्रस्तं तं उपाधि वशपन्नमुक्तानं विमित्रा संसारे वैषयिकं निरूपयन्नाह॥ इत्यादि नित्य देक यावि
दृश्यात्मपरोत्तं वियोजयितं शक्यमेव॥ स्त्री नारदेन जीवस्य स्त्रीपुरुष्वासनादौ ऐगाविविच्यासस्तति भवतीत्येतावदेव॥

नन्वेष प्रसीदतु सुहृदः कृतकिल्बिषस्य स्वैरं गतस्य [illegible] मृगयां व्यसनातुरस्य॥ का देवरं वशगतं कुसुमास्त्र-
वेगविस्रस्तपौंस्नमुशती न भजेत कृत्ये॥ २६॥ इति श्रीभागवते चतुर्थे षड्विंशः॥ नारद उवाच॥ इत्थं पुरंजनं
सध्र्यग्वशमानीय विभ्रमैः॥ पुरंजनी महाराज रेमे रमयती पतिम्॥ १॥ स राजा महिषीं राजन्सुस्नातां रुचिरा-
ननाम्॥ कृतस्वस्त्ययनां तृप्तामभ्यनंदद् उपागताम्॥ २॥ तयोपगूढः परिरब्धकंधरो रहोनुमंत्रैरपकृष्टचेतनः।
न कालरंहो बुबुधे दुरत्ययं दिवानिशेति प्रमदापरिग्रहः॥ ३॥ ॥ ॥ ॥

कथयातात्पर्येण निरूपितं॥ कश्चित्पुमान्कुमतिस्त्रीकृतविभ्रमैः तदधीनः देवो मनुष्यस्तिर्यग्वा यथा कर्म गुणं भजेदिति वदा
तानस्वादौ पुंस्त्वेन संसरति व्याख्यायते युक्ता॥ तत्र प्रकेनाध्यायेन स्त्री वेन संसृतिं प्रदर्शयन् वक्ष्यमाणत्वात्तव्यज्ञानेन।
मोहत इत्युक्तं॥ तत्र तदेव ययोपयोगमेव व्याख्यास्यामः सध्र्यक् विभ्रमैः विलासैः॥ १॥ कृतस्वस्त्ययनं मंगलं कुंकुमासिंह
दिभिः यस्याः ताः॥ २॥ उपगूढः [illegible] परिरब्धा कंधरा तस्या येन रहः एकांते प्रनुमंत्रैः प्रलापैः लग्नस्य भावः पूर्वाणाः प्र
पकृष्टा वेतना विवेको यस्य॥ कालरंहः आयुर्व्ययं प्रमदैव परिग्रहो ज्ञानं साधनं यस्य॥ ३॥ ॥ ॥ ॥

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

श्री
भा॰ व
ती
८

महार्हेतल्पेउन्नद्धमदःशय्यायांशयानः महिष्याभुजउपधिः उपधानमस्यवीर्यकंपर्यंकस्यचविस्तीर्णपाठेशयनक्रियाविशेष
णं तांममहिषीमेवपरंपुरुषार्थममन्यत तत्राप्यविनेऽपरंब्रह्मतत्त्वं ॥ तमसाज्ञानेनाभिभूतोयतः ॥ ४ ॥ ५ ॥ पुत्रानिंद्रियप्रवृ
त्तिमात्रान्दुहितॄः तदनंतरंबुद्धिवृत्तीः पुत्रसंख्याचबाहुल्यमात्रविवक्षया ॥ दुहितॄःसंख्यानंपुत्रेभ्योन्यूनत्वेनग्रा
ह्यस्यमौदार्यायविराट्सम्राट्प्रापुषोर्द्धमित्याद्यपिकथासौंदर्यार्थमेव ॥ ६ ॥ पौरंजनकन्यानाम्नोवंशजन्यः ॥ दृश

शयानउन्नद्धमदोमहामना ॥ महार्हेतल्पेमहिषीभुजोपधिः ॥ तामेववीरामनुतेपरंयतः ॥ तमोभिभूतो
ननिजंपरंचयत ॥ ४ ॥ तयैवंरममाणस्यकामकश्मलचेतसः ॥ क्षणार्द्धमिवराजेंद्रव्यतिक्रांतंनवंवयः
॥ ५ ॥ तस्यामजनयत्पुत्रान्पुरंजन्यांपुरंजनः ॥ शतान्येकादशविराडायुषोर्द्धमथात्यगात् ॥ ६ ॥ दुहितॄर्दशो
त्तरशतंपितृमातृयशस्करीः ॥ शीलौदार्यगुणोपेताः पौरंजन्यःप्रजापते ॥ ७ ॥ सपंचालपतिःपु
त्रान्पितृवंशविवर्द्धनान् ॥ दारैःसंयोजयामासदुहितॄःसदृशैर्वरैः ॥ ८ ॥ पुत्राणांचाभवन्पुत्राएकैकस्य
शतंशतं ॥ यैर्वैपौरंजनोवंशःपंचालेषुसमेधितः ॥ ९ ॥ तेषुतद्रिक्थहारेषुगृहकोशानुजीविषु ॥ नि
रूढेनममत्वेनविषयेष्वनुबध्यत ॥ १० ॥ ईजेचक्रतुभिर्घोरैर्दीक्षितःपशुमारकैः ॥ देवान्पितॄन्भूतपतीन्ना
नाकामोयथाभवान् ॥ ११ ॥ युक्तेष्वेवंप्रमत्तस्यकुटुंबासक्तचेतसः ॥ आससादसवै
कालोयोऽप्रियःप्रिययोषितां ॥ १२ ॥ ॥ ॥

त्री
जापते ॥ ७ ॥ दारैःपत्नीणामानंतरंदुहिताद्रिनविनाभिः ॥ वरैरूवितविषयभोगैः ॥ ८ ॥ पुत्राणांपुत्राः कर्माणिप्रांचाले
षुशब्दादिविषयेषु ॥ ९ ॥ तेषुपुत्रादिषुतेषामपियोविकस्वहर्ता ॥ पुत्रास्तेषुच ॥ १० ॥ ११ ॥ युक्तेषुकर्मसुनव
हितस्यसवैकालःजरामरणः ॥ १२ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

७८

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

चंडवेगः संवत्सरेणावर्तमानेनोपलक्षितः गंधर्वा दिवसाः ॥ १३ ॥ गंधर्व्यो रात्रयः ताः स्पष्टं मैथुन्यो दिवसे मिथुनी
भूय स्थिताः सितासिताः शुक्लकृष्णपक्षीयाः ॥ परिभ्रमणेन सर्वैः कामैः सह वितिर्मितां पुरीं अपहरंति ॥ १४ ॥ प्रजा
गरः प्राणः ॥ १५ ॥ सप्तभिः शतैः विंशत्या च सह ॥ १६ ॥ स्वसंबंधे येन मे वर्धिनि प्राणे ॥ १७ ॥ स एव मधुभुक स्तद्वसुबोधभो
क्ता स्वपार्षदैरिंद्रियैर्नाविदत नालोचितवान् ॥ १८ ॥ कालस्य दुहिता जराभिधा न प्रत्यनंदत ॥ नैच्छत् ॥ बर्हिष्मः

चंडवेग इति ख्यातो गंधर्वाधिपतिर्नृप ॥ गंधर्वास्तस्य बलिनः षष्ट्युत्तरशतत्रयं ॥ १३ ॥ गंधर्व्यस्तादृशीरस्य मै
थुन्यश्च सितासिताः ॥ परिवृत्त्या विलुंपंति सर्वकामविनिर्मितां ॥ १४ ॥ ते चंडवेगानुचराः पुरंजनपुरीं यदा
हर्तुमारेभिरे तत्र प्रत्यषेधत्प्रजागरः ॥ १५ ॥ स सप्तभिः शतैरेको विंशत्या च शतं समाः ॥ पुरंजनपुराध्यक्षो
गंधर्वैर्युयुधे बली ॥ १६ ॥ क्षीयमाणे स्वसंबंधे एकस्मिन्बहुभिर्युधि ॥ चिंतां परां जगामार्तः सराष्ट्रपुरबांध
वः ॥ १७ ॥ स एव पुर्यां मधुभुक्पंचालेषु स्वपार्षदैः ॥ उपनीतं बलिं गृह्णन्स्त्रीजितो नाविदद्भयं ॥ १८ ॥ का
लस्य दुहिता काचित्त्रिलोकीं वरमिच्छती ॥ पर्यटंती न बर्हिष्मन्प्रत्यनंदत कश्चन ॥ १९ ॥ दौर्भाग्येनात्मनो लो
के विश्रुता दुर्भगेति सा ॥ या तुष्टा राजर्षये तु वृतादात्पूरवे वरं ॥ २० ॥ कदाचिदटमाना सा ब्रह्मलोकान्महीं
गतं ॥ वव्रे बृहद्व्रतं मां तु जानंती काममोहिता ॥ २१ ॥ मयि संरभ्य विपुलमदाच्छापं सुदुःसहं ॥ स्थातुम
र्हसि नैकत्र मद्याञ्चाविमुखो मुने ॥ २२ ॥ प्रत्याख्याता मया सा तु कालकन्या विषण्णा पते १ ह॰

त देषावीत बर्हिः ॥ १९ ॥ एवं स्वेच्छया तिष्ठत्त्वायते न हता सतीवरमदात ॥ ययातिः शुक्रशापाज्जरां प्राप्य पुत्रानुवाच
युमां मम जरां गृह्णीतेति तेषां मध्ये ह्येव वाचाऽनेन जरां गृह्णः पुरुस्तु जरां गृहे ततो ययातिर्जरैवादादिति उक्तं ॥ २० ॥ २१ ॥ प्रत्याख्यातं च
ति मयि संरभ्य क्रोधं कृत्वा नैकत्र स्थातुमर्हसीति शापमदात ॥ २२ ॥

त्तस्मै राज्यं प्रदादिति २

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

६२

श्री भाग टी ६८

माधयो व्याधयश्चपवनः तेषां मीष्टमपनामातेवद्ये ॥ २३ ॥ हे दीरवामी भिंते पतिं हृष्टाननविष्यतितनतपयति ॥ २४ ॥ लो
कानां वेदनाश्चपदै[?]नग्राह्य मतिवउपनतं प्राप्तेत श्राव्यमानं पतिं दयाति ॥ यश्च दीयमानं तेन ल्हृति नगृह्णाति ३
मोहीकमभक्तोश्च तेषां वनि मेतः ॥ २५ ॥ कुहेषुणकतंमोधर्मः योहरुधं ॥ २६ ॥ देवगुह्यंमय[?]ं तादुर्विप्राणांतावैराग्या
त्रुटयायदवैगीयते ॥ २७ ॥ तंमंतवसमाधिनातानदृष्ट्यापाद्यमानोयेलोकात्मांनेछति ॥ २८ ॥ अतोभुक्तगतिः

ततोविहतसंकल्पा कन्यका यवनेश्वरं ॥ मयोपेत्य हमासाय वद्रेनाम्ना भयं पतिं ॥ २३ ॥ ऋषभं यवनानां त्वां
वृणे वीरेप्सितं पतिं ॥ संकल्पस्त्वयि भूतानां कृतः किल न रिष्यति ॥ २४ ॥ द्वाविमावनुशोचंति बाला
वसदवग्रहौ ॥ यल्लोकशा[illegible]पनतं न राति न तदिच्छति ॥ २५ ॥ अथो भजस्व मां भद्र भजंतीं मे द
यां कुरु ॥ एतावान्पौरुषो धर्मो यदार्ताननुकंपते ॥ २६ ॥ कालकन्योदितवचो निशम्य यवनेश्वरः ॥ चि
कीर्षुर्देवगुह्यं स सस्मितं तामभाषत ॥ २७ ॥ मया निरूपितस्तुभ्यं पतिरात्मसमाधिना ॥ नाभिनंदति लोकोयं
त्वामभद्रामसंमतां ॥ २८ ॥ त्वमव्यक्तगतिर्भुंक्ष्व लोकं कर्मविनिर्मितं ॥ याहि मे पृतनायुक्ता प्रजानाशं
प्रणेष्यसि ॥ २९ ॥ प्रज्वरोयं मम भ्राता त्वं च मे भगिनी भव ॥ चराम्युभाभ्यां लोकेस्मिन्नव्यक्तो भीमसैनिकः
३० ॥ इति श्रीभागवते चतुर्थस्कंधे पुरंजनोपाख्याने सप्तविंशोध्यायः ॥ ॥ ॥

अतः प्राणे[?]सुलक्षितगतिः सती लोकमाक्रम्य भुंक्ष्व ॥ एवं सर्वोपि लोकस्तव पतिः स्यादित्यर्थः ॥ न चैवं त्व
यापापं करणीयं मां प्रतिकूलो लोको हनिष्यतीति यस्मात्त्वमेव प्रजानाशं करिष्यसीत्याह याहीति मदीयायव
नस्य पृतनया तया युक्ता ॥ २९ ॥ किं च प्रज्वर इति मारकोवैलक्षणो ज्वरः प्रज्वरः महेश्वरस्य ज्वराद्[?]न्यतः पातित्वात् ॥ भी
माश्चोराः सैनिका यस्य ॥ ३० ॥ इति श्रीभावार्थदीपिकायां चतुर्थस्कंधे सप्तविंशोध्यायः ॥ ॥

स्कं ४

टी ४

६८

श्रद्धाविशेषेणवेदभाष्याख्यानेनस्त्रीविविंतया॥ह्रीनंप्राप्तस्यदेवेनकदाचिन्मुक्तिरुच्यते॥इदानींपुरंजनस्यपुंदेह
त्यागप्रकारस्यैवंकं तत्प्रकारमाह॥मैनिकाइत्यादिराजसिंहस्यैषप्रसनीत्यंतेन॥दिष्टदैवंऊर्वनीतितयाम्हास
वादेशाकारिणाइतिवा॥तस्यतत्रगेहानीर्णाप्राणोनुपालितं॥३॥६॥द्वार्भिःवदत्रादिभिर्यौवनप्रविश्य॥४॥५॥कन्ययाज
ययोपगूढःसन्॥नत्यतिक्रियांनलेभइतिनैर्यैनान्वयः॥हतैश्वर्यइत्यादिऋमकः॥६॥प्रतिकूलानर्थप्रदातृविष ग३ नर
नासदः॥मनिकाभयनाम्नोपेवहिंसन् दिष्टकारिणः॥प्रज्वरकालकन्याभ्यांदिवेरुरवनीमिमां॥१०॥नप
कदान्तरमासुरंजनपुरीं न्यय॥रुरुधुभौममोगानाज्ञस्तनत्रगणपालितां॥२॥कालकन्यापिबुभुजेपु
रंजनपुरंबलात्॥घयाभिभूतःपुरुषःसयातिःसावतामियात्॥३॥तयोपभुज्यमानांवैयवनाःसर्व
तोदिशं॥द्वार्भिःप्रविश्यस्तभृशंप्रार्दयन्नसकलांपुरीं॥४॥तस्यांप्रपीड्यमानायामभिमानीपुरंजनः
अवापोरुविधांस्तापान्कुटुंबीममताकुल॥५॥कन्योपगूढोनष्टश्रीःकृपणोविषयात्मक॥६॥न
ष्टप्रज्ञोहृतैश्वर्योगंधर्वयवनैर्बलात्॥७॥विशीर्णांविश्वपुरींवीक्ष्यप्रतिकूलाननाटतान॥पुत्राःपौ
त्रानुगामात्यान्जर्योच्चगतसौहृदा॥आत्मानंकन्ययाग्रस्तंपांचालानरिदूषितान्॥दुरंत चिंतामाप
न्नानलेभेतत्प्रतिक्रियां॥८॥कामानभिलषन्दीनोयातयामांश्चकन्यया॥विगतात्मगतिस्नेहःपुत्रदारां
श्चलालयन्॥९॥गंधर्व यवनाक्रांतंकालकन्योपमर्दितं॥हातुंप्रचक्रमेराजातांपुरीमनिकामनाः॥२०
भयनाम्नोग्रजोभ्राताप्रज्वरःप्रत्युपस्थित॥ददाहतांपुरींकृत्स्नांभ्रातुःप्रियचिकीर्षया॥२१॥
क यथापणानप्रनाटनात॥ईदरमऊर्वानि॥स्वाधीनत्वाभावात्॥प्रनुगाइंद्रियाणिअमात्याइंद्रियदेवाःगतसौहृदा
अभ्यवसायाभावात्॥प्रतिभिर्विटिभिर्दूषितान॥कालकन्ययाहेतुभूतयायातयामान्॥निःसारानपिकामान् अभिलषन्२
विगतात्मनोगतिः॥पारलौकिकीऐहिकःपुत्रादिस्नेहयस्यस्नेहादितिपाठः॥२॥सराजापुरंजनोहातुंप
चक्रमेडयाक्रांतत्वान्निदयोरल्पयप्रतिक्रमतःप्रनिकयाप॥२१॥ चा २१

श्री२ श्र२

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

श्री भाग० टी० ७५

३

सपत्नीछद्दः भृत्यवर्गेस हितः कुटुंबेन दीव्यतीति कोटुंबिकः कुटुंबिन्यां संधिनीं विवादितः स्नान्वयः पुत्रादिसहितः ॥१४॥
यवनेऽरूपकद्वान्वयितनानियस्यमभवपालः प्राणाः ॥१५॥ पुत्रबद्धकृष्णेतेनऽरूवे पयुः प्रस्यसानलातवृत्तकोटरादिव
सर्पः ॥१६॥ केठप्रकद्दः रुरोद धूलिविकार ॥१७॥ उहित्वादीनटथ्यादिषुत्रवेणान्वयः ॥ नामयौह्व बाः स्वबमात्रला

धुह धुरु ।

तस्यां संदह्यमानायां सपोवः सपत्निछदः कौटुंबिकः कुटुंबिन्या उपातप्यत सान्वयः ॥१२॥ यवनोपरुद्धायतन
नोगृहानायांकालकन्यया ॥ पुर्यां पुरंजनस्यस्पृह ः पुर पालोन्वतप्यत ॥१३॥ न शेके सोविनंतत्र पुरु कृच्छ्रे रुवे
पथुः गंतमैच्छत्ततो वृत्त कोटरादिवसानललात ॥१४॥ शिथिलावयवो यर्हि गंधर्वैर्हृत पौरुषः यवनेररिभिः
रुद्धोरुरोदह ॥१५॥ दुहितृः पुत्रपौत्रांश्च जामिजामातृपार्षदान् स्वत्वावशिष्टं यत्किंचि द्गृहकोशपरि
च्छदं ॥१६॥ अहंममेतिस्वीकृत्यगृहेषु कुमतिर्गृही दध्यौ प्रमदयादीनो विप्रयोगउपस्थिते ॥१७॥ लोकांतरं
गतवतिमय्यनाथा कुटुंबिनी वर्त्तिष्यते कथंत्वेकानन्शो चती ॥१८॥ नमय्यनाशितेभुंक्ते नास्नातेस्नातिम
त्परा ॥ मयिरुष्टेसुसंत्रस्ता भर्त्सिते यद्वामभयान् ॥१९॥ प्रबोधयतिमा विज्ञं व्युषिते शोककर्शिता ॥ वर्त्मैतद्गृह
मेधीयं वीरसूरपिनेष्यति ॥२०॥ ॥

बालका २

वशिष्टं भोगास्त्वप्रागे वद्दीणः ॥१६॥ ध्यानमेवाह ॥ अनाशितेअभोजिते भर्त्सिते भर्त्सनकृते यतवामभवति ॥१७॥ अविवेकि
नं अविज्ञं मांव्युषिते देशांतरगते ॥ गृहमेधीयं वर्त्म गृहधर्मं अपि किं नेष्यति अनुवर्त्तयिष्यति सुक्तमेतत् ॥ यत्तोवी
रसूः पुत्रवती किं वा महिदह्माना मा ॥ रक्षिष्यत्येवेत्यर्थः ॥२०॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

७५

मस्क १

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

स्वकं

नावियनेप समयनमाश्रयेयेषांनेश्रपवायणाः पुत्राः कन्याश्चयद्वापराश्चयाः कन्याः भिन्नानैर्यथा ॥ २१ ॥ अनदई एवमस्तनस
स्वमूलमान ॥ २२ ॥ पश्यदा तयेस्यानेनीयमानः नदाश्चनुपश्चाः प्राणाइंद्रियाणिवतथावश्चनिःतम उत्क्रामंतंप्राणोनुत्क्राम
प्राणमनुत्क्रामंत तिसर्वेप्राणाश्चनुत्क्रामंति ॥ २३ ॥ प्रकृतिमहाभूतात्मता ॥ २४ ॥ नाविंदनसमावपुवः एवंसत्वायस्तनमीश्वरं ॥ २५ ॥ अदयात्तुना
कामुककर्मयुपेमंतमाः हताः श्रमीवंपापक्रौर्यवा ॥ २६ ॥ पुणाश्वतीः समावहन्संवत्सरानश्चार्तिमनुभूय ॥ २७ ॥ अनकालेनो
भार्यामेवमनस्मागृहणानश्वनेनवैविदर्भस्यवेश्मनिपमदोत्तमावभूवश्चतः परस्मिन्प्रकरणेपत्नवेदवप्रकृतापयोगिवि
कयंनुदारकादीनादाविकाश्चापवायणाः वन्निंद्यनेमयिमृतेभिन्ननावरूवोदधौ ॥ २० ॥ एवंकृपणयावुध्याशो
चंतमनदहेणां ॥ गृहीनुक्तनथीवेनेमयनामाभ्यपद्यत ॥ २१ ॥ पशुवयवैर्वेष्टनीयमानः स्वकंतयं ॥ अन्वदवत्तत्र
पथाः शेणवंतोभृशमातुराः ॥ २२ ॥ पुरीविहायोपगतंउपरुद्धोभुजंगमः यदानमेवानुपुरीविशीर्णाप्रक्रमिगता
२३ विक्रुश्यमानाः प्रमभ्यवनेनवलीयसा ॥ नाविंदनममाविष्टः सत्वा यमुद्धृदप्रवः ॥ २४ ॥ तयत्तपशवोनेन
मेतप्रायांदयात्तुना कुठारैः विछिद्य कुद्धाः स्मरंतोमीवमस्यतन ॥ २५ ॥ अनेनपावेनमसिमग्रानष्टस्मृतिः समाः
पुणाश्वतीवनुभूयार्तिपमदासंगदूषितः ॥ २६ ॥ तामेवमनसागृह्णानबभूवप्रमदोत्तमा ॥ अनेनवैविदर्भस्यराजसिं
हस्यवेश्मनि ॥ २७ ॥

वाद्दितं ॥ स्त्रीध्यानेनस्त्रीनेप्राप्तावपिपतिव्रताध्यानेनपूर्वादृष्टेनचधार्मिकाद्विदर्भात्जन्माभूत ॥ धार्मिक संगेन
विशुद्धस्यभावेनेनमलयध्वजेनसंगोभूत्ततोविष्णुभक्तिः ततोवैराग्यंततस्तमेवभर्तारंगुरुंपातिव्रत्यधर्मेणाभजतो
भगवत्प्रसादत्वध्यानेनमोक्षइति अन्यस्तुकथालेकावमात्रतथापिकिंचिद्विसमान्येनेदयोजयिष्यामः ॥ वि
दर्भस्यविशिष्टदर्भोपलक्षितस्यकर्मनस्यराजसिंहस्यधर्मेणाद्विजनापालनेनपन्नादिनावदातियाराजनेतप्र

प्रथा १ ल २

श्री भाव टी ८०

मलयाय वृत्तिर्यस्य तां देशाधिपति वैदर्भीं दर्शनीयां महिषीं विष्णुभक्तिप्रधानां देशाल्लब्धवान्महाभागवत इत्यर्थः पंक्ति ।
पञ्चानिश्चयर्यर्बुद्धिः । नामस्तीति पंक्तिः उपयेमे युवेजनो भागवतसंगप्राप्तः इत्यर्थः ॥ २९ ॥ आत्मजां श्रीकृष्णसेवारुचिं नेत्र-
गतमर्थं वहर्मैसाचिरभूदित्यर्थः । असितमस्याः श्रीकृष्णस्य दत्ताणि पश्यतीति यवीयसः सप्तसुतान् श्रवणकीर्तनं विस्तारः स्मरणं
पादसेवनं अर्चनं वंदनं दास्यमिति भक्तिप्रकारान् । सख्यात्मनिवेदनयोस्त्व पदार्थज्ञानोत्तरकालत्वात्तस्य भगव-
तो वानरत्वोपदेष्टव्यमाण त्वादिदानीमनुक्तत्वात् सप्तेत्युक्तं भगवद्धर्मरूप्यानत्कर्मगुणकीर्तनादिकं गानमित्यर्थः । द्रविड-
भूमिपालत्वात् द्रविडभूमिर्दिष्टा श्रवणादिभक्तिभिरेव सुवर्तितास्तीति प्रसिद्धं ॥ ३० ॥ अर्बुदमिति श्रवणादीनां प्रत्येकमनेक-

उपयेमे वीर्यपणां वैदर्भीं मलयध्वजः युधि निर्जित्य राजन्यान्पाण्ड्यः परपुरंजयः ॥ २९ ॥ तस्यां स जनयां चक्र आ-
त्मजामसितेक्षणां । यवीयसः सप्त सुतान्सप्त द्रविडभूभृतः ॥ ३० ॥ एकैकस्याभवत्तेषां राजन्नर्बुदमर्बुदं भोक्ष्यते य-
द्वंशधरैर्मही मन्वन्तरं परं ॥ ३१ ॥ अगस्त्यः प्राग्दुहितरमुपयेमे धृतव्रतां । यस्यां दृढच्युतो जात इध्मवाहात्म-
जो मुनिः ॥ ३२ ॥

कप्रकारा अभवन्नित्यर्थः । तत्कर्मभक्तियोगविद्या विधोमार्गैर्मामिनिभावयन इति । तेषां वंशधरैः प्रवर्तकैः संप्रदायभेदैः
कृत्वा मही मन्वंतरं ततः परं च भोक्ष्यते अविद्याकामकर्मभ्योपि रक्षिष्यते ॥ ३१ ॥ अगस्त्यः अगानि निष्क्रियाणि गोत्राणि ।
स्त्यायंतीति स्त्यायमानः शाकृ प्रथमजातां दुहितरं कृष्णसेवारुचिमुपयेमे तस्यामनः कृष्णेष्टव्रताते विवर्धेत्यर्थः ॥
धृतानि शमदमादीनि व्रतानि यया तां वतिरच्छेभ्यः सत्यलोकादिभोगेभ्योपि च्युतस्तदंहितः दृढः कृष्णव्रता विहारफ-
लत्वभोगाविरागो जात इत्यर्थः । स एवोपशमात्मवान्मुनिः कथंभूतः इध्मवाहस्य आत्मजोपसदः तद्द्विना र्थं स-
गुरुमेवाभिगच्छेत्समित्पाणिः श्रोत्रियं ब्रह्मनिष्ठं इत्यादिश्रुतिः । प्रसिद्धासमिद्वहनो यत्तद्विना गुरूपसत्ति
र्विरागादभूदित्यर्थः । न च विरक्तस्य गुरूपसत्तिः संभवतीति यावत्तेषां यामस्तेनैव ॥ ३२ ॥ त्रो२

तिसंख्यानय ३ ८०

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

स्याभिव्यक्तत्वप्रवणादिभक्तिभेदेष्वव स्याप्य ॥ २२ ॥ दांतीपुरंजनस्यस्त्रीभावंप्रस्यमर्वनोविरक्तस्यपतिरेवगुरुः ॥ स्त्रीमिति
वचनात्पतिमेवागुरुस्तस्यप्रकारंदर्शयतमाह ॥ हित्वेत्यादिनामनोदयेन्त्यनेनग्रंथेन ॥ मदयंतीतिमदिरेक्षणायस्याः
२७ ॥ नत्रवंदवसायानय ॥ नामांपुराणेः समितैभयत्रानर्वहिस्वात्मनोमलंक्षालयन्नूनंप्राम्यिनरमनेणवय ॥ २८
प्रसन्नेभूमौतिप्यने इंदुवीजं ॥ २८ ॥ विद्याउपासनयापक्वकषाय ॥ दग्धकामादिवासनः प्रयुंजेआत्मनोब्रह्मतां
भावयामास ॥ अक्तालीद्वियाराशिअनिलः प्राणं आयम्यः चित्रंविनितान्त्रक्रादयोयेन ॥ ३० ॥ आलेस्सवर्षपानमितिज्ञानस्य
विभज्यतत्वनेयम्यःत्मानंराजर्षिमलयध्वजः ॥ आविराययिषुःकृशंसजगामकुलाचलं ॥ ३१ ॥ हित्वागृहान्सुता
भोगान्वैदर्भीमदिरेक्षणा ॥ अन्वधावतमांकुरेशंज्योत्स्नेवरजनीकरं ॥ ३४ ॥ नश्चंदवसानामनाम्रपर्णीवरोद
का ॥ तत्पुण्यसलिलैर्नित्यमुभयत्रात्मनोमृजन् ॥ ३५ ॥ कंदाष्टिभिर्मूलफलैः पुष्पपर्णैस्तृणोदकैः
वर्तमानंश्वनैर्गात्र कर्षयंस्तपआस्थितः ॥ ३६ ॥ शीतोष्णवातवर्षाणिद्वंद्वानिप्रियाप्रिये ॥ सलवद्धः
स्वरतिद्वंद्वासमनयन्समदर्शन ॥ तपसाविद्ययापक्वकषायोनियमैर्यमैः ॥ युयुजेब्रह्मण्यात्मानंविजिताक्षा
निलाशयः ॥ ३७ ॥ आस्तेस्थाणुरिवैकत्रदिव्यवर्षशतंस्थिरः वासुदेवेभगवतिनान्यद्वेदोद्वहन्नरतिं ॥ ३९ ॥ सव्या दु २
पकतयात्मानंव्यतिरिक्ततयात्मनि ॥ विद्वान्स्वप्नइवामर्शसाक्षिणंविररामह ॥ ४ ॥

दुःसाधनं तद्दर्शयति ॥ अतएवभक्तिकृतवानित्याह ॥ वासुदेवेरतिमद्वहन्नन्यदेहादिकंनवेद ॥ ३९ ॥ एवंवर्तमानः आत्म
न्यात्मानंविद्वान् ॥ अस्मात्उपरराम ॥ कथंविद्वान्व्यतिरिक्ततयादेहादिव्यतिरिक्तत्वेनज्ञातः व्यापकतयादेहादिश्र
कापाकेनेन ॥ ननुदेहाद्याकारोविमर्शोपततस्प्रकाशायतिनतुनिराकार ॥ आत्मानंत्राह ॥ आमर्षस्यापिसाक्षिणंस्वयंभा
वः ॥ विमर्शोनामांतःकरणवृत्तिःसाचनश्यात् ॥ आत्मप्रकाशैवेति यथास्वप्नेममेदंस्थिरः किंत्विदंइत्यादिप्रतीतोतद्व्य
तिरिक्तमात्मानंवेत्तिनद्वत् ॥ ४० ॥

दक्षिणदिशि २ सर्गे

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

श्री भागवटी ४८

केनविद्वान्नतयाद ॥ सात्वाद्भु विवेकयोगस्सत्तेनाक्रेनमर्वनोमवेयथास्फुवताग्रनवछिन्नेनत्तानेन ॥ ४६ ॥ नदेवाह्यव
शतिवृत्तिवाहनमसमावीतिव्रललणपात्मनरुद्रतणाशोकादिनिवृत्तिः ॥ अस्मेवंब्रह्मलणाईत्तणापावोत्पनिवृत्तिः अत्रोवनि
हावणाश्रमसमानंसमायाद्उपवराम ॥ नन्वेवंस्रुपिजीवस्यकृतोवृत्तनतापत्तिः ॥ ईत्ताणस्येवव्यवधाय कन्यादित्य शंका
ह्रडंत्ताविहाय ॥ दर्पयेनतानलवनस्याख्यमेवापशुंतेविनिभावः ॥ ४७ ॥ उपपतिं पन्तुः समीमयह्यपन्तुं किंचि ॥

सात्वाद्भुवावतोक्रेनगृहणाद्दविणानृप ॥ विशुद्धज्ञानदीपेनस्फुरतनाविश्वतेनात्मनंवे ॥ ४८ ॥ परेब्रह्मणिचा
त्मानंपरेब्रह्मलतयात्मनि ॥ ईत्ममाणाविहायेत्ताममस्माउपवरामहत् ॥ ४९ ॥ पतिंपरमधर्मज्ञंवैदेभीमत्त
यथजं ॥ प्रेमणापर्यचरद्धित्वाभोगान्सापतिदेवता ॥ ५० ॥ चीरवासस्विनत्ताम ... भूततपिशोरूहा ॥ वभा
त्पुपतिंशान्तंशिविशांतनमिवानलं ॥ ५१ ॥ अजाननीप्रियतमंयदोपरतमंगना ॥ सुस्थिरासनमासाद्ययथा
ए वेमुपाचरत ॥ ५२ ॥ यदानोपलमेतांघ्र्यूष्माणंपत्युस्सेवनी ॥ आसी
त्संविग्नहृदयायूथभ्रष्टामृगीयथा ॥ ५३ ॥ उत्रिषोत्रिष्ठ ... मामदपिमेवत्तो ॥ दस्युभ्यः तत्रबंधुभ्यो
विभ्रतीयातनुमर्हसि ॥ ५४ ॥ एवंविलपतीबालाविपनेनुगतापतिं ॥ पतितापादयोर्भर्तुः रुदत्यस्रूणि
वर्तयत ॥ ५५ ॥

त्माद्रेनणानानत्ममानामतनीवभावित्यर्थः उपोपयिकेदूनिचकर्मप्रवचनीयः ॥ तद्योगेवाद्वितीया शांतंमंगारावस्थमन ॥
लमपशांतासुहाज्वालायथाभवतितद्वत ॥ ५४ ॥ नदानीमपिसुस्थिरमासनंयस्य ॥ अतएवजाननीयदा
तदा एवंममेवत ॥ ५५ ॥ पत्युरंघ्रिमर्दयंतीयदातस्मिन्नंघ्राबूष्माणंनापश्यत संविग्नहृदयाभयचकिता ॥ ५६ ॥ अवेधुंपति
वहितममस्तुमिरासित्या ॥ ५७ ॥ तत्रबंधुभ्यः अधार्मिक दोत्रियभ्योपि ॥ ५८ ॥ अवर्तयतप्रव तेयामास ॥ ५९ ॥

श्रात्मत्मनि

२९

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

तस्यांविधायअग्निदानेनादीप्य ॥५०॥ पूर्वतरःअनादिर्यईश्वरःसर्वविद्योपपन्नोविविक्तः ःसाम्नाप्रियवाक्येनसंबो
धयन् ॥५१॥ यस्यत्वंशोचसिपूर्वंविचचर्थमयिस्थितत्वेनसखत्वेनसुखमनुभूतवानसि ॥५२॥ ननुभगवन्नहमावयोः
सख्यंसहचरत्वंचजानामीतिचेत्तत्राह ॥ अपीतिहेसखेविमांपरमानंदरूपंहित्वाभौमभोगरतःस्थानंमनुष्यशरीर
भोगलंपटोगतइति चिह्नकथयतेनस्मारयति ॥ यद्यपिमांनजानासितथाप्यात्मानंतमविज्ञातः ॥ कश्चिन्मत्सखोवाआ
सीदित्येवंकिंस्मरसिसावित्रीतिपुंस्त्वनिर्देशः ॥ अस्तुतत्पुंस्त्वस्मरणाय ॥ सांख्यस्मारयन्स्ववियोगकृतमनर्थं

चितांदारुमयींचित्वातस्यांपत्युःकलेवरं ॥ आदीप्यचानुमरणेविलपंतीमनोदधे ॥५०॥ तत्रपूर्वतरः
कश्चित्सखाब्राह्मणआत्मवान् ॥ सांत्वयन्वल्गुनासाम्नातामाहरुदतींप्रभो ॥५१॥ कात्वंकस्यासिको
वायंशयानोयस्यशोचसि ॥ जानासिकिंसखायंमांयेनाग्रेविचचर्थह ॥५२॥ अपिस्मरसिचात्मान
मविज्ञातसखंसखे ॥ हित्वामांपदमन्विच्छन्भौमभोगरतोगतः ॥५३॥ हंसावहंचत्वंचार्यसखायौ
मानसायनौ ॥ अभूतामंतरावौकःसहस्रपरिवत्सरान् ॥५४॥ सत्वंविहायमांबंधोगतोग्राम्य
मतिर्महीं ॥ विचरन्पदमद्राक्षीःकयाचिन्निर्मितंस्त्रिया ॥५५॥ पंचाराममंनवद्वारमेकपालंत्रिको
ष्ठकं ॥ षट्कुलंपंचविपणंपंचप्रकृतिस्त्रीधवं ॥५६॥ पंचेंद्रियार्थाआरामाद्वारःप्राणानवप्रभो ॥ तेजोऽ
बन्नानिकोष्ठानिकुलमिंद्रियसंग्रहः ॥५७॥ टी०

माहहित्वेति ॥ मदेःषड्भिःपदंस्थानं ॥५३॥ हंसोशुद्धोपाधिलोमानसंहृदयंसरःअयनंययोः कथापिदेमत
ममवसिस्थितोपतिविलावभूतांतातौडोकोगृहंअंतराविनापववाप्यक्षयवार्षसहस्रपरिवत्सरानिमहाप्रल
यंयावत् ॥५४॥ हेबंधोग्राम्यसुखेमतिर्यस्यास्त्रियामायया ॥५५॥ पंचेंद्रियाण्यारामाउपवनानिप्रकारायस्मिन्
षट्ज्ञानेंद्रियमनांसिकुलानिअभीष्टविषयसमर्पकावणिजोयस्मिन्पंचविपणहट्टाःकर्मेंद्रियाणियस्मिन्पं
चभूतानिप्रकृतिरूपाणिकारणंयस्यास्त्रीबुद्धिरेवधवःस्वामीयस्मिन् ॥५६॥ स्वयमेवश्लोकव्याचष्टेपंच

मे०

श्री भाव टी ८५

भूतान्येव प्रथयत्यया प्रकृतिरुपादानं यस्यास्त्रीश्च वमित्यस्य व्याख्यानं शक्तिरधीशाध्यस्य तद्दृशाः सन्निन्यर्थः ॥ ५८ ॥ सुहृदः प्रभिभू
तेऽस्मात्तेन विद्यते श्रुतेन ब्रह्मणैव स्मृतिर्यस्य ॥ ५९ ॥ तत्त्वमुपदिशति न त्वमिति चतुर्भिः स्वहृत्पतिः ॥ नवद्वारे पुरे ययारुद्धोऽसि तस्याः ॥ ६०
पुमांसमेव स्वजन्मानि यद्दमन्यया ॥ इदानीं वमंतीं श्रेष्ठां स्त्रियं यत्पुमान् न त्वं सेपषोमा माया ॥ यत उभयमपि वस्तुतो नास्ति यस्मादावां हं
सौ शुद्धौ तो आवयोर्वर्त्याणां गतिं स्वरूपं ॥ तत्त्वंपदार्थयोर्विद्यैक्यमाह अहमेव भवानं ऽपवावं वावयोर्ततिनवान्यत्वतिव्यं

विपणस्तु क्रियाशक्तिर्भूतप्रकृतिरव्यया ॥ शक्त्यधीशः पुमानत्र प्रविष्टो नावबुध्यते ॥ तस्मिंस्त्वं रामया स्पृ
ष्टो रममाणोऽश्रुतस्मृतिः ॥ तत्संगादीदृशीं प्राप्तो दशां पापीयसीं विभो ॥ न त्वं विदर्भदुहिता नायं वीरः सुहृत्तव ।
न पतिः पुरंजन्या रुद्धो नवमुखे यया ॥ ६० ॥ माया ह्येषा मया सृष्टा यत्पुमांसं स्त्रियं सतीं ॥ मन्यसे नोभयं
यद्वै हंसौ पश्यावयोर्गतिं ॥ ६१ ॥ अहं भवान्न चान्यस्त्वं त्वमेवाहं विचक्ष्व भो ॥ न नौ पश्यन्ति कवयश्छिद्रं
जातु मनागपि ॥ ६२ ॥ यथा पुरुष आत्मानमेकमादर्शचक्षुषोः ॥ द्विधाभूतमवेक्षेत तथैवांतरमावयोः
एवं स मानसो हंसो हंसेन प्रतिबोधितः ॥ स्वस्थस्तद्व्यभिचारेण नष्टामाप पुनः स्मृतिं ॥ ६४ ॥ बर्हिष्मन्नेतदध्या
त्मं पारोक्ष्येण प्रदर्शितं ॥ यत्परोक्षप्रियो देवो भगवान्विश्वभावनः ॥ ६५ ॥ इति श्रीचतुर्थेऽष्टाविंशोऽध्यायः ।
पः २८

निद्रावाप देशः उक्ताभिप्रायः छिद्रं मंतरं ॥ ६२ ॥ तर्हि कथमावयोर्वस्तुतो भेदः सर्वज्ञत्वादिधर्मभेदसत्त्वादत यथेति ।
आत्मानं देहमादर्शे निर्मले महान्तस्थिरं वायुवेतेन ॥ पुरस्य च चक्षुषि तद्द्विधाभूतं विप्रोपाधिकृतो धर्मभेद इत्यर्थः ॥ ६३ ॥ त
स्वभिवारेण पूर्व वियोगेन ॥ ६४ ॥ कथमेतन्मिलितबुद्धिं वारयति बर्हिष्मन्निति परोक्षेण राजकथाभिधानेन ॥ तत्र हेतुर्यत

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

अनुविशेषणेनोदार्थव्याख्यानेनोपसंहरति ॥ हीमे गतैर्भवस्त्वीशसंगान्मुक्तिरितिस्फुटं ॥ कवयः अध्यात्मविदः ॥१॥ व्यन
क्ति यन्निवेतनीकरोतीत्यर्थः ॥ यद्वा व्यनक्ति प्रकटयति तत्तत्स्वकर्मणा पुरं जनयतीति पुरंजनपदं व्याख्यातं भ
वति यक्षद्वयस्य पादादयस्य ॥२॥ अविज्ञाता व्याहृतेनाहृतः व्याहृतः उक्तो यः स ईश्वरः अविज्ञाततनामनिरुक्तिर्यं

प्राचीनबर्हिरुवाच ॥ भगवंस्ते वचोस्माभिर्न सम्यगवगम्यते ॥ कवयस्तद्विजानंति न वयं कर्ममोहि
ताः ॥१॥ नारद उवाच ॥ पुरुषं पुरंजनं विद्याद्यद्व्यनक्त्यात्मनः पुरं ॥ एकद्वित्रिचतुष्पादं बहुपादमपाद
कं ॥२॥ योविज्ञाताहृतस्तस्य पुरुषस्य सखेश्वरः ॥ यन्न विज्ञायते पुंभिर्नामभिर्वा क्रियागुणैः ॥३॥ यदा
जिघृक्षन्पुरुषः कार्त्स्न्येन प्रकृतेर्गुणान् ॥ नवद्वारं द्विहस्तांघ्रि तत्रामनुत साध्विति ॥४॥ बुद्धिं तु प्र
मदां विद्यान्ममाहमिति यत्कृतं ॥ यामधिष्ठाय देहेस्मिन्पुमान्भुंक्तेक्षभिर्गुणान् ॥५॥ सखाय
इंद्रियगणा ज्ञानं कर्म च यत्कृतं ॥ सख्यस्तद्वृत्तयः प्राणः पंचवृत्तिर्यथोरगः ॥६॥ बृहद्बलं म
नो विद्यादुभयेंद्रियनायकं ॥ पंचालाः पंच विषयाः यन्मध्ये नवखं पुरं ॥७॥ अक्षिणी नासिके क
र्णौ मुखं शिश्नगुदाविति ॥ द्वे द्वे द्वारौ बहिर्याति यस्तदिंद्रियसंयुतः ॥८॥ अक्षिणी नासिके आस्य
मिति पंच पुरः कृताः ॥ दक्षिणा दक्षिणः कर्ण उत्तरा चोत्तरः स्मृतः ॥९॥ पश्चिमे इत्यधोद्वारौ गु
दं शिश्नमिहोच्यते ॥१०॥

यस्मात्पुंभिर्नामभिः क्रियागुणैर्न विज्ञायते ॥३॥ तत्र तेषु पुरेषु मध्ये ॥४॥ अक्षभिरिंद्रियैः ॥५॥ पंचवृत्तिर्वायुर्यथा पंचशिराः
सर्प इव प्राणः ॥६॥ एकादशमहाभटा इत्यनेनैकादशमहाभटो नायक इत्युक्तं सर्वपति इह बृहद्बलो यस्य तं
मनः नवखानि द्वाराणि यस्य ॥७॥ एकमेवलद्वरन्याटे देवयं समदेपणाह ॥ यस्तदिंद्रियसंयुतः स आत्माभिर्द्वारैर्बहि

नेत्रेइति रूपमिति च चक्षुषेति चाखद्योताविर्मुख्योर्नाम्नां व्याख्यानं प्रोक्तोनुवादः ईश्वरः पुरंजनः ॥१०॥ नासेइति व्याख्याअवधुनो

श्री भाव दी ८३ नीत्यवधूतो वायुस्तदात्मकेनोच्छ्वासेन सहैकस्थानमात् ॥ घ्राणोवधूतः आस्यमिति व्याख्या रसज्ञ विपणान्वितइत्य

वरसनतया श्रुतिनिर्दिष्टस्य रसविदित्यनुवादः रसइति व्याख्या रसनेंद्रियमित्यर्थः ॥ विपणो वाग्रसविद्रसइत्येव यावद्

ग्राथं बन्नावेदोषः ॥११॥ अथः श्रोत्रं ॥१२॥ ग्रामकमित्यस्यानुवादः ग्रामिणांरतिः तस्य व्याख्या व्यवायइति ॥१४॥ वि

बृवीन पदार्थानुवादो विषूचिविति ॥ तद्गुणैर्मनोगुणाः तमः सत्वरजोभिः ॥१९॥ महिषीयदीहितेत्यादेरर्थं संगृ

खद्योताविर्मुखीचात्र नेत्रेएकत्रनिर्मिते ॥ रूपंविभ्राजितंताभ्यां विचष्टेचक्षुषेश्वरः ॥१०॥ नलिनीनालिनीना

सेगंधः सौरभउच्यते घ्राणोवधूतो मुख्यास्यं विपणोवाग्रसविद्रसः ॥११॥ आपणो व्यवहारोत्र चित्रमंधो बहूद वि

नं ॥ पितृहूर्दक्षिणः कर्णउत्तरोदेवहूः स्मृतः ॥१२॥ प्रवृत्तंचनिवृत्तंच शास्त्रंपांचालसंज्ञितं ॥ पितृयानं

देवयानं श्रोत्राच्छ्रुतधराद्व्रजेत् ॥१३॥ आसुरीमेढ्रमर्वाग्द्वार्व्यवायोग्रामिणांरतिः ॥ उपस्थोदुर्म

दः प्रोक्तोनिर्ऋतिर्गुदउच्यते ॥१४॥ वैशसंनरकंपायुर्लुब्धकोंधौतुमेशृणु ॥ हस्तपादौपुमांस्ताभ्यांयुक्तो

याति करोति च ॥१५॥ अंतःपुरंचहृदयं विषूचिर्मनउच्यते ॥ तत्रमोहंप्रसादंवा हर्षंप्राप्नोतितद्गुणैः ॥१६॥

ययायया विक्रियतेगुणाक्तो विकरोतिवा ॥ तथातथोपद्रष्टात्मा तद्वृत्तीरनुकार्यते ॥१७॥ देहोरथ

स्त्विंद्रियाश्वः संवत्सररयोगतिः द्विकर्मचक्रस्त्रिगुणध्वजः पंचासुबंधुरः ॥१८॥

निर्विकारोऽपि थाह ॥ ययायया बुद्धिः स्वप्नविक्रियते जाग्रति वा इंद्रियाणि परिणामयति तत्सगुणैरक्तो लिप्तः ॥ आत्मा तथा

तस्या वृत्तीः दर्शनस्पर्शनाद्याः केवलमुपद्रष्टैव सन्नबलादनुकार्यते ॥१७॥ अगतिमित्येतद्व्याचष्टे संवत्सर

स्यवाप्रतिहतोरयोवेगः प्रतीतोस्य संवत्सरेरयः ॥ वस्तुतस्तु गतिः स्वप्रकाशशरीरादेर्बुद्धावेव विवृतत्वेन दे

शांतरगत्यभावात् पाठांतरे संवत्सरस्तु तत्कृतेव यस्य तत्पार्भ्यां गतिर्यस्येति दीर्घमित्यस्य व्याख्यानारदेन

कृतादिवक्रमित्यस्य व्याख्या द्विकर्मवक्र इति त्रिगुणध्वज इति त्रिविधपदव्याख्या ॥१८॥ ८३

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

पंचप्रहरणा मित्येवमर्थविशेषः पंचेंद्रियार्थप्रक्षेप इति ॥१९॥ पंचेंद्रियैः सूनाविनोदमिवाप्यायेन विषयसेवां करोतीति
स्व२ पंचसूना विनोदकृत ॥ अनेन च वाह्यमृगयां तेत्यादि व्याख्यातं ॥२०॥ परिक्रांत्या परिभ्रमणेन २१ भगिनीं तेन जगृ
हे लोकान्नांत यायः ॥२२॥ चरां संचारिणः भूतानामुपसर्गे पीडायामाशु रयो वेगो यस्य प्रज्व
ज्वर स्रोतिद्वयं यान्न व्याख्याया ठांत वेभूतकृतायरयः अनेन च प्रतिभिरुपद्रू इत्यपि यदं व्याख्यातं द्विविधः शी

मनोवह्निर्बुद्धिसूनोर्हविर्भेदंडकूवरः ॥ पंचेंद्रियार्थप्रक्षेपः सम्भथानवरूथकः ॥१९॥ आकूतिर्विक्रमो
वाह्योमृगयातत्सद्यःप्रधावति एकादशेंद्रियचमूः पंचसूनाविनोदकृत ॥२०॥ संवत्सरश्चंडवेगः कालो ये
नोपलक्षितः ॥ तस्याहानीह गंधर्वा गंधर्व्यो रात्रयः स्मृताः ॥२१॥ हरंत्यायुः परिक्रांत्या षष्ठ्युत्तरशत
त्रयं ॥२२॥ कालकन्या जरा साक्षाल्लोकस्तां नाभिनंदति ॥ स्वसारं जगृहे मृत्युः क्षयाय यवनेश्वरः ॥
आधयो व्याधयस्तस्य सैनिका यवनाश्चराः ॥ भूतोपसर्गाशुरयः प्रज्वरो द्विविधो ज्वरः ॥२३॥ एवं बहुवि
धैर्दुःखैर्दैवभूतात्मसंभवैः ॥ क्लिश्यमानः शतं वर्षं देही देहे तमोवृतः ॥२४॥ प्राणेंद्रियमनोधर्मानात्म
न्यध्यस्य निर्गुणः ॥ शेते कामलवान्ध्यायन्ममाहमिति कर्मकृत ॥२५॥ यदात्मानमविज्ञाय भगवं
तं परं गुरुं ॥ पुरुषस्तु विषज्जेत गुणेषु प्रकृतेः स्वदृक् ॥२६॥

निर्गम तोष्णरूपतापप्रभेदात् ॥२३॥ एवं पराद्धतेनोक्तमर्थं व्याख्याय सर्वकथातात्पर्यमाह एवमित्यादि विस्मक्रमे
दैविकादि णो न्यूनेन ॥ आधिदैः खोदिभिः क्लिश्यमानो ममाहमिति देहे शतं वर्षाणि गमयति नतु निद्वयोरन्वयः ॥२४॥ प्रा
मिर णां पिपासादीन्प्राणधर्मान् अंधवादीनिंद्रियधर्मान् कामादीन्मनोधर्मांश्च निर्गुणोप्यात्मन्यध्यस्य का
मलवांविषयसुखलेशान्ध्यायन्कर्मकृत ॥२५॥ ततः किमत आह यदेति द्वाभ्यां स्वदृक् स्वप्रकाशस्वभा

[illegible]

नू १

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

क्रियवासायासोयेषु २

श्री भाग वतं दर्व यःश्री

शुक्लं कर्मात्मिकं कृष्णं तामसं लोहितं राजसं यथाकर्म तथा जायते ॥ २३ ॥ न देवा शुक्लादि द्वाभ्यां प्रकाशोभूयिष्ठो येषु ते सुखमुदर्केऽन्तरे फलं येषु ते न लोहिता न ॥ तमः शोकोऽन्तकटो येषु तान् कृष्णादिति त्रेयं ॥ २५ ॥ नाभयं न पुंसकं यथाकर्म गुणो कर्मगुणानेति कृष्णस्य ॥ २५ ॥ न शुद्धं वशो न स्वाद्वन्द्वः सुखप्रापतीति मिसद्दष्टान्तमाह द्वाभ्यां द्वयोपरीतोव्याप्नः सारमेयादिदेनन्तोऽन्ने ॥ २६ ॥ कामव्याप्न मायायामस्य ॥ २७ ॥ न नु तर्हि सुखदुःखस्य संभवात न दुःखस्य चप्रतीकारसंभावान्नैकान्ततो हेय दुः

गुणाभिमानी मनन्तदा कर्माणि कुरुते बधः शुक्लं कृष्णं लोहितं वा यथाकर्माभिजायते ॥ २७ ॥ शुक्लात्प्रकाशभूयिष्ठांल्लोकानाप्नोति कर्हिचित् ॥ दुःखोदर्कान क्रियायासंतमः शोकोत्कटान क्वचित् ॥ २८ ॥ क्वचित्पुमान्क्वचिच्च स्त्रीक्वचिन्नोभयमन्धधीः देवो मनुष्यस्तिर्यग्वा यथाकर्मगुणं भवः ॥ २९ ॥ क्षुत्परीतो यथा दीनः सारमेयो गृहं गृहं चरन्विन्दति यद्दिष्टं प्रियाप्रियं ॥ ३० ॥ दुःखेष्वेकतरेणापि दैवभूतात्महेतुषु जीवस्य न व्यवच्छेदः स्याच्चेत्तत्तत्प्रतिक्रिया ॥ ३१ ॥ यथा हि पुरुषो भारं शिरसा गुरुमुद्वहन् तं स्कन्धेन स आधत्ते तथा सर्वाः प्रतिक्रिया ॥ ३२ ॥ नैकान्ततः प्रतीकारः कर्म केवलं ह्युभयं त्वविद्योपसृतं कूर्मणां २

स्वप्ने स्वप्न इवानघ ॥ ३३ ॥ राम १

देहं दुःखमोदनमेकत्व ॥ ३१ ॥ तथा कामाशयोनीव ॥ उत्ताक्त्वपयाभ्रमन ॥ ३ पर्ययोवामध्येवायानि दिष्टं २ ९

तत्राह दुःखे व्येति दुःखस्य प्रतीकारः तावन्नास्ति ॥ ३२ ॥ प्रतिक्रियामपि दुःखत्वरूपत्वादिति सदृष्टान्तमाह यथा हीति ॥ ३ ॥ दुःखस्य मूलभूतानि न कर्माणि प्रतिक्रियादि कर्मभिर्नैव निवर्तन्त इत्याह नैकान्ततः अन्येन सर्वा सन्तं केवलं नरहितं अविद्ययाऽपसृतं प्राप्तं प्रतोविरोधात् निवृत्यै निवर्तकत्वमिति भावः अत्र दृष्टान्तः प्रबोधं विना यथा तत्स्वप्नमत्यन्तं न प्रतिकरोतीत्यर्थः ॥ ३४ ॥ ॥ नि ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

स्वा २
स्वप्ने दृष्टः
स्वप्नः १
८४

स्याच्चेत्तस्य प्रतिक्रियानतया पितृविघद्दुःखे दुःखमध्ये एकतरेणापि दुःखे न व्यवच्छेदो वियोगो नास्ति २ ॥

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

ननु तर्हि यूनान विलम्बितनेन संसृतिः स्मोर्दैहादेः स्यादिस्रसन्नाक्किं न निवर्तनेन प्रयासेन म आह ॥ अर्थ इति लिंगादे
देहाद्युपाधिभूतेन ॥ ३५ ॥ तदेव संसृतिप्रकारमुक्त्वा तन्निवृत्तिप्रकारमाह ॥ अथ तस्मान्मुमुक्षार्थभूतस्यैवात्मनः य
तोत्तानात्मनः सोऽनर्थपरंपरा द्वयासंसृतिर्निर्भवति ॥ तस्य साक्षके दोष इत्येवासुदेवे भक्तेव ॥ ३६ ॥ ननु संसृतिनिवृ
त्तिर्वैराग्यपूर्वकात् ज्ञानादेव न तु भक्त्या तत्र तिशोकमात्म विदित्यादिश्रुतेस्तत्राह वासुदेव इति ॥ सध्रीची
नेन सम्यग्वेन प्रकारेण ॥ ३७ ॥ ननु सौ महाफलो भक्तियोगः कथं स्यादित्यत आह ॥ स ऋतुच्युतस्य कथामात्रिण

अर्थः स्वविषयमाने पि संसृतिर्न निवर्तते ॥ मतस्तालिंगाद्रूपेणस्वप्नविवरतो यथा ॥ ३५ ॥ अथात्मनोऽर्थ
भूतस्य यतोऽनर्थपरंपरा ॥ संसृतिस्तदुपरमः केदो भक्त्या परमया गुरौ ॥ ३६ ॥ वासुदेवे भगवति भक्तियो
गः समाहितः ॥ सध्रीचीनेन वैराग्यं ज्ञानं च जनयिष्यति ॥ ३७ ॥ सोऽचिरादेव राजर्षे स्यादच्युतकथाश्र
यः ॥ शृण्वतः श्रद्दधानस्य नित्यदा स्यादधीयतः ॥ ३८ ॥ यत्र भागवता राजन्साधवो विशदाशयाः ॥ भ
गवद्गुणानुकथनश्रवणव्यग्रचेतसः ॥ ३९ ॥ तस्मिन्महन्मुखरिता मधुभिच्चरित्रपीयूषशेषसरितः
परितः स्रवन्ति ॥ ता ये पिबन्त्यवितृषो नृप गाढकर्णैस्तान्न स्पृशन्त्यशनतृड्भयशोकमोहाः ॥ ४० ॥

वर्तमानो चिरान्स्यात् ॥ कस्य स्यान्नत्राह शृण्वतः श्रद्धया तस्य च ॥ ३८ ॥ तत्र स्यात्तदाह यत्रेति भगव
तां गुणानुकथने श्रवणे च व्यग्रं सत्वरं चेतो येषां ते ॥ ३९ ॥ ननु साधुसंगं विना स्वयमेव हरिचिंतनाद्भक्तिर्भवेदेव तत्प
र्यं का ते ह्यभ्यां तस्मिन्स्थाने महद्भिर्मुखरिताः कीर्तिता मधुभिच्चरित्रमेव पीयूषं तदेव शिष्यते इति शेषो या सत्र
सारं तस्य सरितः ॥ स्फुरात्मनवाहिन्य इत्यर्थः ॥ अवितृषः अलं बुद्धिरहिताः सन्तः गाढैः कर्णैः येन सरितः पिबन्ति सेवन्ते
श्रयान अशनादि तद्द्रूपिनो ॥ अथवा तारणः ना न स्पृशन्ति भक्तिरसिकान्न बाधन्ते इत्यर्थः ॥ ४० ॥

सावधान २

दिना २

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

सत्संगमेन तेन स्वयमेकस्याचिंतनाद्बालस्यादिनावस्थावेशाभावं तं चतुर्विधमायमभिभूतं तस्य भक्ति
र्न संभवतीत्याह एवमेतैरिति ॥ ४१ ॥ भगवदनुग्रहमंतरेणात्मकस्यापि ज्ञानसंभवः इति कैमुत्यन्यायेनाह त्रिभिः ॥ प्र
जापतिपतिर्ब्रह्मा ॥ ४२ ॥ मदंता अहं नारदोंते येषां ते ॥ ४३ ॥ वाचांपतयोपि तपोविद्यासमाधिभिरुपायैः प
श्यंतोपि विचिन्वंतोपि पश्यंतं सर्वसाक्षिणं न पश्यंति ॥ ४४ ॥ ज्ञानस्याप्रतिबंधमाह ॥ शब्दब्रह्मणि वेदे दुष्पारे उरुर्विस्त
रो यस्य ॥ अर्थज्ञानेपि परमात्मन्यनवर्तमानाः मंत्राणां लिंगैर्वज्रहस्तादिगुणयुक्तैर्विविधदेवताभिधा

एतैरुपद्रुतो नित्यं जीवलोकः स्वभावजैः ॥ न करोति हरेर्नूनं कथामृतनिधौ रतिं ॥ ४१ ॥ प्रजापति
पतिः साक्षाद्भगवान्गिरिशो मनुः ॥ दक्षादयः प्रजाध्यक्षा नैष्ठिकाः सनकादयः ॥ ४२ ॥ मरीचिर
त्र्यंगिरसौ पुलस्त्यः पुलहः क्रतुः ॥ भृगुर्वसिष्ठ इत्येते मदंता ब्रह्मवादिनः ॥ ४३ ॥ अद्यापि वाच
स्पतयः तपोविद्यासमाधिभिः ॥ पश्यंतोपि न पश्यंति पश्यंतं परमेश्वरं ॥ ४४ ॥ शब्दब्रह्मणि दुष्पा
रे चरंत उरुविस्तरे ॥ मंत्रलिंगैर्व्यवच्छिन्नं भजंतो न विदुः परं ॥ ४५ ॥ यदा यस्यानुगृह्णाति भगवाना
त्मभावितः ॥ स जहाति मतिं लोके वेदे च परिनिष्ठितां ॥ ४६ ॥ तस्मात्कर्मसु बर्हिष्मन्नज्ञानादर्थका
शिषु ॥ मार्थदृष्टिं कृथाः श्रोत्रस्पर्शिष्वस्पृष्टवस्तुषु ॥ ४७ ॥

नसामर्थ्यैः परिच्छिन्नमेवेंद्रादिरूपं तत्तत्कर्मफलप्रदत्वेन भजंतः परमेश्वरं न विदुः ॥ ४५ ॥ तर्हि स्वः को नाम कर्मी
णामदृष्टहितापरमेश्वरमेव भजेरन्नत आह ॥ यदा यमनुगृह्णाति तदानुग्रहहेतुः आत्मनि भावितः सन् स
तदा लोके लोकव्यवहारे वेदे च कर्ममार्गे परिनिष्ठितां मतिं त्यजति ॥ ४६ ॥ अर्थकाशिषु परमार्थत्वेन प्रकाश
मानेषु पुरुषार्थबुद्धिं मा कृथाः ॥ श्रोत्रस्पर्शिषु श्रवणरमणीयेषु न स्पृष्टं वस्तु यैः ॥ ४७ ॥ ॥ ॥

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

नतु वेदेन स्वर्गादिसाधनत्वेनोक्तानि कर्माणीति वेदवादिनो वदंति ॥ कथमस्पृष्टवस्तुष्वित्युच्यते तत्राह ये
धूम्रधियो मलिनबुद्धयः ॥ सकर्मकं कर्मपरं वेदमाहुः ॥ तेष्वतद्विदः ॥ अवेदज्ञाः यतः ते स्वं स्वरूपभूतं लो
कमात्मानं वेदतात्पर्यगोचरं न विदुः ॥ यत्र देवोस्ति ॥४८॥ तं त्वमहामूर्खं इत्याह आस्तीर्येति ॥ बृहद्वधाद्बृ
हुपशुवधात् मानी महायज्वाहमित्यहंकारी अतः स्तब्धः अविनीतः सन् कर्म [illegible] नावैषि परं विद्या
स्वरूपं तत्त्वं न वेत्सि ॥४९॥ नारदः स्वयं कृपया उपदेशं निरूपयति ॥ हरितोषयतीति हरितोषं यत्तदेव कर्म

स्वं लोकं न विदुस्ते वै यत्र देवो जनार्दनः ॥ आहुर्धूम्रधियो वेदं सकर्मकमतद्विदः ॥४८॥ आस्तीर्य दर्भैः
प्रागग्रैः कार्त्स्न्येन क्षितिमंडलं ॥ स्तब्धो बृहद्वधान्मानी कर्म नावैषि यत्परं ॥४९॥ तत्कर्म हरितोषं
यत्सा विद्या तन्मतिर्यया ॥ हरिर्देहभृतामात्मा स्वयं प्रकृतिरीश्वरः ॥५०॥ तत्पादमूलं शरणं यतः
क्षेमो नृणामिह ॥ स वै प्रियतमश्चात्मा यतो न भयमण्वपि ॥५१॥ इति वेद स वै विद्वा[illegible] यो
विद्वान् स गुरुर्हरिः ॥५१॥ प्रश्न एवं हि संछिन्नो भवतः पुरुषर्षभ ॥ अत्र मे वदतो गुह्यं निशामय
सुनिश्चितं ॥५२॥ राम ॥

ययातस्मिन्हरौ मतिर्भवति सैव विद्या महाफलत्वात् ॥४९॥ अत एतदन्यपेतायां हरेः यत्र सफलत्वं दर्श
यत्राहरवाप्नं ॥ हरिर्देहभृतामात्मा ईश्वरश्च तत्र हेतुः स्वयं स्वातंत्र्येण प्रकृतिः कारणमतस्तेषां तत्पा
दमूलमेव शरणं आश्रयः यतः यस्मिन् ॥५०॥ न च तद्भजने दुःखं भयं चेत्याह स इति ॥ इति यो वेद स एव वि
द्वान् ॥ स गुरुरेव हरिरिति ॥५१॥ तन्नूपसंहरति एवं भवतः प्रश्नः संछिन्नः परिहृतः ॥ तदेवमात्मनो बंधमो
क्षप्रकारं कथारूपेण कथयितुमपि नातिनिर्विष्टं चित्तं पुत्रागमनं प्रतीक्षमाणोसते तं तत्क्षणमेव माह ॥ भय
प्रकथितमकलयात्वं गृहस्थो वामयितं हरिणा [illegible] पकमाह ॥ अत्रेति वदतो मे वचः शृणु ॥५३॥

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

श्री
भाव
त्पस्तुर हो
ध्द

तद्धमत्यर्थं नीतिनिर्यातं ॥ श्रुतेकौ समनसां पुष्पाणां श्रवणे श्रोत्रयैवाटिकायां मिथिलामिथः प्रवस्यां रात्रियामदूर्मिः
लिवातजैवरक्रमासकं षट्पदो युवयोभ्रमराः तेषां समस्तगीतेषु लुब्धः कर्णो यस्य तं ॥ पदेषामस्तभिरैनेः स्वीयानसे स्तर्पयं
नीतृपः नानाविगणयित्वा ॥ लुब्धकस्य बाणानभित्रेमत्वं मत्पायश्चन्वेषय ॥ श्लोकं प्रस्तुतेयोजयन्व्याचष्टे समनोभिः सा
मनो धर्मः परिणाम विरसत्वं यासां स्त्रीणां मिथिलत्वेत्यस्यव्याख्यामिथुनीभूयस्त्रीभिः ॥ सहेति शेषः वक्रमित्यस्यव्या

इदं वंसमनसां श्रवणे मिथिलाभकं षट्पदान्निगणासामसु लुब्धकर्णं ॥ श्रुतेर्वृकानसन्तपोविगणय्ययांतु
रहेस्तरागसूयलधुक वाणाभित्रं ॥ ५४ ॥ समनः सधर्माणां स्त्रीणां श्रवणे श्रोत्रये ॥ पुष्पमधुगा धवादलद्धतमं
काम्यकर्मविपाकजं कामस्ताव लवं जहेप्पस्यादि विविन्वं तं मिथुनीभूयनद भिनिवर्षितमनसं षट्
त्रिगणासामगीतवदति मनोहत्व वनितादिजना लायेषु प्रतितरां प्रति प्रलोभितकर्णं सत्रेर्वकएष
वदान्तकाल विशेषानविगणय्य गृहेषु विहरन्तं रहः परोत्तमनुप्रवृत्तो लुब्धकं नानीतः ॥ श्रोत्रे ॥ रू३
णापमिहपराविध्यातितमिममात्मानमहोराज नृभिन्न हृदयं दृष्टुमर्हसीति ॥ ५४ ॥ मनोविविदत्वमतोचे
छितमात्मनोनतः ॥ विंतनिपश्च हृदिकर्णाधुनीवविनि ॥ नत्यंगानो श्रमं मे सन्तमप्यूथगायं श्रीणीहिहृ
मध्यावर्णाविरमक्रमेण ॥ ५५ ॥

व्याना सर्वभिनिवेशानंमनोयेन ॥ श्रुसत्पयनयस्यर्थ्याख्या ॥ श्रायुहृत्वतइति ॥ यानमित्यस्यर्थ्याख्या विहृवंतमितिग्र
नः नालिका यागृहन शरेणापराविध्यातिरराष्ट्वनाऽयंति ॥ ५४ ॥ ऽपदेशसमाहमरनिविविवत्त्वविचार्य श्रंत
हृदिचिंतं कर्णा योधुनीतिदीभिवबद्धिर्हृतिविनिनिपश्च ॥ पुनश्चसर्वेंद्रियोपलक्षणार्थं गृहाश्रनिकामुकानां
यानि सूथानि तेषां गाथा वर्णनायासिन्नजीवनाश्रवणामीप्सवं ॥ एवं क्रमेण सर्वनो विरम ॥ ५५ ॥ ॥ ॥

आयुर्हृरनोऽहो
रजोलान २

यथामृगायु
हनं मन्यमिति
२

अयं गृहाश्रमं
वजहिकीहशं
श्र दहं मन्यमानं
२

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

अथांतरं यदुक्तं पूर्वोक्तमर्थमनुवदति श्रुतमन्वीक्षितं विचारितं ब्रह्म नृनारदपत्तवडुक्तमात्मतत्त्वं उपाध्यायाये
मेक्तमीपदेष्टारः अचार्यास्तेनज्ञानं नेति ॥ ५६ ॥ अन्नतत्कृतं उपाध्यायकृतं नः तद्वाक्यं विरोधेनात्मतत्त्वे संभावनाद्यभे
महान्संशयः संछिन्नस्त्वया अत्र तत् कुत्र छिन्नं संशयोवर्तते यत्रेंद्रियवृत्तीनामप्रवृत्तेर्मुक्तिरिति ॥ ५७ ॥ संशयमाह द्वा
भ्यां कर्मणोपि यत्नं कोतति तमत्रैव विहायाप्रमुत्र लोकांतरे कर्मोपस्थापितनान्यतदेहेनतुष्टानि उपभुक्तानि जीवो
मृतेप्राप्नोति ॥ ५८ ॥ इतिवादः श्रूयते प्राप्यपुण्यकृतां ह्लोकानिति ॥ शरीरजैः कर्मदोषैः यातिस्थावरतांनरः

॥ राजोवाच ॥ श्रुतमन्वीक्षितं ब्रह्मन्भगवान्यदभाषत नैतज्ज्ञानं त्वुपाध्यायाः किं त्रब्रूयुर्विदुर्यदि ॥ ५६ ॥
संशयोत्र तु मे विप्र संछिन्नस्तु तो महान् ॥ ऋषयोपि हि मुक्तिं तियत्र नेंद्रियवृत्तयः ॥ ५७ ॥ कर्मणा
मभ्येतेयेन तु मानि हविहाय तं ॥ अमुत्रास्मिन्न देहेन तज्जुष्टान्यमकृदश्नुते ॥ ५८ ॥ इति वेदविदां वादः श्रूय
तेतत्र तत्र ह कर्म यत्क्रियते प्रोक्तं परोक्षं तत्प्रकाशते ॥ ५९ ॥ श्रीनारद उवाच ॥ येनैवारभते कर्म तेनैवामु
त्र तत्पुमान् भुंक्ते ह्यव्यवधानेन लिंगेन मनसा स्वयं ॥ ६० ॥ शयानमिममुत्सृज्य श्वसंतं पुरुषो यथा क
र्मात्मन्याहितं भुंक्ते ताटशेनेतरेण वा ॥ ६१ ॥

कृत

तितत्र याचोक्तं वेदेष्वासन्तोरनुभूयान्तिकिं तिपत सुकर्मभोक्तृदेहभेदेन कृतनाशाकृताभ्यागमप्रसंगान्संग्व
न इतिभावः संशयान्तरमाह येषांकु वेदोक्तं कर्मक्रियते जनैः तस्यानंतरं तदा एव परोक्षं अटष्यं सत्प्रकाशते
अतः कर्मणा न एवानंतरं पिंडं अटष्टं इतिभावः ॥ ५९ ॥ अयमस्यैवांतरमिति वेति ॥ अव्यवधानेन कर्मभोक्तृदेहवि
केदेविस्थूलदेहनाशेपि मनः प्रधानस्य लिंगदेहस्यानाशान्नोक्तदोषप्रसंग इत्यर्थः ॥ ६० ॥ लिंगदेहविशिष्ट
स्य भोक्तृत्वं तु दृष्टांतेन स्यष्टयति ॥ शयानमिमं नाम देहं श्वसंतं जीवंतं उत्सृज्य तदभिमानं त्यक्त्वा ॥ आत्म
निमनसिसंस्कारद्रूपेणाहितं कर्म यथा भुंक्ते ॥ तादृशेनप्राप्तानदेहसदृशेन कर्मोपस्थापितेन ॥ देहेना

लोकांतरे मीमांसा ॥ ५१ ॥

श्री भाव टी

ननु भवतु नाम लिंगविशिष्टस्यानेन दृष्टांतेन भोक्तृत्वं कर्तृत्वं तु दानप्रतिग्रहादिषु स्थूलदेहविशिष्टस्यैव
दृश्यते तत्राह ॥ ममैते पुत्रादयः ॥ अहमेव ब्राह्मण इति ब्रुवन् ॥ मनसा यद्देहं गृह्णीयात्ततो देहाद्बुद्धिमि
दं कर्म पुमान् ॥ गृह्णीयात् ॥ येन कर्मणा एवमहंकारगृहीतेन पुनर्भवो भवति ॥ अन्यथा जन्मानुपपत्तेः ॥
अतोभिमंतुर्मनोविशिष्टस्यैव कर्तृत्वं अभिमानविषयस्य तु देहस्य पुत्रादिदेहवत् ॥ द्वारमात्रत्वमिति
भावः ॥ ६२ ॥ यदुक्तं कर्मणा न छिन्नाक्षामुत्र भोगा इति तत्राह ॥ यथा नित्तमुभयैर्ज्ञानकर्मेंद्रियैरिंद्रियाणामीहि
तैः ॥ कदाचित्कर्मप्रवृत्तिभिश्चित्तमनुमीयते सत्यपि सर्वेंद्रियविषयसंबंधे युगपज्ज्ञानानुत्पत्तेः ॥ तद्वत्कर्म
व्यापारे न युगपज्ज्ञानोत्पत्तिर्मनसो लिंगमिति यथा चित्तवृत्तिभिः ॥ पूर्वदेहजं कर्म लक्ष्यते तेषामपि पूर्वाप

३५

ममैते मनसा यद्यदसावहमिति ब्रुवन् ॥ गृह्णीयात्तान्पुमान्राद्धान्कर्म येन पुनर्भवः ॥ ६१ ॥ यथानुमीयते
चित्तमुभयैरिंद्रियेहितैः ॥ एवं प्राग्देहजं कर्म लक्ष्यते चित्तवृत्तिभिः ॥ ६२ ॥ नानुभूतं क्व चानेन देहेना
दृष्टमश्रुतं ॥ कदाचिदुपलभ्येत यद्रूपं यादृगात्मनि ॥ ६३ ॥ तेनास्य तादृशं राजन् लिंगिनो देह
संभवं ॥ श्रद्धत्स्वाननुभूतोर्थो न मनः स्प्रष्टुमर्हति ॥ ६४ ॥ मन एव मनुष्यस्य पूर्वरूपाणि शंसति ॥
भविष्यतश्च भद्रं ते तथैव न भविष्यतः ॥ ६५ ॥

नुपपत्तेः ॥ ६३ ॥ इतोपि कर्म लक्ष्यत ॥ इत्याह नानुभूतमिति द्वाभ्यां
अनेन वर्तमानेन देहेन क्व च कुत्र वा विरपि यन्नानुभूतं [illegible] मनुष्यभुक्तं अदृष्टं वा श्रुतं वा यद्रूपं यदात्मकं यथा
दृष्टं च यत्तत्कारेव तत्कदाचित्स्वप्नमनोरथादिषु आत्मनि मनसि उपलभ्यते ॥ ६४ ॥ तेन हेतुना अस्य लिंगि
नो वासनाश्रयस्य तादृशानुभवादिषु क्वे पूर्वदेहसंभवं श्रद्धत्स्व निश्चयेन मन्यस्व ॥ नन्वननु
भूतोप्यर्थो मनः स्प्रष्टुमर्हतीति ॥ ६५ ॥ किंच मनो हि पूर्वं अपराणि शुभाशुभनिमित्तानि विष
यीभूतानि ज्ञापयंत इत्याह ॥ मन एवेति भद्रं ते इति संबोधनं यथा नाधिमाश्रित्य माभिनंदति भविष्यत इदं वा प्राप्स्यतः
न भविष्यतः नैवं तं प्राप्स्यतोपि भाविनि रूपाणि शंसति मन एवोदार्यकार्पण्यादिवृत्तिभिः पूर्वमप्येवमे

८

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative